گوڵسوو

مجلەیەگ هەفتانە گشتیە لەلاین
دەزگای رووشنەویری (شەفەق) بڵاوئەکریەگ
شماره (٤٠) تەمووز (٢٧٠٨-٢٧٠٩) کوردی (٢٠٠٩) میلادی

دەستوور دەسکەفتیگ تر مللەتەگەمان

ئۆروپا دەس لەدروس کردن وەربەس یا سەد ئەلیسۆی تورکیا ئەڵگرد

میدیای کوردی و باس نەکردن لەسەر کورد فەیلی

گول سوو

GULL SOO MAGAZINE

شماره (٤٠) تەمموز (٢٧٠٨-٢٧٠٩) کوردی (٢٠٠٩) میلادی

مجلەیەگ هەفتانە گشتیـیە لەلاین دەزگای رووشنهویری
ورەسانن کورد فەیلی(شەفەق) بلآوئەکریەگ

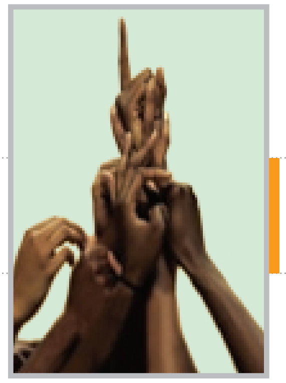

10

ولآتیگ ئاوادان نیەکریەیگ و دوسیگ وەدەس نیەتیەیگ و هویرەیلەیەك .....

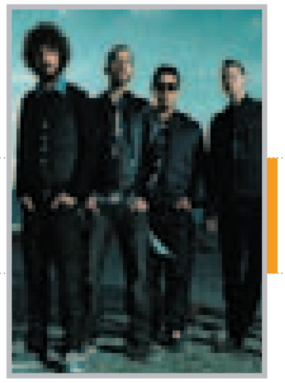

20

) هەرکەس وەل پیاوەیل راویژ کرد لەهویریان هاوبەشی کرد (یە پەند باویگە ......

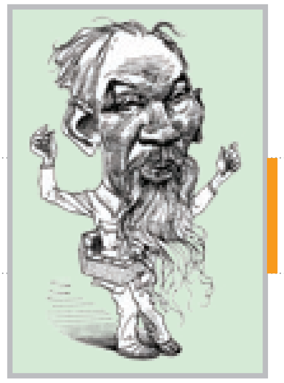

37

ئی سەرکردە، سەرکردایەتی شوورش ڤێتنام کرد دژ فرەنسیەیل .....

رووشنهویری قانوون ریگەیگ ئەرا دامەزرانن دەسلآت قانوون ٦
قەیران ئاو ... قەیران نیشتمان ١٢
سیاسەت لە ئمرِوو چەس؟ ١٤
وەرِەسمیکردن تەنیا یەك شیوەزوان چە بووگ؟ ١٩
گرنگی مێژوو یا تاریخ میتانیەیل ئەرا ناسین نەتەوەی کورد ٣٠
کەرکووك پایتەخت رووشنهویری لە دریژەی سەردەمەیل ٤٤

سەر نویسەر
عەلی حسێن فەیلی
بەرێوەبەر نویسانن
ماجد سویرەمیری
دەستەی‌نویسەرەیل
جەمال ئەرکوازی
ئاراس جواد
سارا عەلی
نسرین میرزا
ئارام حەسەن
ئامادەکردن هونەری
لەیس عیسا ئیبراهیم
Tel:
07901373702
7403411
8836604
gullsoo@shafaaq.com

نرخ ١٠٠٠ دینار

خاوەن ئمتیاز دەزگای رۆشنبیری و راگەیاندنی کوردی فەیلی(شەفەق)

مؤسسة شفق للثقافة والاعلام للكورد الفيليين

رقم الايداع في دار الكتب والوثائق ٨٩٢ في ٢٠٠٦

سەرباس شمارە

THE BEGINNING

لە شوین راپەرِین وکوورەوەگەی مللەت کوردستان لەساڵ ١٩٩١ ودامەزریان ناوچەیل ئارام ئەرا مللەتەگەمان لەژیر چاودێری هیزەیل هاوپەیمان ؛ هیزەیل خەباتکار کوردستانی وەتایبەت پارتی ویەکیەتی وەهاوکاری مللەت هوشیار و بفام کوردستان دەس وەجی نیشتنەریکخستن دام و دەزگا و دایرەگان و لەشوین ئەوەیەکمین گام وەرەو چەسپانن دیموکراسی لەهەرێم کوردستان ئەلگردن و وە بەرپاکردن هەلۆژاردنیگ ئازاد وبی خەوش گام یەکم وەرەو دیموکراتیزەکردن هەرێم کوردستان وەساودەس کردن دەسلآت وەشیوەی ئاشتیانە و دیموکراسی ئەلگردن.

لەتەمموز ئمسالیش مللەت کوردستان وسەرجەم هیزەیل کوردستانی و وە تایبەت هەردو حزبەسەرەکیەگەوە دامەزرانن چەن کیان سیاسی کەفتنەرکابەری ئازادانەیگ ئەرا هەلۆژاردن سەرۆك وپەرلەمان ئایندەی هەریم. ئەوەگ هەلۆژاردنەیل ئمساڵ لەهەلۆژاردنەیل گوزەیشتەجیاوازەو کرد ئەوەبوی ك لەی پرووسەی دیموکراتیەکیانەیل تازەیگ هاتنەمەیدان جوور "گۆران" و "چاکسازی وخزمەتگوزاری" و رکابەری گەرمیگ لە ناو ئەو کیانەیلەئەنجام گرد تا سەرەنجام لە٢٥ تەمموز هەلۆژاردنیگ ئازادانە و بی خەوش و پاك وە ئامادەبوین دەیان چاودێر ناوخوەیی وبیگانەوەریەو چی؛ وەبی ئەوەگ تەنیا یەك کێشەیش روی بیەیگ ویەیش مایەی خوەشالی گشت کورد وەشەرەف وکوردستانی فداکاریگ بوی. لەولایشەو مللەتەگەمان وئاگایی بەرزو هەس کردن وەمەسئوولیەت بەشداری چرِوپرِیگ لەهەلۆژاردنەگان کردو وە رژیان بی وینەی خوەیان لەناو ناوەندەیل دەنگداین؛ دوژمنەیل ناوخوەی ودەرەکی مللەتەگەمان نائومید وەمەویس کردن ومەرج وگرەوەگانیان جوور بلق بان ئاو دامرد وناچار تەسلیم ئیرادەی مللەت خەباتکار و شەرافەتمەن کوردستان بوین؛ یەیش هەم جی خوەشالی وەدەسخوەشیەلەمللەتەگەمان؛ تەنیا چشتیگ مەنگەبویشیم ئەوەسەك هەر وەو جوورەگ سەرۆك بارزانی لەتەسریحیگ وت: گشتمان تەسلیم ئیرادەت و خواست مەردم بویمن وهەرکەوهەرچی مللەت بتوایگ بایەد وەدل و گیان قەبوولی بکەیم ؛ گرنگ نیەکی بووگەسەرۆك وکام کوتلەلە پەرلەمان وحکوومەت زیای بووگ وئەندامەیلی فرەتر بوون بەلکم گرنگ ئەوەسەرۆك ئایندەی هەرێم وپەرلەمان وحکوومەت ئایندەوەگیانیگ برایانەوهەس کردن وەمەسئوولیەت دەس بیەنەدەس یەکتری و وەل یەکا هاوکاری بکەن ئەرا چارەسەرکردن ئەو هەمگەکیشەو گرفتەیلگەورا و بویچگەك وەبی چارەسەر مەنەسەو وە تایبەت جیوەجی کردن مادەی ١٤٠ وسەرلەنوو هاوردنەوەی ناوچەیل داورِیاگ لە خاك هەرێم ئەرا باوش کوردستان داڵگ ورانین کەشتی مللەتەگەمان لە دەریای پرِ لەشەپۆل وەرەو کنار ئارامی وسەقام و زامن کردن ژیانیگ سەربەرزانەوبەختەوەرانەئەرا ئی مللەتەك ئارەزووی کیانیگ سەروەخوەی دیری.

سەر نویسەر

دەستوور دەسکەفتیگ تر مللەتەگەمان

بێستون هەورامی

فره کەمن ئەو مللەتەیله ك له چوارچیوەی وڵاتیگ ژیان بەنەسەرو دەستووریگ هەمیشەیی ئەرا خاستر وەڕیەوبردن وڵاتەگەیان نەیرن، لەوانەیش مللەتەیل بریتانیا.
نموونەی زیاتر ئی ئشارەتیشه ئەرا وشیاری یا تەحزیر کوومەڵگاو پسپۆری ئاگەیل ناو دەسلاٽ سیاسی ئەو وڵاته چووگەوە، وه گوورەی ئەوەك وڵاتەیل ناوبریاگ بیجگه ئەوەك تاریخیگ دویرودریژ له خودوەڕیەوبردن دیرن چەنەهاساڵیش خاوەن گەوراترین هیز سیاسی و ئابووری و بگر سەربازییش بوین لەجەهان، وەلی وەهەرحال ئیمەی کوردیش لەهەریم کوردستان ئمڕوو بیجگەخەوەیل کویەنمان ئەرا داشتن قەوارەیگ سیاسی ك بتویەنیم وەك مللەتەیل له چوارچیوەی بژیەیم، وەل ئەوەیشا لەشوون کووتاییهاتن جەنگ سەرد هەل ئاڵتوینییگ ئەرا مللەتەگەمان هەڵکەفت ك تویەنست راپەڕین وەهار ساڵ ١٩٩١ بەرپا بکەیگ و له ریککەفت ١٩٩٢/٥/١٩ هەڵوژاردن پەرلەمان ئەرا یەکەمین جار لەتاریخ سەدەها ساڵەی گوزەیشتمان ئەنجام بەیگ و خودوەڕیەوبردن خوەی ئاشکرا بکەیگ.

لەهەمان وەختیش چەن جاریگ سەرکردایەتی سیاسی کورد لەو هەریمه بیجگه سەرهەڵداین چەنەها بارووەزع سیاسی و سەربازی جووراوجوور، هەوڵ نویسانن رەشنویس یا مسوەدەیگ بنەڕەتی ئەرا مللەتەگەی داگه، وەلی وەسەبەب جەنگ خودکوشی و قەیریگ رویداگ سیاسی وسەربازیەوە لەئاست ناوخود هەریم کوردستان و عیراق و ناوچەگه ئەو دەرفەتەناتەدەس، ئمجا له شوون جەنگ ئازادی مللەتەیل عیراق نویسانن سەرلەنوو رەشنویس دەستوور ئی وڵاته پەرلەمان و حکوومەت هەریم کوردستانیش وه هەوڵ تەواو دووسەیل بیگانەو ناوخوەییەوە کەفتنەنویساننەوەی دەستوور هەریم کوردستان.

دەرئەنجامیش ئی ئشارەته لەریککەفت ٢٠٠٩/٦/٢٤ وه ئامادەبوین (٩٧) پەرلەمانتار لەجەم (١١١) پەرلەمانتار (٩٦) ئەندام پەرلەمان دەنگ خوەیان لەبان پەسەنکردن دەستوور هەریم کوردستان دان. وەل ئەوەیشا لەیوا بریارەیا قەرار بوی له ریککەفت ٢٠٠٩/٧/٢٥ ك رووژ پرووسەی هەڵوژاردن پەرلەمان و سەرۆکایەتی هەریم کوردستانه، بخریەیگه راپرسی یا ئستفتای گشتیەوە ئەرا ئەوە ك مللەت دەنگ خوەی وەئازادانه بەیگ لەبانی، یەیش بیگومان لەنك وجوود دیموکراسیه وه سەر چەوەگرتگه لەی هەریمه، وەلی ئەوەك جیگەی سەرسورمەندنه لەیرا ئەوەسه ك له میدیایەیلەوە لەلایەن قەیریگ حزب و لیست جیاوازه وه لەوەرخاتر بەرژەوەندی خوەیان لەی وەخت و سەعاتەك وەخت هەڵوژاردن پەرلەمان و سەرۆکایەتی هەریمەوە چەواشەی چەن مانگیگ وەرجه ئیسه له ئەلفەوەتا یا دەستوور هەریم کوردستان رەتەو کەن، وەل ئەوەیشا له میدیایەیلەوە داوا لەمللەت کورد کەن لەرووژ راپرسی یا ئستفتا دەنگ وەدەستوور هەریم کوردستان نەیەن، ئەیه له وەختیك تا ئیسه نەتویەنستنه ئشارەت ئەرا خاڵەیل کز ئی دەستووره بکەن یا دەستووریگ خاستر بخەنەروی، وەلی وەل ئەوەیشا سەرکردایەتی سیاسی مللەتەگەمان لەوەر خاتر وەئەنجامرەسانن ئەو کاروان دیموکراسی وئازادی هەریم کوردستانه ئاگادار گشت دونیا و کۆمسیۆن باڵای هەڵوژاردنەیل کردگه لەهەر سەرپیچییگ یاسایی، لەهەمان وەخت دڵنیایم لەوەیش ك رووشنهویرەیل و کەسایەتیەیل سیاسی مللەتەگەمان نەخش ودەور کارا یا فەعالیگ دیرن لەدەنگداین وەبەڵی ئەرا دەستوور ك وەگوورەی ئەوەك لەبرگه یا فەقەرەیل (١ – ٢ – ٣)ی ماددەی (٢) ئی دەستوورەمەرز جوگرافیای سیاسی هەریم کوردستان دیاریکریاگه، یەیش وەو مەعنا ك شار کەرکووك و ئەو ناوچەیله کیشه داره وه خاك هەریم کوردستان ناوبریانه، ئەیه بیجگه ئەوه ك کوومەڵگای ناودەوڵەتی ها له هەوڵ چارەسەرکردن ئەو ناوچەیله، لەهەمان وەختیش مەعنای جەختکردنه لەکوردستانیبوینیان.

ڕووشنهویری قانوون ڕیگەیگ ئەرا دامەزرانن دەسڵات قانوون

عەدنان ساڵحی

گشت هاووڵاتیەیل لەبان ئەی باوەتەریککەفتنەك دەسڵات و ئەمن بنەوا یا ئەساس ژیان ئارام و سەرکەفتگەو هویچ کەس نیەتویەنیگ وەچشتیگ هویر بکەیگ لەوەختیگ لەنائارامی و شیواشیوی ژیەیگ و هاووڵاتی وەرجلەهەر کاریگ بایەد لەسەلامەتی و سەقامگیری خوەی دڵنیایی پەیا بکەیگ.

هەوجوورەگ زانین دەسڵاتداری لەگشت شوونیگ وجوود دیریگ وەلی بایەد وەگوورەی قانوون و هویر واز پیش بخریەیگ و ئامادەبکریەیگ. قانوون لایەن گرنگ یا موهمیگ لەدامەزرانن وڵاتیگ پیشکەفتگەو ناوەند یا مەرکەز دامەزرانن وڵاتە.

لەوڵاتیگ جوور عیراق لەدریژەی مێژوو یا تاریخ قانوون وەشیوەی گونجیاگیگ جیوەجی نەکریاس وەجووریگ دەسڵات دیکتاتۆری وەرین لەریگەی قانوون ئازادی و چالاکیەیل فرەیگ لەوڵات لەناو برد و تەنانەت جیوەجی کردن باوەڕەیل دینی قەیەخەکریا.

لەیوا بوی ك هاووڵاتی عیراقی لەوشەیا کلمەی قانوون بیزارەو بوی وەگشت جاریگ تەقالا کرد ك لەدژ یا زد قانوون و جیوەجی کەرەیلی لەدەسڵات دیکتاتۆری وەرین بووسن.

شیواشیوی لەگشت لای وڵات پەخشەو بوی.

لەشوون رمیان دەسڵات دیکتاتۆریش گرووپەیل چەکدار کوشتن و دزین سەرهەڵدان و ئەی حاڵەتە ئەرا چوار ساڵ دریژە کیشا تا وەختیگ حکوومەت نوری مالکی سەرۆك ئەنجوومەن وەزیرەیل دەسوەکار بوی و پلان چەسپانن قانوون جیوەجی کریا و ئەی پلانە تویەنست گوێرانکاری ئەمنی فرەیگ لەوڵات وەدی باریگ و زیاتر گرووپەیل چەکدار ناقانوونی لەناو لاوەیگ وەل دریژە پیا کردن وەی پلانەسقە یا متمانەی هاووڵاتی وەتوانایی دەزگایەیل حکوومەتی زیاترەو بوی وەلی لەبریگ شوونەیل وڵات وەخاتر دەس دریژیەیلیگ لەلایەن هیزەیل ئەمنی و دائرەیل حکوومەتی لەبان قانوون ئەنجام گرت نیگرانیەیلیگ وەدی هات و هاووڵاتی ئەی ترسەگرتەی ك ئەی دەس دریژیەیلە بوودە بایس گلەو خواردن ئەرا بارووەزع دەسڵات دیکتاتۆری وەرین.

لەیرا لەشوون چەسپانن ئەمن و سەقامگیری لەجادەیل عیراقی بایەد تەقالا بکەیم ك ئەی هویرەئاڵشتەو بکەیم ك قانوون تەنیا لە ریگەی زوور جیوەجی کریەیگ. و بایەد لە سەرتا وە لەناو دەزگایەیل دەوڵەت دەس وەپی بکەیم ئەوەیش لە وەختیگ سەرۆك ئەنجوومەن وەزیرەیلیش ئعتراف کردگە ك گەناتەکارەیل فرەیگ لەو دەزگایەیلە وجوود دیرن ك بایەد سزا بدریەن.

لەی وەختمانە لە مەیدان عیراقی وە قانوون ڕووشنهویری نیاز دیریم و گشت هاووڵاتیەیلیگ بایەد وەل ئەرك یا واجبەیل خوەی ئاشنایی پەیا بکەیگ و ڕووشنهویری چەسپانن قانوون لە ناونی هاووڵاتیەیل بەرزەو بکریەیگ تا هاووڵاتی تەنیا وەخاتر ترسی لە سزایل دیاری کریاگ قانوون نەچەسپنیگ بەڵکەم تەقالا بکەیگ ئەرا جیوەجی کردن قانوون ئەرا پیشکەفتن کوومەڵگا.

بریگ ئەی باوەرە دیرن ك ئەی هویرە فرە سەختە وەلی وەت ەقالا و دەسمییەت گشت هاووڵاتیەیل تویەنیم ئەی هویرەسەر بخەیم وەئەرای نموونە تویەنیم وەوڵات یابان ئشارەت بکەیم ك لەوەختیگ گشت لە جەنگەیلیگ لەو وڵاتە ئەنجام گرت ئاگاداری دیرن وەلی لەهەمان وەختیش وەپیشکەفتنەیلیگ لەشوون جەنگ لەو وڵاتە وە دەس هاتنە ئعتراف کەن ك ئەوەیش وەخاتر ئعتراف کردنیان وەدیموکراتی و قانوونە ك لەریگەی تویەنستن شکست خواردنەیل سەربازیان ئاڵشتەو بکەنە پیشکەفتنەیل سیاسی و ئابووری.

کامیان پەلامار ئەواکەی تر دەیگ : ئیران یا ئسرائیل؟

سەلام جەمیل

ماوەی چەن ساڵیگە مەسەلەی بەرنامەی ئیران بویەسە مەسەلەیگ ناودەوڵەتی و لەگشت جەهان باس لەمەترسی وجوود ئیرانیگ خاوەن چەك نەوەوی کریەیگ . تا ئیسەیش سی دەورەی سزادایین ناودەوڵەتی لەبان ئیران چەسپیاگە وە سەبەب رەتەو کردن تەهران لەوسانن پرووسەی پیتاندن یا تەخسیب یۆرانیۆمەگەی. لەسەرەتای هاتن ئیدارەی تازەی ئەمریکا، باراك ئۆباما سەرۆك ئەمریکا جەخت لەبان دانیشتن راسەوخۆ کرد وەل ئیرانا لە باوەت بەرنامە نەوەویەگەی و چەنەها مەسەلەی تر ناوچەیی، وەلی چەوەری پیکهاوردن حکوومەت تازە لە ئیران کرد. لە شوون ئاشکراکردن ئەنجامەیل هەڵوژاردن سەرۆکایەتی ئیران دەرکەفت ك لەتی کارەیلیگ ئەنجام دریاگەو مەحموود ئەحمەدی نەژاد ئەرا خول یا دەورەیگ تر چوار ساڵەی ئیران هەڵوژریا، وەلی شمارەی فرەیگ لە خودنیشاندەرەیل لە لایەن هیزەیل بەسیج و سوپای پاسدارەیل کوشیان و زەخمدار بوین و هەواڵەی زندان کریان. ئەرا ئەی مەبەسیشەو ئەرا پشتگیری لە خەت ریفۆرمخواز لە ئیران خودنیشاندایین کوومەڵگای هەقەیل ئادەمیزاد لە دەیشتە وە دژ حکوومەت ئەحمەدی نەژاد دریژەدیریگ و داوای ئازادکردن زندانیەیل سیاسی کەن. ئیسەیش دەرفەت خاسیگ ئەرا ئسرائیل هەڵکەفتگەك قانجاز لەناکووکیەیل ناوخود ئیران بکەیگ و پەلامار دامەزریاگەیل ئەتۆمی یا نەوەوی ئیران بەیگ. جویر ئەوەك لەرووژنامەی (ساندەی تێلیگراف) بریتانی ئشارەت وەئەوەکریاگەك ئسرائیل ئەرا پەلامارداین ئیران هەوەجەوەمووڵەت ئەمریکا دیریگ و لەبان ئەیەیش پەیوەندیەیل ئسرائیل و ئەمریکا گرفت کەفتگەسەتی و ئیدارەی تازەی (بنیامین نەتانیاهۆ) سەرۆك وەزیرەیل ئسرائیل گشت جوورەئیرانیگ خاوەن چەك نەوەوی رەتەو کردگەو ئاشکرای ئەوەکردگەك تەلئەبیب وەرگەی دەسخستن چەك نەوەوی ئیران نیەگریگ. لەهەمان وەخت داوایش کردگەك ناکووکیەیلی وەل ئیدارەی ئۆبامایا لەبان مەسەلەی پەلامارداین ئیران ومەسەلەی شوونەیل داگیرکریاگ فلستین کەمەو بکەیگ و هەر لەوەر ئەوەیش چەوەری جواو کووتایی ئەمریکا کەیگ هەڵویست یا مەوقف خوەی نیشان بەیگ.لەوەرانوەر ئەوەیش محەمەد جەعفەری فەرماندەی سوپای پاسدارەیل ئیران جواو ئسرائیل دا لەوەك هەر پەلاماریگ ئسرائیل ئەرا بان ئیران لەلایەن ئیرانەوە، وەتونی وەرپەرچ دریەیگەوەو مووشەك یا ساروخەیل (شەهاب٣)ی ئیران دیرن ك ٢٠٠٠ کم چووگ و، وەئاسانی تویەنن دامەزریاگەیل نەوەوی ئسرائیل و گشت خاك ئسرائیل ویران بکەن. لەماوەی ساڵەیل گوزەیشت مەحموود ئەحمەدی نەژاد سەرۆك ئیران هەرەشەی نەهیشتن ئسرائیل کرد لەبان نەخشەی جەهان، ئیران لەجەنگەیل (٣٣) رووژەی حزبوڵڵا و ئسرائیل وەگشت شیوەیگ یارمەتی چەکدارەیل حزبوڵڵا دا لەباشوور لوبنان، لەو ماوەیشە(حەسەن نەسروڵڵا) باس لەئامانج و پەلامار ئسرائیل کرد ئەرا بان لوبنان و دیارەئسرائیل خوازیارەئیجارەئیران بکیشیگ ئەرا ناو جەنگەئەرا ئەوەك ریگەخوەش بکەیگ و بووگەدەسپیچگیگ ئەرا یەلامارداین دامەزریاگەیل نەوەوی ئیران و لەبان ئاست ناودەوڵەتی روایەت خوەی ئەرا ئەو مەبەسەوەربگریگ.هەر لەی باوەتەوە، رۆبێرت گێتس وەزیر وەرگری یا دیفاع ئەمریکا لەسەردانەگەی ئەرا ئسرائیل باس لەفرووشتن چەن تەیارەیگ (ئێف ٣٥) جەنگی کرد وەئسرائیل و لەهەمان وەخت بەرنامەی نەوەوی ئیران وەمەترسیدار لەقەڵەمدا ئەرا بان سەقامگیری ناوچەگە. هەر لەوەر ئەوەقسەیل تون وتیژە لەناونی دەسلاتدارەیل ئسرائیل و ئیران ئشارەتیگەك ئەیاکەیان ئەواکەی تر ترسنیگ، وەنە هویچکام لەی دو وڵاتەنیەتویەنن سەقامگیری ناوچەگەبشیونن و پەلامار یەکتر بیەن، چوینکەکاریگەری دیریگ لەبان گشت ناوچەگەو جەهان.

ئۆروپا دەس لەدروس کردن وەربەس یا سەد ئەلیسۆی تورکیا ئەڵگرد

ئەکرەم موتلەگ

وەربەس یاسەد ئەلیسۆ ك تورکیاهاتەما لەبان چەم دجلەدروسی بکەیگ بریاڕ یا قەرارەنزیکەی ٣,٨ ملیارکێلو وات کارەبا بەرهەم باریگ ئەرا ناوچەیل باشوور رووژهەڵات ئی وڵاتە. دروس کردن ئی سەدەنیاز وە ئەوەدیری ك زیاتر لە٨٠ ئاوایی وشار بوبچگ بکەفیگەژیر ئاو ونزیکەی ٥٠ هەزار لەمەردم نیشتەجای ئەو ئاوایەیلەئەرا شوینەیلتر کووچ وەپییان بکریەی؛ هەمیش دروس کردن ئەو سەدەبووگەبایس وە ژیر ئاوچگن یەکیگ لەکویەنەترین شارەیل جەهان ك ئەویش شارمێژوویی (حەسەن کیف)ـە.

دو ساڵ وەرجلە ئیسە تورکیا ریککەفتن وەرگرتن قەردیگ ئمزاکرد وەقیمەت ملیاریگ و٢٠٠ ملیۆن یۆرۆ ك سەرچاوەی مالی ئەو قەردەوڵاتەیل سویسرا و ئەڵمانیاو فەرەنساونەمساو چەن سەرمایەداریگ مەحەلی بوین؛ وەلی لەی دویاخرەبەنگەیل نەمساوی وئەڵمانی وسویسری ئعلان کردن ك پەشیمانەو بوینەو وریککەفتننامەی ئەو٤٥٠ ملیۆن یۆرۆیەك بریار بویەئەرا پرووژەی ئەلیسۆ وە قەرد بیەنەیتورکیاهەڵوەشننەو ئەویش وە خاتر ئەوەگ دروس کردن ئەو سەدەلەناو چگن ناوچەیل میژوویی وئاوارەکردن مەردم نیشتەجای نزیك سەدەگەهاشوینیەو وەو کار تریش ئەوەسەك تورکیامەرجەیل یاشرووت بەنگ ناودەوڵەتی ئەرا داین ئەوقەردەنەیری. وەزیر هاوکاری ئابووری وگەشەکردن ئەڵمانی لەی باوەتەوەتگە: ئیمەهەر لە سەرەتاوەنارازی بویمنەو وەکاروەدەسەیل تورکیاوە تیمە ئەگەر بەرنامەی گونجیاگیگ ئەرا کووچ وەپی کردن مەردم ناوچەگە و پاریزگاری کردن لەشوینە مێژوویەگان دانەنەیگ پشتگیری ماڵی لەی پرووژە نیەکەیم.

ئامانج تورکیالەدروس کردن ئی سەدە بەرهەم هاوردن کارەبا وەقیمەت ٣٢ ملیار دۆلارەلە٣٠ سی ساڵ ئایندەوحکوومەت تورکیا وەتگەنارەزایەتی وڵاتەیل ئەورووپی لەدروس کردن ئی سەدەنارەزایەتی سیاسیەوحکوومەت تورکیاوهویچ شیوەیگ دەس لەدروس کردن سەدەگەنیەڵگری وەلی ئیسەتوانایی مالی ئەرا پرووژەگەنەیری. بیجگەوڵاتەیل ئەورووپی چەن کەسایەتی یاشەخسیەت ناودار تورك نارەزایەتی خوەیان لەدروس کردن سەدەگەنیشاندانەلەوانەیش ئۆرهان یاموك ك خەڵات نوبل تایبەت وەئاداب وەدەس هاوردگەو هەمیش تارکان هونەرمەند ناودار تورکیا؛ لەلایگترەو پارێزەر یا موحامی بەدرەدین کالینمن لەلای یەکیگ لەکوومەڵەیل یا جەمعیەیل ژینگەیا بیئەنگەرانی خوەی لەدروس کردن سەد ئەلیسۆ نیشانداگەو وەتگەلەوەرخم چووگ ك ئەلیسۆیش جوور سەد بۆرسکا بووگ ك لم وخەرگ نیشتگەداپووشیگەی؛ هەمیش ئەو شەخسیەتەیل تورکەنیگەرانی خوەیان لەو باوەتەنیشان دانەك دروس کردن سەدەگەکیشەوگرفت ئنسانی ئەرا هەردو وڵات سووریا وعیراق دروس کەیگ لەوەرئەوەگ تورکیاوەتەنیایی دەس نەیگەبان سەرچاوەی ئاو دجلە. ئمجا حکوومەت عیراق ئەرا چارەسەرکردن ئی کیشەبایەد دەس بەیگەچالاکی دبلۆماسی وسیاسی وقانوونی چروپریگ وەل حکوومەت ئەنقەرە و دەزگا ناودەوڵەتیەگان ئەرا زامن کردن ماف یاحەق عیراق لە ئاو دجلە؛ هەمیش لایەن عیراقی بایەد بەرنامەی زانستی یا علمی ریك وپیکیگ ئەراچارەسەرکردن کەمی ئاو دجلە و فورات دانەیگ و ئەو کارەساتەیل ئنسانیەك لەی کیشەتیەیگە دی دەسنیشان بکەیگ تا لەناوەندەیل ناودەوڵەتی جوور نەتەوەیل یەکگرتگ ویەکیەتی ئەورووپاو کوومەڵەیل تایبەت وە پاریزگاری لە ژینگەبخەیگەیانەروی تا لەی ریەبتویەنی گوشار یا زەغت بخەیگەبان حکوومەت تورکیا.

عیراق بایەد وەرجلەئەوەگ تویش کارەساتیگ ئنسانی گەورایگ بایگ ودویاخر ئەو کارەساتەبووگەمایەی جەنگەیل تازەیگ لەناوچەگەچارەسەرەیل عاقلانەیگ ئەرا ئی کیشەپەیا بکەیگ.

متمانەی سیاسی لە بنەوایەیل دامەزرانن وڵات

گوڵ سوو

وڵاتیگ ئاوادان نیەکریەیگ و دوسیگ وەدەس نیەتیەیگ و هویرەیلەیەك نیەخریەن تا وەختیگ لەیەکترەگ ریز بگریەیگ و جووروەجووری و جیاوازی و دیدگایل ترەك قەبوول بکریەیگ ئەوەیش لەریگەی سقەیا متمانەی سیاسی و کۆمەڵایەتی ك گشت وەربەسیل و شەك یا گۆمانەیل لەناو بەیگ.

لەسەرتاوەپارلەمان و لەشوونیش ئۆپۆزیسیۆن ئاشتیانەبوینەبایس وەدی هاتن دووسی و روح برایەتی لەکوومەڵگا. تەنانەت ئەگەر دوشمندیش لەوەراوەرد وساس بایەد بزانید ك بەرژوەندیەیل و باوەتەیل هاوبەشیگ لەناونیدان وجوود دیریگ ك وەیەك نزیکدانەو کەیگ. متمانەیا سقەبوودەبایس بتەو بوین بنەوا یا ئەساس سیاسی لەژیان کوومەڵایەتی وەتایبەت ك ئنسان لەجەهانیگ ژیەی پرلەهەڵوێست یا مەوقفەیلیگەك ئەرای ئاشکرا نین.

سقەیا متمانەلەبان ئەی باوەتەئکید کەیگ ك پلەیا دەرجەیگ لەسەختی و ئاشنایی نیاشتن لەژیان باوەت سروشتی یا تەبیعیگەو ئەگەر ئنسان لەی تیەریکیەك لەژیان وجوود دیریگ بترسیگ نەبایەد لەکوومەڵگا چالاکی داشتووگ یا کاریگ ئەنجام بیەیگ. لەمیژوو یا تاریخ وەسقەیا متمانەو یەکترەك وەخشین ئشارەت نەکریاس بەڵکەم میژووی گوزەیشتەپر لەدروو و خیانەتەو ئەی باوەتەیلەبوینەبنەوا یا ئەساس دەسڵات سیاسی لەو سەردەمەوەلی کیشەها لەیرا ك بایەد جیاوازیگ وەدی باریم لەناونی گوزەیشتەی پر لەدروو و ئایەندەیگ ها لەوەردەممان جیاوازیگ وەدی باریم وەلی نیەتویەنیم پیشکەفتنیگ وەدەس باریم تا وەختیگ دڵەیل خوەمان پاکەو بکەیم و دەوڵەت و پشت یا جیلەیل ئایەندەلەبان پرووژەیل ئنسانی پیش بخەیم وەجەنگ و ڤیرانەیل و کیشەیل کووتایی بەیم. متمانەیا سقەی سیاسی شیواز ئەخلاقیگەپەیوەندیەیل ناونی دو کەس دیاری کەیگ یەکیگیان سقەوەدەس تیەریگ و ئەواکەی تر سقەیا متمانەدیریگ وە جووریگ کەسایەتی یەکم تویەنیگ ئازادی حەرکەت زیاتریگ وەدەس باریگ و لەکەسایەتی دویم ئەرا سەرخستن ئامانج یا هەدەفەیلی پشتگیری بکەیگ.

وەلی سقەیا متمانەی جوور دیاردەی کوومەڵایەتیگ وەگوورەی دراسەیل کوومەڵایەتی نەخش یا دەور بتەو و چالاکیگ لەدیاری کردن قانوونەیل دیریگ و ناکووکی ناونی دەسڵاتدارەیل و هاووڵاتیەیل کەمەو کەیگ و ریککەفتنیگ لەناونی دەوڵەت و کوومەڵگا وەدی تیەریگ وەلی بی سقەیا متمانەهاوکاریگ لەناونی پیك هاتەیل کوومەڵگەوەدی نیەتیەیگ.

هاووڵاتی ئەگەر وەحکوومەت سقەیا متمانە داشتووگ تویەنیگ کەمی خزمەتگۆزاریەیل یا تا ئەندازەیگ نادادوەری قەبوول بکەیگ.

زەردمەندەیل سەر لەنوو یەکەوگرتن ئەڵمانیا

گوڵ سوو

وە گوورەی لەیەکەوداین یادراسەی تازەیگ ك ریکخراو خوەشگوزەرانی کوومەڵایەتی (فوڵکسول دارتیت) ئەڵمانی ئە نجامی داگەو وماوەیگ لەیوەر چاپ و پەخشەوکریا، نزیکەی یەك لەسەر چوار هاووڵاتیەیل ئەڵمانیای رووژهەڵات لەیوا هەس کەن ئەوان لەیەکەو گردن هەردو وڵات ئەڵمانیا زەرەدمەن بوینە.

ئی لە یەکەوداین یادراسە پشت وەراپرسی یا ئستتلاعیگ لەناونی هاووڵاتیەیل ئەڵمانیای رووژهەڵات یا شەرقی بەساس ك بیس ساڵ لەیەو وەر دیوار بەرلین رمانن وهەردو وڵات ئەڵمانیا بویە یەکیگ. دراسەگە نیشان دەیگ ك ٢٥٪ لەلیان جاران وەراسی هەس یا ئحساس ئەکردن ك هاووڵاتی ئەڵمانین و١٠٪ یانیش دووس دیرن سەرلەنوو ئەڵمانیا بووگە دوبەش شەرقی وغەربی وحزب شیوعی دەسڵات لەئەڵمانیای روژهەڵات بگریگەوە. ئی راپرسی یا ئستتلاعە ١٩٠٠ هاووڵاتی ئەڵمانیای رووژهەڵات گردگەسەوەر و لەلیان خوازریاگە ك بەراورد یاموقارەنەیگ لەناونی باروەزع ئیسە وجارانیان بکەن. دکتۆر گونار وینکلەر سەرۆك ریکخراو (فولکسول دارتیت)لەی باوەتەئویشیگ: فیشترین ئارەزووەیل هاووڵاتیەیل ئەڵمانیای رووژهەڵات بیس ساڵ وەرجلە ئیسە هاتەدی؛ لەوەر ئەوەگ فەرە لەلیان ئاست یاموستەوای ژیانیان بەرزەو بویەو ئازادی زیاتریگ دیرن، وەلی تەنیا چشتیگ مەنگە ئەوەسە ك کار زیاتریگ بکریەی تا هاووڵاتیەیل هەردو بەش رووژهەڵات ورووژئاوا تیکەڵ یەکتری بوون. وینکلەر ئویشیگ: ٣٢٪ هاولاتیەیل ئەڵمانیای شەرقی هانەو باوەرە ك بارووەزع ئابووریيان لە ساڵ ٢٠٠٩ تا بویشی خاسترەکەو بویە وزیاتر لە نیمەی ئەوانە ك راپرسی وەلیان کریاگە هانەو باوەرە ك لە پەنج ساڵ ئایندە بارووەزع ژیانیان وەرەو خراوی ئەچی. وینکلەر هەمیش ئویشیگ: فەرە لە هاولاتیەیل ئەڵمانیای شەرقی ئشارەت وە ئەو ئسلاحات وەردەوامە کردنە ك لە بوار سیاسەت کوومەڵایەتی وەدی هاتگە ك بەش فەرەیگ لەمووچەیا راتبەیلیان بریەی ك شوینەوار یا تەئسیر فەرەیگ نەیگەبان ژیان هاووڵاتیەیل. لە یەکەوداین یادراسەگە هەمیش نیشان دەیگ ك نیمەیگ لەو هاووڵاتیەیل ئەڵمانیای شەرقیە ك راپرسی لە لیان کریاس ئویشن: تا ئیسەیش فەرق وجیاوازی لەناونی هاووڵاتیەیل رووژهەڵات ورووژئاوای ئەڵمانی کریەی یەیش لە وەختیگە ك لە ساڵ ١٩٦١ دیواریگ لەناونی هەردو بەش وڵات کیشریا و هاووڵاتیەیل ئەڵمانیاوە زوور لەیەك جیاوە کریان وبنەماڵەیل وقەومەیل لە یەك داوریان و ١٩٪ ئعتراف کەن ك ناکووکیەیل لەناونی هاووڵاتیەیل هەردوبەش کەمەو بەعزی جار هەر نیە.دراسەگە نیشان داگەك ئەوانەگ بروانامەیا شەهادەی جامعی دیرن مووچەیا راتبەیلیان فەرەسە و لەکەسەیلتر خوەشاڵترن وە خاتر ئەو ئاڵشت وئووڵشتەیلە ك لە هەردو بەش ئەڵمانیالەی ٢٥ ساڵ دویاخرە وەدی هاتنە؛ وەلی نیمەیگ لە بیکارەیل نارەزایەتی خوەیان لە ئسلاحات کوومەڵایەتی ئی دویاخرە نیشاندانە. هەمیش راپرسیەگە ئاشکرای کردگەك هەڵویست ئەڵمانیایل لەوەراوەر پەنابەرەیل یا کوچبەرەیل بیگانە فەرەتوندە وەتایبەت هاووڵاتیەیل ئەڵمانیای رووژهەڵات لەهاووڵاتیەیلتر زیاترخوەسەیان لە بیگانەیل تیەی ودراسەگە نیشان دەیگ ك هەرچەن فەرە لە هاووڵاتیەیل ئەڵمانی شەرقی خوەیان وە غەریب لە ولاتەگەیان زانن وەلی خوەیانیش فەرە خوەسەیان لەهاولاتیەیل بیگانەتیەی. لە لایگترەو وەگوورەی راپرسی یا ئستتلاع دویمیگ ك دەزگا یا موئەسسەسەی فورسا جیوەجی کردگە نیشان داگە ك زوورم هاووڵاتیەل بەش رووژئاوای ئەڵمانیا نیشتنە دەس ئەڵگرن لە بریگ لە رەفتارەیل ناشرینیان وتەقالاکەن بریگ رەفتار وئەرزشەیل یا قیەم کوومەڵایەتی شەرقی هووکارە بوون جوور هەس کردن وە ئنتما ئەرا کوومەڵەی تایبەتیگ وبتەوکردن رەفیقایەتی وئامادەکاری ئەرا دەسمیەتداین کەسەیل فەقیر؛ دراسەگە وە شیوەی گشتی نیشان دەیگ ك ئەوانەگ ك تەمەن یا عومریان لە٣٥ وەرەوخوارە زیاتر دووس دیرین وەل هاووڵاتیەیل شەرقی هامشوو یا دووسی بکەن وەلی ئەوانەگ تەمەنیان لە ٥٥ وەرەوبانە دووس دیرن گووشەگیر بمینن ونیەتوان وەل شەرقیەیل هامشوو داشتوون.

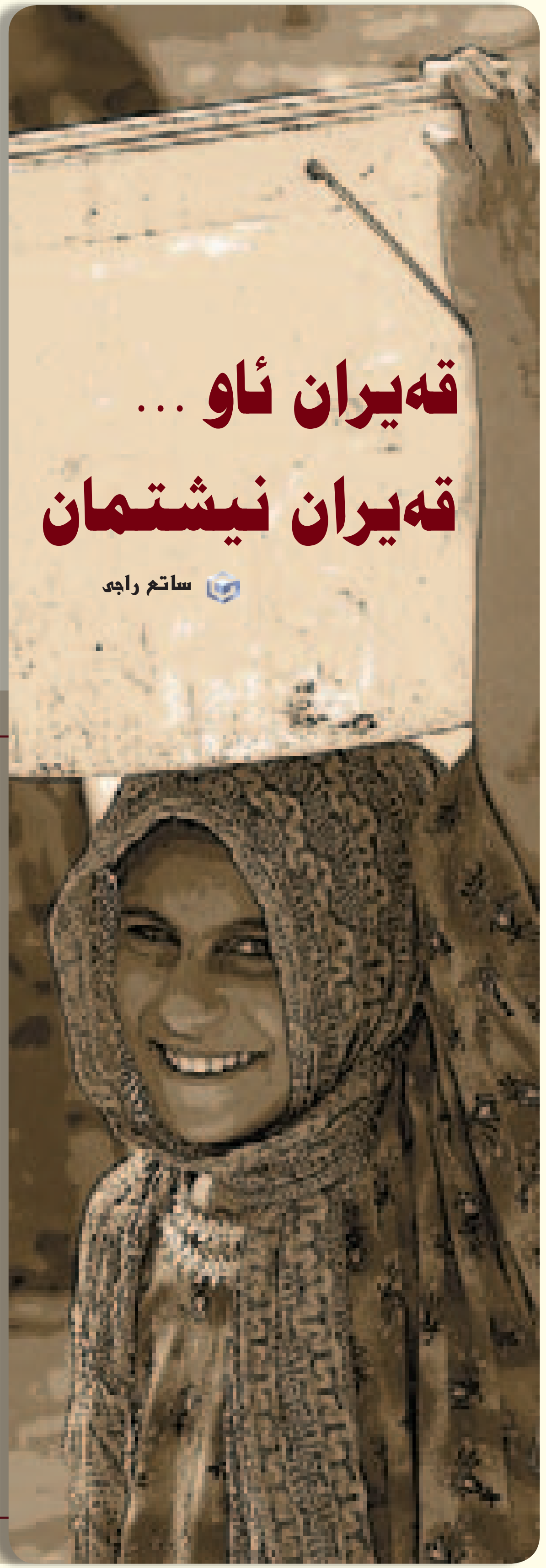

قەیران ئاو ... قەیران نیشتمان

ساتم راجی

یەکم رستە یاجوملە لە دەستوور عیراق ئویشی: ئیمە رووڵەیل وادی رافدەینیم وئی رستە بنەوای زات دەسەجەمیە ك لە کتاوەیل دەستووری گیریاگە؛ هەمیش ئی رستە نیشانەی پەیوەندی بنەوایی وسەرەتاییە ك زاتەیل تاکی یا فەردی هاووڵاتیەیل وە یەك بەساسەو ك ئەویش (پەیوەندی رافدین)ە ؛ ك ئی دو رووبارەمیننەپەت یا گوریسیگ ك گشت ژیارەیل یاحەزارەیل لەی گوڵەجیە لە زەمین لە دەور خوەی گردەو کردگە. وەرجلە ئەوەگ ناو عیراق لە جوگرافیای سیاسی بکەفیگە سەرزوانەیل لەقوناغەیل جووروەجووریگ مەردم ناوچەگەوە ناو ئەو دو رووبارە ناسریانە. هەردو رووبار دجلە و فورات یا راستر بویشیم ئاو ئەو دو چەمە زیاتر لە حکوومەتەیل عیراق تویەنستنە پەیوەندی ناونی مەردم ناوچەیل عیراق بتەوەو بکەن و وەرجلە ئەوەگ حکوومەتیگ وە ناو عیراق بووگ ئاو ئەو دو رووبارە پیکهاتەیل جیاواز ئی کوومەڵگا وەیەکەو بەساس وجارجاریگیش بویەسە بایس ململانی وکیشمەکیش لەناونی هووزەیل یا عەشایر؛ وەلی ئەو چشت جەوهەریە ك بایەد هەر عیراقییگ بزانیگەی ئەوەسەك عیراق وڵاتیگە بنەوا و بنەرەتی ئاو بویە هەرچەن خوەی سەرچاوەی ئاوی نەیری. عیراق ئمروو تویش قەیران ئاوی توندیگ هاتگە وئەویش قەیران دەردناکیگە ك هەرەشە لە ئابووری وئاسایش ویەکیەتی وسەقامگیریی وتەنانەت یەکیەتی وسەقام کوومەڵایەتیی کەیگ؛ ویەیش قەیرانیگ بوی ك وە ئارامی دەس وەپی کرد و دویاخریش توندەو بوی وئەوەسە ئمساڵ قەیرانەگە تەقیەو؛ لەوەر ئەوەگ ئەو بەشەلە ئاو فورات ك ئمساڵ دریاگەسە وڵاتەگەمان ٢٥٠ مەتر سێ جا یاموکەعەب لەلی کەمەو کریاگە و ئەوەیش نیمەی ئەو برەئاوەسە ك عیراق نیاز وە پی دیری ئەرا کشتوکاڵ وخواردن ویەیش وەمەعنای ئەوەسەك عیراق ناچارە لەیرە و دویا قەوارە یاحەجم هاوردەی لەمەواد خوراکی زیای بکەیگ یەیش لە وەختیگە وڵاتەگەمان ئەرا ئاوەدان کردن ویرانیەیل جەنگەیل رژیم رمیاگ بەعس نیاز فەرەیگ پویل دیری وهەمیش کەمی ئاو وە مەعنای خوەڵ وارین زیاترە. وەلی گرنگترین چشت ئەوەسەك کەمی ئاو؛ ئەوقەرە عیراق لاواز یا زەعیفە و کەیگ نیەیلی برەسیگە حەق خوەی وئی کەمی ئاوەوە مەعنای ئەوەسە ك عیراق نیەتویەنی هاوساگانی پابەند بکەیگ وەجیوەجی کردن قەوڵەیلیان؛ بەڵگەی ئی قسەمانیشە ئەوەسە ك هەردو وڵات تورکیا و ئیران قەوڵ دانەچەن کاروەدەس وسیاسەتمەدار عیراقی ك بەشەئاوەگەی زیای بکەن وهەرکام لەو کاروەدەسەیلەك سەردان ئستەمبوول کردن ئەوەوەدەسکەفت ئەرا خوەیان لە قەڵەم دان وەلی هویچ کام لەو قەوڵەیلەتا ئیسەجیوەجی نەکریانە.

بەڵی کاروەدەسەیل عیراقی پیشوازی گەرمیگ لە هاوتایەیل تورکیان کردن و لەهەمان وەختیش کارودەسەیل تورکیا پیشوازی لە کاروەدەسەیل عیراقی کردن وەلی هویچ کام لە میواندارییەیلە نەویەبایس زیای بوین بەش عیراق لەئاو فورات؛ لە لایگترەو سەرەرای هووشدار پسپورەیل وشکات وگلەیی جفتیارەیل وهەمیش خوەڵ وارین وبریان وەردەوام ئاو خواردن لە بەشەیلیگ لە وڵات؛ کاروەدەسەیل عیراقی وە جدی پەیجووری قەیرانەگە نەکردن و وە شیوەی سسیگ وەل قەیرانەگە رەفتارکردن. بەڵی سیاسەتمەدارەیل عیراقی سەرقاڵ باسەیل گەرم وگور وەل کەناڵەیل ئاسمانی جووروەجوورن ئەرا بتەوکردن پۆست ومەقامەیل خوەیان و وە دەس هاوردن پۆستەیل بەرزتر لەئایندە وەلی مەسەلەی کەم ئاوی ك چنگ ناگەسە قورگ هاووڵاتیەیل و وەرز یا مەوسم کشتوکاڵ ئمساڵ نیشتگە تویش زەرەدەیل گەورایگ بووگ و جفتیارەیل نیشتنە سەرەچاوەی سەرەکی ژیانیان لەدەس دەن وزەلکاو یا ئەهوارەیلیش نیشتنە هشکەو بوون وکەمووتەرەیل وماسیەیلی لەناو چن ویەیش ئەرك گەورایگ نەیگە بان شان حکوومەت وسەرجەم کاروەدەسەیل وسیاسەتمەدارەیل عیراقی تا هەرچی زویتر دەس وەکار بوون ولە زەرەدەیل ئی قەیرانە کەمەو بکەن ولەجی هویرە وکردن وە پۆست ومەنسبەیل خوەیان کەمیگیش لە وەختیان ئەرا خزمەت وەهاووڵاتیەیل تەرخان بکەن.

شوناسنامە و تون و تیژی لە عیراق

گوڵ سوو

لە لادایەنەیل تاریخ عیراق نەمەندن هووشیاری و ئارەزوو ئنتمای هاوبەش لەلای گشت لایەنەیل کەڵەکەبویەو بیگومان واقعیگ سەخت وناوەجی سەرهەڵداگەو ئەویش لەوەر قەیریگ مەبەس سیاسی وگومانلیکریاگ ك دژ ژیان هاوبەشەو مەبەسەگە زەفتکردن ریگەیل هەڵوژاردن ترە ئەرا دیاریکردن چارەنویس، بیجگە ئەوەیش ئی دید ئاشکرا خراوترین بنەرەت ئەرا رەسینەوە لەواقع عیراقیەیل و ئایندەیان دانەیگ.

وەگشتی سەرهەڵداین گرووپەیل نەتەوەیی و رەگەزی ومەزەوی لەی قەوارەی سیاسیەك وجوود دیریگ، هویچ وەختیگ خواستیگ عیراقیانە نەویە، ئەویش لەوەر هووکارەیل فرەیگ حاشا هەڵنەگر ك پیکهاتگە لە گومبوین ئیرادەی عیراقیانەی هاوبەش وەرجە ئەوە ك قەوارەی عیراق دامەزریەیگ، لەیرا قسەلەبان کیشمەکیش ئایدۆلۆجی و سیاسی لەناونی پیکهاتەیل جیاجیا وەگوورەی ئەوەك کیشمەکیشیگ سەرپایی یا تازەس لەتاریخ هاوبەش ئەگەریگ پر لە گەشبینی یا تەفائول چەواشەکاریەو گشت بنەرەت تاریخی وراسیانەیگ پشتگووش خەیگ. هووشیاری وەرانوەر شوناسنامەی هاوبەش لەبان بنەرت داواکاری هویچ ئایدیۆلۆجی لەباوەت یەکێتی تاریخ چارەنویسە وەبنیات نیەنریەیگ، بەڵکوو زایندەی هەڵوژاردنیگ ئازادانەو قانجازیگ هاوبەشەو هەوەجە وە ئەوە نیەکەیگ پشت وەئەرای چوین لایەنەیل ناکووك قایم بکەیم لەروی بەرژەوەندیەوە.

ئەو رژیمەیل یەك لەشوون یەکەك حوکم عیراق کردنە، شکست هاوردنەلە روی هووشیارییگ گشتی هاوبەش وەرانوەر ئەوەك شوناسنامەی نیشتمانی دروس بکەن و گەشەوەپی بیەن، چوینکە فرەجار ئەو رژیمەیلە بوینەسە لایەنیگ سەرەکی لە بەرپاکردن ناکووکی ودویرگرتن لایەنەیل تر و خوەیان لەئاست واقع فرە ئنتمایی گیل کردنە، ئەویش نەك لەریگەی بیلایەنی هەڵویست سیاسیان ك گوایا دەسڵاتیگ حوکمران و نوێنەر بەرژەوەندیەیل گشتیین، بەڵکوو لەریگەی سەرکوتکردن و هەوڵ چەسپانن شیوەیگ لەسیاسەت و ئایدیۆلۆجی دیاریکریاگ لەبان لایەنەیل تر، ئی شیوەیشە وە چارەنویسیگ حەتمی ئەرا گشت لەقەڵەم دانەو تاریف ئەوە کردنە ك ئی شیوەو مۆدێلە خاسترین ریگەس ئەرا شوناسنامە، وەی شیوەیشە ئەگەر کاریگەری ئازادانەو تیکەڵایی لەناونی ئەو پیکهاتەیل جووراوجوورە نەمەندگە، وەل ئەوەیشا هەر وە سەبەب ئەو کارەوە رژیم سیاسی ك خراوترین شیواز ئایدیۆلۆجیای رەگەزی کردگەسە بەرنامەی خوەی تویەنستگە کلتوور خوسەوکینەت لەناونی گشت لایگ سەقامگیر بکەیگ و هس گووشەگیری لەلایان قویلەو بکەیگ، بیگومان هەر وەگوورەی ئەوەیش سستم ستەمکاری وەو باوگ شەرعیە دانریەیگ ك بنەمایگ ئەرا ئەو کیشمەکیشەیل تایفی و رەگەزیە داناگەك دویاخر پەیا بوی و، وە شیوەیگ درندانەو ترسناك پەخشەوبوینە.

ئیسەیش تا رادەیگ ئی رەفتارەیلە هەر مەندگەو خوەیان خستنەسە ناو سستمە دەستووریەگەی عیراق تازەی دویای رمیان رژیم ستەمکاریش، بیگومان ئەویش لەریگەی قەبوولکردن بی مەرج شوناسنامەیگ دینی و مەزهەبی و، وەپیداین پلەوپایەیگ هەسیارە وەك شایەت لە ئایندە بتویەنیگ چشت خراوتر ئەنجام بەیگ یا بووگە وەربەسیگ لەوەردەم پیشکەفتن و دیموکراسی لە عیراق، ئمجا ئومید سەرەکی ئەوەسەك فرەیی و جیاوازی بووگەمایەی دەوڵەمەنکردن و کارکردن ئازادانەو ژیان هاوبەش نەك بووگە سەرچەوەیگ ئەرا خوسەو کینەت و کیشمەکیش و ناکووکی لەوڵات.

سیاسەت لە ئمڕوو چەس؟

ئاستیاك رووژهەلات

ئەرا یەك بزانیم سیاسەت لەئمڕوو چەس کەمێ ئەو دویا چیم و قردگی باس لەکەیم. لەوەختێ دەوڵەت درس بویەو هاتیەسە دی، ئەوانەك لەدام ودەسگای دەوڵەتی جی گرتن کاروباری ئە نجام دان ك ناوی نان سیاسەت. ئەی کارەکەم کەم وەرەو نوا هات تا زەمان ئەرستۆ ك کتاوی وەناو کتاوی سیاسەت لەسەری نویسا. م نیەتوام کەی کۆینەشەن بکەم و باس لە ئەفلاتوون وئەرستۆ و کەسەیل ترەك بکەم.

باس م لەسەر سیاسەت ئمرووە. لەفەرە کەس ژنەویمن ك ئویشن سیاسەت باوگ و داڵگ نەیرید یا سیاسەت حەرامزایەیە!. یا برێ ئویشن باوەئیمەکارمان ئەو سیاسەت نیە!. فەرەلەئەی قسێەلەبویەسەورد زووان گشت تەبەقەو و چینێ جەمگای ك لەناوی ژیان کەیم. منیش هاتم لەسەر ئەی قسیەلەکەمی هویردەو بویم و فکرەو کردم تا بزانم ئەرا هەم سیاسەت کەریل و هەم کەسەیل جەمگا لەیۆا ئویشن؟

وەختی خاس چەو دامەبان ئەی کلیمە(سیاسەتە) وەکەسەیل ك دێرن سیاسەت کەن خاس بەراودێان گرتم و لەلای ترەو چەو لەکەسەیل جەمگا گرتم، دیم ناوبەینیان فەرق و جیاوازی فەرەیگ هەس!. ئەوەگ دەسێ چوودو سیاسەت کەیدن ئەرا هەڵاڵ (مشروع) کردن هەرکار خوەی ئویشد سیاسەت باوگ و داڵگ نەیرێد!. هەرچەن ئەی قسیەلەلەجیگەی رەسمی وەزووان نیەتیەد، وەڵی وەختی هانەلەدەرو دەیشت و دەروومەکان جی رەسمی وەی فرمەقسیەکەن و تەقنن، دورووێگ دوینیەی ك خوەیان وەپی رەنگ کەن و خەڵەتنن نەمەردم. ئمجا بایمنەو سەر جەمگای ك ها لەژێر دەسیان و فەقیرن وەوجوورەیلەچەو ترسنیان کەن و بوینە. ئمجا ئەی جەمگا دی نەوەخت دێرن هویر لەسیاسەت بکەنەو نەوەرەو پێ چن. ژمارەی کەسیش جووراوجوور هەن ك لەتاجر بگرەتا کەسەیلێ ك وەزعێیان خاسەلەبووت مالیەو، ئویشن ئیمەخوەمان ئالوودەی سیاسەت نیکەیم!. دەر سوورەتی ك ئەرا مەسڵەحەتیان وەختی پا دەید پای سیاسەتکەریل و دەوڵەتدارەیل ماچ کەن ئمجا بروونن وەئەی پارادۆکسەلەبەیان و کردار!. فەرە لیشێ وەسەبەبەیل جیا جیا ئویشن ئیمەکار وەسیاسەت نەیریم!. ئینگەئمڕوو بایمنەو سەر وەك لەدونیای ژیان کەیم هەر چێشت بویەسەسیاسەت وەسیاسەت گشت چێشتی بەڵی کەید. ئەرا نموونە: فلاَن رەئیس جومهوور لەتەلەفزیۆنی قسیەکەید یا دو دەوڵەت ناو بەینیان خەراو بووت، دوینیەید ئانێ بەرمیلێ نەفت بان و خاوار بووت!، تەئسیر راستەی راست سیاسەت وەی ئاشکەراییەو دیارە(وەکوردی خوەمان ئویشن مانگ وەچەو دیارەووەکلگ ئشارەپی کەن). ئمجا ئەو کەسانەك ئویشن ئیمەکار وەسیاسەت نەیریم ئایا ئەی تەئسیرەنیەوینن؟ چێشتنی ك ئیمەگیشتمان رووژانەتویەنیم لەمسی بکەیم و دیارەچوی بایەچەو لەلی بقوچنیمن؟ ئیسەنموونەترەك تیەرم وەختی دوینیمن سیاسەتکەرەیل هەڵەی (غەڵەتی) بویچگی کەن ئەگەر یەکەم چەومان واز بووت دوینیمن لەئەو هەڵەك سیاسەتکەرەیل کردنەمناڵ ناو گاپاریش زەرەد کەیدن و دوینێ دویدێ چووگەچەوێ، ئمجا

وەختی خاس چەو دامەبان ئەی کلیمە(سیاسەتە) وەکەسەیل ك دێرن سیاسەت کەن خاس بەراودێان گرتم و لەلای ترەو چەو لەکەسەیل جەمگا گرتم، دیم ناوبەینیان فەرق و جیاوازی فەرەیگ هەس!

لەرەوشی لەیوایا چوی تاریف سیاسەت بکەیم یا خوەمان لەلی دویر بگریم!؟

لەباوەر م سیاسەت بایەقودرەتی (هیزێ) رادیکال بووت ك لەخزمەت گیشتی مەردم بووت. ئمجا چنەچێشتی چوین مومکنەبووت؟

ئەگەر ئەی قودرەتە(ئۆتۆنۆمی) خاس وەکار باریەیگ و نەکەفیدەخزمەت بەرەژوەندی (منافع) شەخسی و لەسەری رانت نەکریەدن (گەن وەکار هاوردن)، فەرەچێشت ئاسان و رام تیگ وەڵی جی پرس ئەوەسەئایا کەسانی ك لەخوەرهەلاَت ناوراس سیاسەت کەن تویەنن لەسەر سیاسەت رانت نەکەن؟ تا ئەورەك دیمنەو خوەنیمنەئەی جوورەچێشتی فەرەکەمەك لەسەر سیاسەت و خزمەت وەجەمگا رانت نەکریاویدن. ئەرا نموونە یا مەساڵ عیراق ئویشمن بەش فەرەی لەسیاسەتکەرەیل دیمنەچەکەن سیاسەت لەلایان بویەسەوەك خویان ئویشن باوگ و داڵگ نەێرێد، پرن لەکیشەیل(مەشاکل) جووراوجوور هەلەرشپەتخواردن گرتگەتا فەساد ئیداری و....

وەدەلیل وەگ بی بەرنامەو بی پرووژەن و زهنییەت یا عەقڵیەتی فاسد دێرن هەر چێشت خوەیان توان وەزوورەملی و جەرمەحجەت بچەسپنن سەر خەلق لەوانەك کەن توام مەساڵی بارم ئینگەفشار فەرەی خسنەسەسەر کورد و توان لەقەولەیل و قانوونەیل دەستوور عیراقی پا بکیشنەو و لەدەوڵەت تەوافقی کەم کەم چمانێ پەشیمانەو بوینە وەئەڵگەردنەو زەمان بەعس. سیاسەت لەدەسیان بویەسە زار (تاس) چمانی نیشتنەو تاولی(تەختە) بازی کەن. ئەلبەت وەیشەبویشیم لایەنەیل ترەکیش هەن چوی کورد ك توان ئۆتونۆمی رادیکاڵ بکەفیدەخزمەت جەمگای عیراقی وەڵی زهنییەت لایانەیل ترەك ئجازەنیەدەن ئەی ئۆتۆنۆمیەبکەفیدەپراکتیك. فەر لێیان هیمان کەی کوێنەشەن کەن و دەنگوباسیان و شکڵیان ئەین خیڵ و ئەشیرەتەتا سیاسەتکەر. چینێ لەعیراق شکڵ گرتیەك بوینەسەچینێ ئاریستوکرات تا (خزمەتکار) خەڵق.

پەس وەی خاڵەرسیمن ئەگەر ئەی کەسەیلەك عیراق وەریەو بەن لەزهنییەت دوگماو فناتیك شوون عەرەبی بوگزەرن و لەو قالبێ ك دێرن دەرچن ك ئەویش نیاز وەچەو وازکردن عەقڵی دێری ئەو وەختەتویەنیم بویشیمن سیاسەت ئۆتۆنۆمیگەك کەفتیەسەخزمەت جەمگاو پلورالیسمێ وەرەو دیموکراسی وەوجوود تیەدن ئمجا ئەو وەختەتویەنیم بویشیم و ئدعا بکەیم سیاسەت قودرەت(ئۆتۆنۆمیگە) ك راستەێ راس کەفتگەسەخزمەت جەمگا یا خەڵق عیراق.

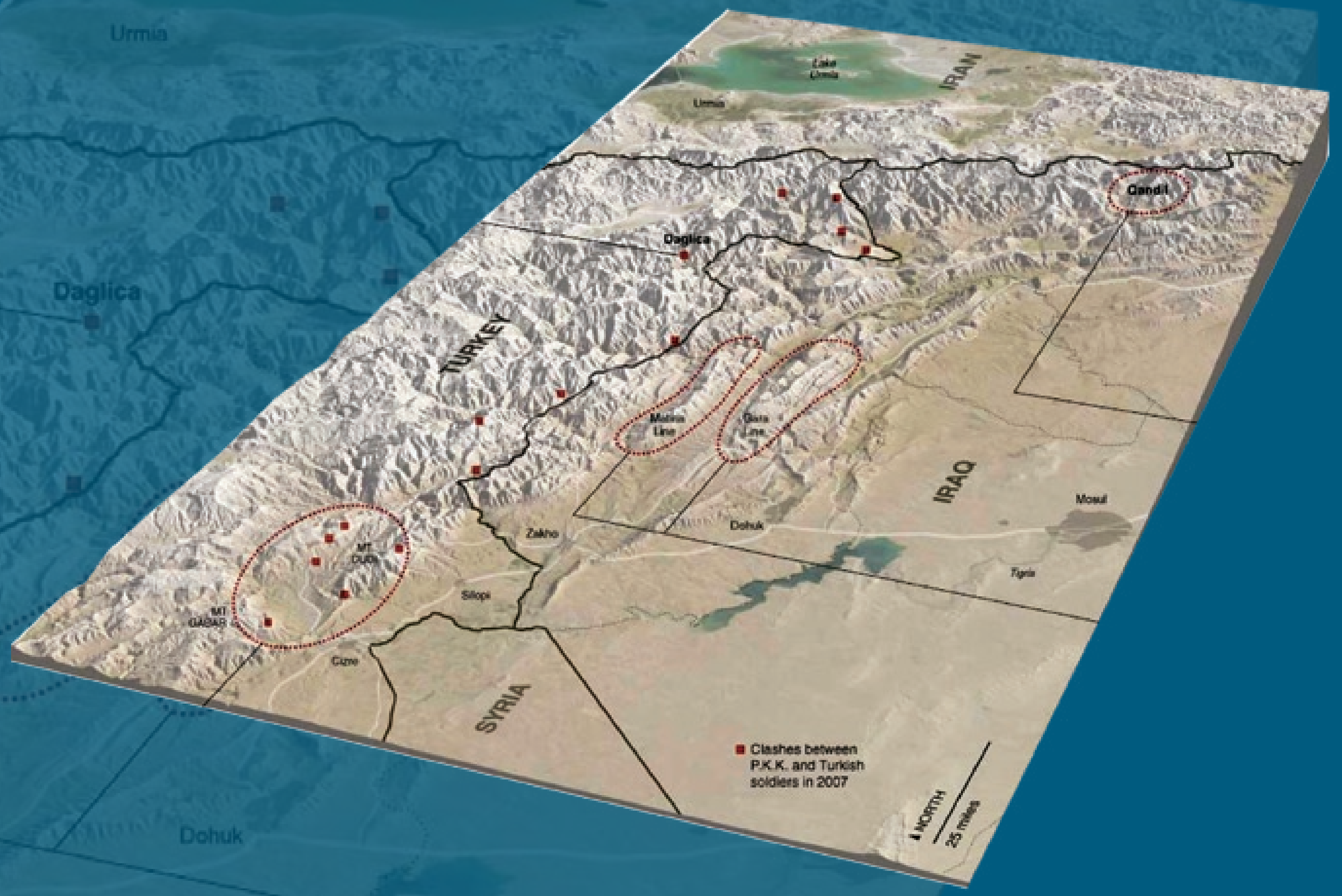

بەشبەشەو کردن کوردستان

بەشبەشەو کردن کوردستان
بەشبەشەو کردن کوردستان

رەجائی فاید

وەل ئەو هەمگە بەدبەختیەك هاتەبان کوردەیل، مەردمانیگ وەل ئەوەیشا بوینە ژیر دەسەی چەن لایەنیگ و لەتاریخیش دوجار کوردستان بەشبەشەو کریاگە.

جارِ یەکم: لەشوون رویدان جەنگ چالدیران سالْ (١٥١٤ز) ناونی ئیران سەردەم سەفەوی و تورکیای عوسمانی، ك دەرەنجام ئەو جەنگە لەروی دەسلاتەوە بەشکردن کوردستان لەلی کەفتەوە، یەیش لە وەختیگ گەوراترین بەشی لە ژیر دەسلات عوسمانی مەندویگەوە، ئیران دەسلات گرتە بان ئەو ناوچەك تا ئیسەیش ها لە ژیر دەسلاتی.

جار دویم: لەکووتایی بیسەیل سەدەی گوزەیشت و لەئەنجام بەشکردن میرات وشوونەوار دەولەت عوسمانی وەگوورەی ریککەفتننامەی (سایکس بیکۆ) ك کوردستانیش گرتەوە. لەیرا کوردستان عیراق ك وەولایەت موسل یا ولایەت شارەزوور ناسریاویگ لەناونی دەولەت عیراق تازەو تورکیا هەرلەیوا مەندەوەو هەر یەکیگ لەلیان وەهەق خوەیان زانستیانەی وتواسیانەی. ئەوەبوی مەسەلەگەتا سال (١٩٢٥) وەلکانن کوردستان وەولات عیراقەوەیەکلاوە کریا.

وەو جوورەکوردستان لەناونی تورکیاو ئیران و عیراق و سووریاو یەکێتی سۆڤێت جاران بەشکریاو تا ئیسەیش وەهەمان شیوەمەندگەسەوە.

دی هەر لەو وەختیشەوەتا ئیسەئەو دەولەتەیلە هەقەیل نەتەوایەتی کورد پاشیل کردنە. لەو رویەوە مەسەلەگە تەنیا لە باوەر نەکردن وەو هەقەیلەو دگاننەیانن وەنەتەوەی کورد تا وەخت نزیکیگیش لە تورکیا نەویە، بەلکوو ناکووکی لە ئاست دیاریکردن مەرز سیاسی و جوگرافی و ئەو هەقەیلەسە جویر ئەوەك ئمروو لە بارووەزع عیراق گوزەر کەیگ.

ئمجا ئەرا جواو ئەو پرسیارەك ئویشیگ ئایا رووژیگ لە رووژان کوردستان دەولەت دامەزرانگە؟ لە چەن سەردەم جیاوازو، وە دریژایی تاریخ وەتایبەت وەل پەخشەوبوین وپەرەسەندن دین موسلمان شمارەیگ لەمیرنشینی سەر وەدەولەت عەباسی وەکوردستانا پەخشەو بوین ودیارەمیرنشینیەیل کوردی لەجەنگ چالدیران سال (١٥١٤ز) و لەیەکلاکردنەوەی جەنگ و سەرکەفتن سولتان (سەلیم یەکم) لەبان ئیران سەفەوی دەور گرنگ یا موهم نیشاندان، ك دویاخر لەجیای ستایش روی وەروی زەرەد گەورایگ کریان و بویە سەرەتای زەرەد وەپیرەسانن وەردەوامیان و لەیوا بوی وەدریژایی تاریخ لەلی رزگار نەون، ئەوە بوی لەچەرخ تازەو لەشوون جەنگ جەهانی یەکم (شێخ مەحموود حەفید) چەن جاریگ دژ وە هیزەیل داگیرکەر ئنگلیز هەلسیاو لەلایەن ئەو هیزەیلە وەسەرکوت کریان و چەن جاریگ شێخ مەحموەد ئاوارەو دەروەدەر ولاتەیل کریاو لەولات دویرەو خریا.

ئمجا لەئاست روی وەروی بوینەوەی باکوور عیراق (کوردستان) لەمەترسیەیل تورکیا سال (١٩٢٢) بریتانیا شێخ مەحموود لەدویرەوخریاگی لەهندستان هاوردەوە، تا وەسەرۆك حکوومەت کوردستان دەسنیشان بکریەیگ وسلێمانی وەك پایتەخت دیاری بکریەیگ، ئمجا لەو باوەتە وە بریتانیا وەرەسمی بەیاننامەیگ پەخشەو کرد وەی جوورە: (حکوومەت گەورای بریتانیاو حکوومەت عیراق، وەدامەزرانن حکوومەت کوردستان، هەق کوردەیل عیراق پەسەن کەیگ و ئومیدەوارن هەرچی زویتر هیزەیل کوردی رزەیلیان لە هاوکاری یەکتر ریك بخەن و لەئاست هەلسانیان وەئەنجامداین کارو چالاکیەیلیان وکلکردن نوێنەرەیل ریگەوەپیدریاگیان وەباسکردن و شیەوکردن مەسەلەیل ئابووری و سیاسی وەل نوێنەرەیل هەردوگ حکوومەتەیل بریتانیاوعیراق.

وەلی ئەویش بویەمایەی سەرنەگرتن و ئەو حکوومەت شێخ مەحموودیشەکووتایی وەپی هات و دی کورد هەرلەیوا مەند و خاکەگەی وەو جوورەك بەشکریا هەر مەندەوە.

ئەرا جواو ئەو پرسیارەك ئویشیگ ئایا رووژیگ لە رووژان کوردستان دەولەت دامەزرانگە؟ لە چەن سەردەم جیاوازو، وە دریژایی تاریخ وەتاییەت وەل پەخشەوبوین وپەرەسەندن دین موسلمان شمارەیگ لەمیرنشینی سەر وەدەولەت عەباسی وەکوردستانا پەخشەو بوین

ئێمه و عیراق

سابیر عەبدوڵڵا

لەراسی دانیشتن و کار دبلۆماسی هونەریگ سیاسی تایبەتە و هەمان وەخت دانایی و سەررشتەی فرەیگ توایگ وەتایبەت ئەرا ئیسەی سەرکردایەتی سیاسی هەرێم کوردستان ك رووژگاریگ بوی خەبات لەپاڵ کوچگ و ناو چەم و دووڵ و کویەیل کوردستان کردیان وەزوور لویلەی تفەنگ و پشتبەسانن وەئازایی و چەو نەترسی پیشمەرگەو مەردم نیشتمانپەروەر کوردستان . هەر وەو کاریشەوجوود سیاسی وئایدۆلۆجی خوەی ئسپاتکرد و کار ئەرا وەدیەاوردن ئامانجەیل دویر ونزیکەیلی کردیاگ. ئیسەیش لەشوون نەمەندن دەسڵات دکتاتۆریەت لەعیراق دی کوردیش خەریك دبلۆماسیەتەو بەش گرنگ یا موهمیگ ناو پرووسەی سیاسی و مەرکەز بریاردان لە عیراق پیك تیەریگ و تویەنیگ ئەوەك لەبەرژەوەندی مللەت کورد نەوگ رەتیەو بکەیگ و ئەوەیش خزمەت وەبەرژەوەندی و پایەی مللەت کورد بکەیگ پەسەنی بکەیگ.

سیاسەت هەمیشه هونەریگ مەحاڵ نیەو مەنتقیش ئەوەسەك سەرکردایەتی کورد لەبەغدا بتویەنیگ لەگشت گەمەیل دبلۆماسی و سیاسی وازیکەر خاسیگ بووگ و پوولەیل وەهیز شەترنجەگەوەدانایی و ئاقلانە بجویلنیگ وگورگەیل خوەردیان نەیەیگ، چوینکه ئەزموون (١٨) ساڵ حوکمرانی گشت دووس و دوشمنەیل شایەتی ئەوەئەرای دەن ك ئەزموونیگ دیمۆکراسی و سەقامگیر وشایستەس وەبەراورد یا مقارنە وەل قەیریگ لە سستم سیاسی ولاتەیل ناوچەگەو دەوروەر ك دەیەها ساڵە دەوڵەتن وخەریك بنیاتناین و حوکمرانیکردنن، وەلی هیمان وەدەس چەنەها کیشەو گرفت گەوراوە ناڵنن ك هەرچەنی هیز وتوانای ئابووری و سەرچەوەی سروشتییان لە هەرێم کوردستان فرەزیاترە. لەبان ئاست عیراق تازە دوینیم لە شوون وەسەرچگن (٦) ساڵ لە بان پرووسەی ئازادکردنی لەچنگ رژیم دکتاتۆری و پیکهاوردن حکوومەت دیموکراسی تەوافقی یەکگرتگ عیراق ودانایەن دەستووریگ هەمیشەیی ئەرا وەریەوبردن وڵات، بیگومان سەرکردایەتی کوردیش لەو قەوارەی تازەی عیراق فیدراڵە هەمیشە دەور یەکلاکەرو ئاشکرایگ داشتگە لە گشت کار و پرووسەیل دەسەجەمی و دانیشتنەیل و لەوەر خاتر مقەیەتیکردن یەکرزی و یەکێتی خاك عیراق ك بیگومان دەس تیرۆرسەیل وتەکفیری و سەدامیەیل رەسیەسە گشت شوونیگ لەعیراق وە ئامانج لەباربردن ئەزموون دیموکراسی وئاسایش و سەقامگیری وکالین ترس ولەرز لەدەروین مەردم ستەمدیدەی عیراق وەتایبەت خەڵك کوردستان ك وەپیسترین شیوازەیل پاشیلکاری و چەوسیان مامڵە وەلیانا کریاگەو ناسیۆنالیزم عەرەبی هەمیشەهەوڵ لەناوبردنی داگە. سەبرومکوربوین بی وچان لە چوارچیوەی جەختکردن لەهەقەیل رەوای مللەت کوردو بەشی لەگشت سامان و خەیروبەیر بیشمار عیراق وکارکردن ئەرا یەکلا کردنەوەی مەسەلەیل گرنگ یاموهم وچارەنویسساز یەکیگە لە ئامانجەیل چگن قورسایی سەرکردایەتی سیاسی کورد ئەرا بەغدا، وەنا ئەگەر ئەو دوسیەیا مەلەفەیلە نەویاتان کریا هەر وەك (١٨)ساڵ گوزەیشت ئیمە لە ماڵ خوەمان و ئەوان لەماڵ خوەیان بویاتان، وەلی وەگوورەی ئەوەك سەرکردایەتی سیاسی کورد هویر جیابوینەوەیا دروسکردن دەوڵەت سەروەخوەیی لەی قوناغەوەخاس نەزانست و لەلایگ تریشەوەچەنەها هووکار ناوخوەیی و هەریمی و ناودەوڵەتییش هەس ك دژ ئی کارەوسیەن، دی لەوەر ئەوەژیان هاوبەش وگونجیان وەل ئی وەزعا خاسترین چارەسەرەئەرا دەسەوەرکردن عیراقیگ دیموکراسی و فیدراڵی و فرەیی یەکگرتگ، ك لەتی کوردو عەرەب و تورکمان و کلدۆئاشوور وگشت کەمایەتیەیل تر لەژیر سایەی وەئازادی و یەکسانی بژیەن و بەشدار بوون لەسامان و خەیروبەیر عیراق. ئیسە لەی باروەزعە چەن دۆسیەیا مەلەفەیلیگ هەس، ك سەرکردایەتی سیاسی کورد وەشیوەیگ ئاقلانەو دبلۆماسیانە لە بان ئاست ناوخوەیی و هەرێمی وناودەوڵەتی کار ئەرایان کەیگ لەوەر خاتر شکاننەوەیان لە بەرژەوەندی مەسەلەی رەوای کورد و هەر هەمان ئەو مەسەلەیلیشە بوین ك جموجویل رزگاریخواز کورد ماوەی ساڵەیل فرەیگ بیوچان لەوەر خاتریان خەبات کرد لەدژ رژیمەیل یەك لەشوون یەك عیراق ك دویا رژیمیان رژیم بەعس دکتاتۆر بوی.

وەرەسمیکردن تەنیا یەك شێوەزوان چەبووگ؟

ئارام شەکیبایی

لەکوومەڵگای کوردەواری قسەکردن وەچەن شیوەزوانیگ ئاساییە، چوینکەکوردی خاوەن چەنەها شیوەزوانەوەك : کرمانجی ، سۆرانی، هەورامی، کەڵهوری وفەیلی و لەکی، زازایی. ئی چەن شیوەزوانەلەی چەن ساڵەیل دویاخرەبویەسەجیگەی باس و ئەرای چوین زوانناسەیل و تەنانەت کەسایەتیەیل هونەری و سیاسییش لەی باوەتەوەرای وئەرای چوین خوەیان نیشاندانە. لەی لایەنیشەوەهویررورای جیاواز هەس، مەردمانیگ وەچشت مەترسیداریگ زاننەی و لەیوا تەماشای کەن ك لەئایندەئەو چەن شیوەزوانەبووگەسەبەب دابەشبوین کورد و جیابوینەوەی کوردەیل. ئی چەن شیوەزوانەتویەنیگ بووگەسەبەب لەیەکترازیان کوردەیل، وەلی ئەیەچووگەوەئەرا شیواز روی وەروی بوینەوەی ئیمەوەل ئی مەسەلەیا .

ئیمەچ بتوایم و چ نەتوایم ئی چەن شیوەزوانەلەناونیمان پەخشە. نیەکریەیگ بویشیمنەمەردم شیوەزوان تایبەت خوەدان نارنەکار، یا وەشیوەزوانیگ تر قسەبکەن، ئەگەر تەنیا لەسەدا یەك کەس مکور بووگ لەبان شیوەزوان خوەی، ئەوەمەعنای مەندنەوەی ئەو شیوەزوانەسەلەکوومەڵگا، وەل ئەوەیشا قسەکردن وەشیوەزوان داڵگی هەق گشت کەسیگەو ئیمەیش نیەتویەنیم یەکیگ لەسەرەکیترین هەقەیلی بیبەش بکەیم، چوینکەئەگەر لەیوا بکەیم دی جیاوازیمان چەس وەل ئەتاتورکەیلا؟

لەلایگ ترەوەئیمەوەراسی کام شیوەزوان هەڵوژنیم ئەرا ئەوەك بووگەزوان رەسمی؟ وە هەرجووریگ تەماشای بکەیم هەڵوژانن شیوەزوانیگ روخسار ناشیرینیگ دیریگ و بووگەسەبەب روی وەروی بوینەوەی شیوەزوانەیل وئەو مەردمەك وەکاریان تیەرن و دوشمنەیاتی قسەکەرەیل وە شیوەزوانەیل تر. ئمجا لەی حاڵەتەئیمەتویەنیم زوانیگ وەك ناوجی هەڵوژنیم و دی شیوەزوانەیلیش بیبەش نەکەیم لەزانست و دەسڵات و ئاشتی و گونجیان بخەیمنەناونی قسەکەرەیل شیوەزوانەیل. وەیەیش تویەنیم وەرگری لەجیابوینەوەبکەیم، چوینکەئەگەر ئیمەکوردیم و گشت شیوەزوانەیل و قسەکەرەیلیان وەکورد زانیم نیەوگ ئەوان لەدەسکەفتەیل بیبەش بکەیم.

ئەو چشتەبووگەسەبەب جیابوینەوەلەوەختیگ کەڵهوریا هەورامییگ هس بکەیگ وەئەوە ك لە کوومەڵگای کوردەواری وەك شیوەزوانیگ بیگانەوەمەتر سیداربنوورنەشیوەزوانەگەی، ك بیگومان یەیش بووگەسەبەب بەشبەشبوین کورد، یا وەختیگ کرمانجییگ ك گەوراترین شیوەزوان کوردیەلەیوا هس بکەیگ ك شیوەزوانەگەی لەکوومەڵگا بخریەیگەکنارو هەڵسوکەفت ئاسایی وەلیا نەکریەیگ، بیگومان لەو وەختەفرەئاساییەئەگەر خوەی وەیەکیگ لەو کوومەڵگا نەناسیگ، چوینکەکوومەڵگا ئەو وەتاکیگ کوومەڵگاگەنیەناسیگ، ئمجا لەی حاڵەتە لەجیای ئەوە ك شیوەزوانەیل روی وەروی یەکتر بکەیم، بیلا وەیەکەوەژیان بخەیمنەناونیان، با سۆرانییگ باوەر وەئەوەداشتووگ ك ئەوەنەئەو هەق دیریگ وەشیوەزوان خوەی قسەبکەیگ کرمانجی و هەورامی و کەڵهور و زازایگیش هەق ئەوەدیرن وەشیوەزوان خوەیان قسەبکەن، بیلا جیاکاری نەکەفیگەناونی مەردم کورد.

جایڵ جوانەیل ... گەنیجنەی نادیار

عەلی حسین

(هەرکەس وەل پیاوەیل راویژ کرد لەهویریان هاوبەشی کرد) یە پەند باویگەك گرنگی یا ئەهەمیەت وەکار بردن تەجروبەیل لایەنەیل ترەك و هویریان و پلانەییلیان ئەرامان ئاشکرا کەیگ و ئەی پەندەتەنیا تاییەت وەیەك کەس نیەبەڵکەم مللەتەیل و نەتەوەییلیش گریگەوەر ك تویەنن لەتەجروبەی مللەتەیل و نەتەوەیل ترەك ئستفادەبکەن و ژیان خوەیان پیشبخەن .

لەیرا توایم چەن پرسیاریگ بکەیم : ئایا لایەن جایل و جوان کوومەڵگا وەئەو رێژەی زەروری گرنگی یا ئەهەمیەت دریاسەپیان ؟ ئایا تا ئەو ئەندازەك بایەد توانایەیلیان وەکار بریاس؟ ئایا دەسمییەتیان دایمنەئەرا پەیا کردن توانایەیل و بەرژوەندیەیلیان؟

ئەی پرسیارەیلەگشت جاریگ شەقامەیل و چایخانەیل و شوونەیل جوور وەجوور کوومەڵگا کریەن وەلی تائیسەهویچ کەس جواو رووشنیگ وەی پرسیارەیلەنەیاس و چارەسەر سەرکەفتگیگ ئەرایان دیاری نەکردگەوەلی لەمللەتەیل و نەتەوەیل پیشکەفتگ جایڵ و جوانەیل گەنجینەی گەورایگ وەحساو تیەن ك نەزەخت یا فشار فرەیگ تیەرنەبانیان و نەلەکوومەڵگا دویریانەو خەن . ئیمنەبایەد لەتەجروبەی حکوومەتەیل ترەك ئەرا وەکار بردن توانایی جایڵ وجوانەیل ئستفادەبکەیم ك جوور بنەوا یا ئەساسیگن ك ئابووری وڵات لەبانیان دامەزریاس و ئەرا نموونەتویەنیم ئشارەت بکەیمنەوڵات هند ك دەس کردیەسەوەکار خستن لایەن جایڵ و جوان کوومەڵگا ك لەبەرژوەندی یا مەسڵەحەت گشتی ئەو وڵاتەبوی . کاروەدەسیل عیراقی نەتویەنستنەلەچارەسەر کردن کیشەی بیکاری وەشیوەی ریشەیی سەربکەفن و رێژەیا نسبەت فرەیگ لەجایڵ و جوانەیل بیکار مەننەو تەنیا کاریان ئەوەسەك لەمەیدانەیل و چایخانەیل و کازینوەیل گردەو بوون و یا وەریگەیل غەڵەتیگ جوور دزی و کارەیل ناقانوونی بکیشیەن. لەیرا یەك جار تر لەبان ئەی باوەتەجەخت کەیم ك تویەنیم لەتەجروبەی وڵاتەیل جەهان ئستفادەبکەیم و وەجووریگ ئەو وڵاتەیلەمەعەهدەیلیگ تایبەت کردنەسەجایڵ و جوانەیل ئەرا پیشکەش کردن خزمەتگوزاریەیل زانستی و کاری ئەرا گشت جایڵ جوانەیل ك دەسمییەت دەیگ ئەرا گەشەداین و پیشخستن توانایەیلیان و ئەو وڵاتەیلەلەحاڵەتەیل ناتوانی ئابووری بوونەیەکیگ لەسەرکەفتگ ترین وڵاتەیل جەهان لەبوار ئابووری . بەڵی لەیراسەك ئاشکرا کریەیگ کەم کاری و گرنگی نەیاین حکوومەت وەجایل جوانەیل لەمیدان کوومەڵگا بوودەبایس ناتوانی ودویاکەفتن لایەن ئابووری نیشتمانی و ئەرا چارەسەر کردن ئەی کیشەیلەبایەد ئەی کارەیلەلایەن حکوومەت جیوەجی بکریەیگ .

1- دامەزرانن مەعهەدەیل کاری پسپۆر ئەرا گەشەداین توانایی جایڵ جوانەیل لەبوارەیل کشت و کاڵی و پیشەسازی و بازرگانی .

2- گرنگی یا ئەهەمیەت داین حکوومەت وەچارەسەر کردن کیشەی جایڵ و جوانەیل .

3- کل کردن وەفدەیل تایبەتیگ ئەرا دراسەت کردن تەجروبەی بریگ لەوڵاتەیل ك لەچارەسەر کردن کیشەی جایڵ و جوانەیل سەرکەفتنە.

4- زەویەیل فرەیگ تایبەت بکریەن تا جایڵ و جوانەیل لەشوون پەیا کردن تەجروبەو دراسەتلەمەعهەدەیل بتویەنن لەبان ئەی زەویەیلەکار بکەن.

5- وەیەك خستن تەقالایل رەسمی و ریکخراوەیل مەردومی لەکەرتەیل کشت وکاڵی و پیشەسازی وەئامانج یا هەدەف تەرکیز کردن لەبان لەناو بردن دیاردەی خەراو بیکاری و وەکار بردن تواناییان لەبەرژوەندی گشتی.

رووشنهویری خودسزادادین

كازم حەسەن

شاردنەوەی راسیەگان وسەپانن یا فەرزكردن رەئی لەبان كەسەیل وەراوەرو بی بەش كردنیان لەئازادی بووگەبایس پەراویزخستن یا تەهمیش وریشەكیش كردن وتەنانەت سەركوتكردن ئەوانەگ ك وەلان هاورا نەون ویەیش خوەی لە خوەی بووگەبایس ناكووكی ولەیەك رەنجیان وهەرەشەكردن لەیەكیەتی نیشتمان وئاسایشی. ئی خودخوازی یا ئەنانیەتەلە هەر سەردەمیگ زەرەد گەورایگ رەسنیگەكوومەلگای ئنسانی ك ئەویش هەلوەشانن یا لەغووكردن عەقلەلەلایەن رژیمەیل دیكتاتۆری ك ئەو رژیمەیلەلە دریژەی میژوو یا تاریخ بانگەشەیا ئدعاكەن ك هانەتەما رەفتار ئایمەیل وەرەو لایەن ئیجابی ئالشت بكەن ئەویش وەبەرزەو كردن دروشم یاشعارەیل درووكینی جوور سۆشیالست یا ئشتراكیەت ویەكیەتی. بیگومان رژیمەیل دیكتاتۆری و تۆتالیتاری یا شموولی ك باوەر بتەویگ وەتوندوتیژی دیرن دو جوور ویرانی وەدی تیەرن؛ یەكیگ ویرانی مادی وئەوەكەیش روحی ولەری لەناوبردن تایبەتمەندی ئنسانی وداهینان یا ئبداعاتی؛ئایمەگەكەیگەی دو نیمەوە؛ نیمیگی دەودەوان كەیگ ئەرا زامن كردن نیازەیل ژیان؛ ئەو نیمەگەیشی تەنیا كاروباری بووگەتاریف كردن وپشتگیری كردن لەدیكتاتۆر و زولم وستەم وتوندوتیژی كوومەلگا گریگەوەرو رووشنهویری وئەدەب ونویسانیش بوونەسەرپووش یا غتائیگ ئەرا تاوانەیل دیكتاتۆر وهەمیش بوونە (بووقی پرۆپاگەندە یا بوق دعایە) ئەرا كالای گەنیای ئەو دیكتاتۆرە. لەیرەسەك هویچ شیونەواریگ لەهویر و روح ودل نیەمینی. بەلی لەكەشوهەوای سەركوتكردن وترس كارەیل هونەری و ئەدەبی بوونەكاروەخت گوزەرانی وبی مەعنا ئەگەر لەخزمەت ئایدیۆلۆجیای رژیم نەوگ. توندوتیژی بیجگە جەنگ ومالویرانی وشیوانن روح وئاگادار كردن حالەت نایاسایی لەلەش وروح ونیشتمان هویچتر وەشوینیەو نیەو وەی جوورە ئایم كەفیگە حالەت وشداردایم لە چشتیگ نادیار ك بیجگە مەرگ ولەناوچگن وجیایی چشتیگتر وەل خوەیا نەیری. توندوتیژی لەناو لاپەرەیل میژوو جوور تیۆرییگ شۆفینی لەیەكەو دریەی ك بەعزی میژووەچشتیگ موقەدەس زانی و دەس كەیگەسزادایِن مەردم تا لەكەمال دویریانەو بخەیگ وبەعزتریان تویش سەرسویرمان تیەی وئەو قوناغەلەمیژوو هیلیگەجی وچووگەناو قویلایی میژوو پر لەتوندوتیژی ولەو قولاییەخەیالەیل خوەی لەباوەت توندوتیژی بنیات نەیگ و لەیرەبیجگەترس وتووقانن لە میژوو دەسلاتدارەیل چشتیگتر لەناخ ئایمەیل نیەكالی وئمجا یادگاریەیل مەردم بیجگەتوندوتیژی وسەركوتكردن هویچیترلەخوەی جی نیەكەیگەو میژوویش بووگەشمشیریگ تیژ و ئمجا نموونەی بەرجەستەمان بووگەحەجاج كور یوسف سەقەفی ك وەقسەیل خوەی زوورم كتاوەیل میژوو پرەو كردگەلەباسەیل چوینیەتی چەسپانن دەسلات دیكتاتۆرەیل بەنی ئومەیە ولەولایشەو مللەت سزا دەیگ وریزەیل عیراقیەیل لەیەك چەكنی وفتنەو ناكووكی خەیگەناونیان.

چەن ئامووژگارییگ وەرجە ماوەی دەزویرانی

نیاز جەلال

هەر یەكیگ لە ئیمە بریارەیل وەچارەنویسساز دانەیم لەژیان و یەكیگ لەو بریار یا قەرارەیل گرنگ یا موهمە هەلوژاردن ژیان هاوسەریە. ئەو ئامووژگاری یا نەسیحەتەیلیشە ئەیانەن :-

١- هەوەجە نیەكەیگ وە هویچ جووریگ كور یا دویەت ناچار بكریەیگ لەلایەن كەس وكارە وەیەكیگ ئەرا ژیان ئایندەی بكەیگە هاوبەشی و هەلیوژنیگ، چوینكە ئەوەك وەخواست و ئیرادەت و باوەر تەواو هەردوگ رەگەزەگە نەوگ سەركەفتگ نیەوگ.

٢- بایەسە وەرجە ئەوە گشت كەم وكوریەیل كەسایەتی و لاشەیی خوەیان ئاشكرا بكەن و راسگوو بوون .

٣- هەوەجە نیەكەیگ كور یا دویەت لە ماوەی دەزویرانی قەول تەواو ئەوە بیەنە یەكتر ك گشت ئارەزووەیل یا داواكاریەیل یەكتر جی وەجی كەن، ك یەیش قەولیگ خەیالیەو بایەسە واقعیانە هویرەو بكریەیگ.

٤- هەلەپەلە حوكم لەبان كەسیگ دەسنیشان نەكریاگ نەدریەیگ وەل تاریفكردن گشت لایەنەیل كەسایەتییا، ئەرا نموونە: هەوەجە نیەكەیگ كور ئەوە نەباس جوانی دویەتەگە بكەیگ تا لویتی بەرز بكەیگ لەبان خوەی یا وەخوەیا بنازیگ و لە شوون ئەوەیش كەم وكوری فرەیگ لەلی بكەیگە دی و ، وەدلی نەوگ و لەلی رازی نەوگ.

٥- بایەسە ئەو بریارەیلە ك دەنەی، كاریگەری كەس لەبانی نەوگ و كەس دەس نەخەیگە كارەگەو هەردوگیان مەرزیگ دابنەن ئەرا ئەوەك كەس وكار هویچ لایگیان دەس نەخەنە ناو كاروبارو كیشەیلیانەوە.

٦- بایەسە بكەفنە شوون ریككەفتن فكری یەكتری و مینەی چشتەیل هاوبەش بكەن.

٧- بایەسە لەیرا ریككەفتنیگ سووزداری بووگ ئەرا سەركەفتن پەیوەندیەگەیان.

٨- بایەسە ئاگادار كارەیل كوومەلایەتی بوون.

٩- ریككەفتن لەبان رەفتارەیل پەسەن و بایەسە هویرو ئەرای چوینەیلیان هاوسەنگ بووگ.

١٠- نەفوەرگرتن لە ئەزموون ئەو كەسەیلە ك شارەزایی لەچوینیەتی وەریەوبردن ژیان دیرن.

لە كووتایی هەوەجە نیەكەیگ گشت تواناو ئەهەمیەتداینمان تەنیا ئەرا ئەو ئەزموونەبووگ، هەر قوناغیگ و جوانی خوەی دیریگ، ئمجا ئویشن قوناغ دەزویرانی یەكیگە لە خوەشترین و جوانترین ماوەیل ژیان، لەوەر ئەوە بایەسە وەخوەشی و بەختەوەری ئەو ماوە بووەنە سەر لەوەر خاتر وەدەسهاوردن سەركەفتن لە ژیانیگ هاوبەش و جوان.

ئەرا چشت لە هویرمان چووگ؟

گوڵ سوو

سەختی ژیان ئی رووژگارەو زیایبوین فشارەیل دەروینی لەیوا لە مەردم كردگە ك هویر یا زاكرەیان كز بووگ لە باسكردن زانیاریەیل وەدەسهاتگ، ئمجا رووژانە هووكارەی ئەوە بویمنە ك بویشیم (هویرمان جویر ئەوسا نیە) یا (من زانم شەوەكی چەخواردمە) یا (دویەكە چە بویە) و قسەیل تر لەی قسەیلە ك لەدەم مەردمەوە ژنەفیمنەیان، بیگومان لەیرا نیەچیمنە ناوباس ئەو نەخوەشی دەروینی و ئەقڵی و ئەندامیەیلە ك هووكار كەمهویریین، بەڵكوو توایم لەدید دەروینناسەیلەوە وەكورتی قسە لەبان هووكارەیل كەمهویری بكەیم لای كەسەیل ئاسایی.

لەهویرەو چگن، لە دەسداینیگ سروشتیانەی ئەو زانیاری و جموجویلە یلەسەك زویتر داشتیمنەسەی، ئی لەدەسداینیشە شایەت وەختی بووگ یا هەمیشەیی، یا بەشیگ لەزانیاریەگە بووگ یا گشت زانیاریەگە، یەیش وەمەعنای پەككەفتن و ناتوانایی تاكەلە باسكردن زانیاری یا مەعلووماتیگ یا ناسین چشتیگ یا ئەنجامداین كاریگ. دەروینناسەیل لەباوەت دیاردەی كەمهویریە، هویروڕای فرەیگ دیرن ، وەلی موهمترینیان ئەوانەن ك لەی تیۆری یا نەزەریەیلە باسیان كەیم:-

١- تیۆری یا نەزەریەی وەلاناین : ئی نەزەریە وەپی لەیواسە ئەگەر یادوەری و شارەزایەیل گوزەیشتمان ئەرا ماوەی دریژیگ وەكار ناوردیم لەهویرمان چنەوە، ئەرا نموونە: ئەو شمارەی تەلەفۆنەیلە ك ئیمەزوی زوی پەیوەندی وەپیانەو كەیم هەمیشەتیەیگە هویرمان، وەلی ئەگەر بایگ وئەرا ماوەی فرەیگ وەكاریان ناریم ئەوە بیگومان لە هویرمان چن.

٢- تیۆری یا نەزەریەی وەیەكاچگن وپەكخستن: ئی نەزەریە ئویشیگ: ئەگەر ئیمە وەرجە خەفتن زانیاری یا مەعلووماتیگ وەربگریم و لەشوون ئەوە بخەفیم، ئەوە دیرتر ئی زانیاریە لە هویرمانەو چووگ لەچەو ئەو زانیاریەك لەناوڕاس رووژ وەریبگریم، چوینكە زانیاری لەرووژ كارەیل تر تیەیگەبانی و شیویان دروس كەیگ و پەكخستن زانیاری یەكم لەلی كەفیگەوە. یا ئەوەسە ئویشگ : ئەگەر ئیمە شعریگ لەوەر بكەیم و لەهەمان وەخت وەبی وچان لیستیگ شمارە لەوەر بكەیم ئەوە بیگومان بەشیگ لەشعرەگە لەهویرمانەو چووگیا بەعزەجاریگ ئی پەكخستنەوە چەواشەوە بووگ.

لەیرا وەگشتی ئەزموونەیل وەچەن راسییگ رەسینەو لەوانەیش : نەریت و شیوەیل جموجویل دیرتر لەهویرەو چن لەچەو زانیاری و قسەیل لەوەركریاگ یا حفزكریاگ، ئمجا لەهویرەوچگن لەوەخت رووژ گورجتر رویدەیگ لەچەو وەختەیل تیەریكی و بی دەنگی وئارامی وەتایبەت وەرجەخەفتن.

گشت كەسیگ لە ئیمە هەوەجەووو زانیاری یا مەعلووماتەیلە دیریم ك ئەوسا هووكارەی بویمنە، لە یەكەوداین چشتەیل یا شیوەیل یا ناوەیل یا گورجی جموجویل، ك گشت ئەیانە دەسمیە تمان دەن لە وەڕیەوبردن كاروبار ژیان رووژانەمان، ئمجا مامۆستا بویمن یا قوتابی یا نویسەر یا هەر چشتیگ تر فرەجار وەختیگ هەوەجەوە زانیارییگ دیریم بكەفیگە هویرمان و لەلیمان یاخی بووگ فرەوەپی نائارام بویمن.

سەختیەیل یەتیمەیل عیراق

ئەسعەد ئمارە

ئەدبیات دەروینی تایبەت ئاشكرا كەیگ ك مناڵ لەگفتوگوو وەل ئنسان نموونەی پیشكەفتنەو گشت جاریگ تەقالا كەیگ ئەرا نزیكەو بوین وەرەو پیشكەفتن و داهێنەری و گورانكاری ئەوەیش وەپشتگیری و چاودێری باوگ . مناڵ لەریگەی دڵسوزی داڵگ و باوگیەك ئایەندەی خوەی پەیا كەیگ . وەگوورەی دراسەیل زانست دەروینی مناڵ كەسایەتی ئنسان زیاتر لەپەنج ساڵ سەرتایی ژیان دیاری كریەیگ هەمیش هەڵوێست داڵگ و باوگ لەوەراوەر مناڵ لەبان تەندروستی دەروینی كاریگەری نەیگ . وەلی وەختیگ مناڵ یەكیگ لەداڵگ و باوگی یا هەردوگیان لەدەس دەیگ ئەو وەختەسەك كارەسات گەورایگ لەكەسایەتی مناڵ وەدی تیەیگ ئەی رویداگەڤیرانیگ لەزانست دەروین یا خەم و خوسەنیەبەڵكەم كیشەو خەم و مینەت گەورایگەك وەل مناڵ گەشەپەیا كەیگ و هویچ وەخت كووتایی نیەتیەیگەپی و مناڵ تویش كیشەوەدی هاتن لەكەسایەتی تیەیگ. . مناڵەیل عیراقی فرەیگیش وەخاتر ئەو رویداگەیلەك لەوڵات روی دانەداڵگ و باوگەیل خوەیان لەدەسدان و ئەی باوەتەشوونەوارەیل فرەیگ لەبان پشت یا جیل جایڵ و جوانەیل داشتگەو بویەباڵس بەرزەو بوین ریژەیا نسبەت توندوتیژی لەوڵات. وەل زیاترەو بوین قەیرانەیل سیاسی لەوڵات مناڵ عیراقی تویش سەختیەیل فرەیگ هاتگە، مناڵ عیراقی تەقالا نیەكەیگ ئەرا پیشكەفتن و سەركەفتن و ئازادی و وازی و خوەش گوزرانی بەڵكەم تەقالا كەیگ ئەرا دریژەداین وە ژیان بی هویچ بەرژەوەندیەیل ئنسانی و یەتیمەیل عیراق نیازەیل دەروینی یەك مناڵ لەدەس دانە. یەتیمەیل عیراقی یەكیگ لەداڵگ و باوگەیل خوەیان لەدەس دانەوەلی كیشەیل زیاتریگ وەخاتر ئەی دەردەتویشیان هات جوور ناتەوانی و كەم دەسی و بی پویلی ك خەم و خوسەیان زیاترەو كردگەو خیزان تویش كیشەیل دەروینی فرەیگ تیەیگ و نیەتویەنیگ نیازەیل مناڵ دیاری بكەیگ یەتیم عیراقی ك لەژیر سایەی تیەریك گەمارۆ یا حسار و لەشوونیشی باروەزع توندوتیژی و كوشتن تایفی و شیواز دوشمەنانەی كوومەڵگا گەورا بوود هویری ئاڵشتەو بوود و لەبنەوایل ئنسانیەت دویرەو كەفیگ . لەكووتاییەو بایەد ئەردان بویشیم ك یەتیمەیل عیراق لەجەهانیگ پر لەسەختیەیل و گوێڕانكاریەیل و خەم و خوسەو ژانەیل فرەژیەن ك بایەد دەسپیشخەری یا موبادەرەیگ ئەنجام بگریگ ئەرا كەمەو كردن ژانەیلیان و تیمار كردن هەست دەروینیان.

کوردستان رەسەنایەتی و کوینەیی و مێژوو

کوردستان یەك نەتەوە یا ئومەت بویەو لەیەك ناوچەی جوگرافی پیەن و وەرین ژیاگە ك لە سەدە یا قەرن شەشم بەشبەشەوکریا ؛ هەڵبەتە نە بەشەوکردن فیدرالی ونەیش دروس کردن دەوڵەتەیل بویچگ سەروەخوەی کوردی بەڵکم کریا چەن کوت، بی بەش لە مافەیل حقوقی ومێژووی وسیاسی ولەناونی چەن وڵات بیگانە کریا پەنج بەش و کوردیش ناچار بوینە تەنیا ئەو بەشبەشەوکردنە قەبوول بکەیگ بەڵکم لە شوین ئەوەیش تەقالاکریا ك لە ناو ئەو کوومەڵگایەیل بیگانە بتاویەیگەو .

ئی کوردستانە ك بیرەحمانە کوت کوت کریا وڵات تازە دامەزریاگی نەوی بەڵکم یەکیگ لە کویەنەترین وڵاتەیل مێژووە ك ٤٠٠ ساڵ وەرجلە زایین قەوارە یا کیانیگ لەخوەی داشتگە. مێژووناس ئەغریقی (گزینوفون) لەباوەت مللەتیگ قسە کردگە ك لەناوچەیگ وەناو کوردستان ژیانە وناویان کاردۆخیەیل بویە وئەیانە باپیرەی مللەت کورد بوینەو کوردستان لە دریژەی میژووی لە ژیر دەسڵات چەن ئمپراتۆری بویەو وهەمیش کەفتگەسە وەر پەلامار وهێرش داگیرکەرەیل.

بەش باشوور رووژهەڵات کوردستان لە ژیر دەسڵات بنەماڵەی دەسەڵاتدار ئەرمەنیەیل لەهیکان بویەو لەشوین ئەوە کەفتگەسە ژیر دەسڵات (ئەسکەندەر زیلقەرنەین) ودویاخریش لە ژیر دەسڵات (ئەرساسیەیل) بویە ك ئەیانەیش جاریگ سەر وە فارسەیل وجارجاریگیش سەروە ئمپراتۆری رۆمانی بوینە. فارسەیل ورۆمانەیل ئەرا بەشەوکردن جەهان کویەنە لەناونییان دایم لەحال کیشمەکیش وململانی بوینە ومێژووناسەیل ئویشن لە رەگەز یا جنس ئاری بوینەو بەعزی تریش ئویشن لە رەگەز کلدان.

زانایەیل زوان سابت کردنە ك زوان کوردی سەروە زوان زەندی تازەس وزەندییش زوان کویەنەی فارسەیل بویەو یەیش سابت کەیگ ك کورد لە رەگەز ئاریە . وشە یا کلمەی کوردستان ئەرا یەکم جارلە زوان ئاخرین پادشای سەلجووقیەیل وەناو سنجار لە یەکیگ لە هەریمەیل ژیردەسڵاتی لە سەدەی دوانزەیزایینی ژنەفیاگە؛ شایان باسە زیای کردن وشەی ستان ئەرا وشەی کورد جوور ئەو ناوەیلە بویە ك لە هەریمەیل ئسلامی ئەوسەردەمە نریاس جوور ئەفغانستان وبەلوچستان؛ وەلی خود وشەی کورد فەرە کویەنەسە ومێژوو یا تاریخەگەی ئەرا ٤٠٠ ساڵ وەرجلە زایین چووگەو ك هەر وەو جوورەگ گزینوفون مێژووناس ناودار ئغریقی ئویشیگ ستان لەزوان فارسی وە مەعنای نیشتمان یاشوین نیشتەجابوین تیەی جوور عەرەبستان نیشتمان عەرەبەیل وبەلوچستان نیشتمان بەلوچەیل و.....هتد.

لە سەدەی نووزدە کوردستان کریا چەن بەشەو؛ هەڵبەتە نە بووگە چەن دەوڵەت کوردی بویچگ جوور وڵاتەیل عەرەبی؛ لە شوین ریککەفتننامەی سایکس بیکۆ ك لە شوین جەنگ یەکم جەهانی ئمزا کریا کوردستان بویە پەنج کوت بەشەوکریاگ لەناونی پەنج وڵات ك بەشیگی دریا عیراق ژیر دەسڵات ئنگلیز ك وەگوورەی ریککەفتننامەی سایکس بیکۆ عیراق بویە سێ ولایەت بەسرەو بەغداو مووسڵ ك لە شوین جەنگ ناونی ئنگلیز و فەرەنسا خریا بان عیراق ك بریار یا قەرار بوی ولایەت مووسڵ بکەفیگە بان لوبنان وسووریا ك ئەو سەردەمە لە ژیر دەسڵات فەرەنسیەیل بوین.

کورد وەل عەرەب لە کوومەڵگای هاوبەشیگ لە ژیر چەتر ئسلام ژیا وخزمەت فەرەیگ وەعەرەب ئسلامی کرد ولە جەنگ ئسلام وەل خاچپەرەسەیل یاسەلیبیەیل جەنگاوەرەیل کورد نەخش گەورا و چالاکیگ داشتن وتویەنستن ئووردی یا لەشکەر سەلیبیەیل بشکنن وقودس وەدەس سەرکردەی ناودار کورد سەلاحەدین ئەیوبی ئازاد کریا.

لەشوین جەنگ یەکم جەهانی ك وەگوورەی ریککەفتننامەی سایکس بیکۆسنوورەیل جوگرافی تازە دیاری کریان وجموجویل نەتەوەیی عەرەبی وشوورش عەرەبی وەسەرکردایەتی شەریف حسین لە ساڵ ١٩١٥ دەس وەپی کرد؛ کوردیش لەی وەختە هاتە خوەیاو رەسیە ئەو باوەرە ك لەیرەودویا چەتر هاوبەشیگ وەل نەتەوەیل ناوچەگە وە ناو ئسلام نیە تا لە ژیری سەقام بگری. ئمجا مللەت کورد دەس کردە جموجویلیگ ئەرا گردەوکردن ویەکخستن بەشەیل وەزوور بەشەوکریاگ خوەی لە ناونی رووسیا و ئیران وعیراق وتورکیا وسووریا؛ داخوازیەیل کورد ئەرا یەکخستن بەشەگانی داخوازی رەوایگ بوی لە وەرئەوەگ نەخشە یاخەریتەی کوردستان گەورا لەشیوەی رەسم مانگیگ سەرە و خوار بوی ك بەش چەپی لە سووریا و ناوراسەگەی لە عیراق وتورکیاو باقی مانگەگە لە ئیران وروسیا؛ وەلی ئی داخوازی کوردە لەلایەن وڵاتەیل داگیرکەر وە داخوازی نارەواو خیانەتکارانە لە قەلەم دریا، لە عیراق کورد لە سەردەم رژیم پاشایەتی سەر وە ئنگلیز وهەمیش لەسەردەم جمهووری وە تایبەت لە شوین ساڵ ١٩٦٨ لەسەردەم بەعس گوورەوگوور تویش کارەساتەیل کیمیاواران وکوشتار دەسەجەمی وجینۆساید هات.

لە ساڵ ١٩٢٢ حکوومەت بەریتانیا ك ئەو وەختە عیراق لەژیر دەسڵاتی بی لە تەسریح تایبەتیگ ئعلان کرد ك حکوومەت لەندەن وجۆرج پەنجم پادشای وڵات رازی نین کوردەیل دەوڵەت وحکوومەت سەروەخوەیگ لە چوارچیوەی سنوورەیل عیراق داشتووگ ؛ بەڵی یە مەینەتی کوردە تا ئمروو ك لە ئازادی بی بەش کریاگەو سەرزەمین پرپیت وخەیروبەرەکەت گەورای لە ناونی وڵاتەیل سووریا وعیراق وتورکیا وئیران وروسیا وەناهەق بەشەو کریاگە.

میدیای کوردی و باس نەکردن لەسەر کورد فەیلی

شۆرش شاواز

ئەگەر کەمی چەو بکەیمەو بەروارد میدیای کوردی بگریمن لەکوردسان و دەروە کوردسان وەگیشتێ نزیکەی بیسکانالْ کوردی هەس، لەناو ئەی کانالْەیلە ك وەزاراوەی (لەهجە) سۆرانی و کرمانجی لەناو ستۆدیۆگانیان پرۆگرام دێرن و باسەیل جووروواجوور بلاوەوکەن. لەسەر یەك وەی زاراوەیلە بەرنامە دێرن گلەی نیەکەم وەلی وەختی دوینم، لە هەر زووان و فەرهەنگێ بگرەدەنویك گەورای وەشانە نەو باسی وە قورسی کەن. وە ئاو تاوێگەوشاخ و بالْ دەنە ئەو زووانەیلە، هە لە فەرهەنگ قەومێیان بگرەتا ئاداب و رەسمیان و شارەگانیان ئاوەیەگانیانیش نیشان دەن فەرەخوسەخوەم لەلای خوەم ئویشم جما ئیمە کورد فەیلی جیێ لە نەخشەی (خەریتە)ی کوردسان و مللەت کورد نەیریم ك باس لە ئیمە نیەکەن جما دژمنایەتێ ها لەبەینمان!؟. ئینگە لەوەبوگزەریم ك باس لە ئۆروپا و ئەمریکا و جایەیل ترەك کەن، وە زووانەیل تورکی و عەربی و فارسییش بەرنامە و پروگرام دێرن!. ئمجا ئەگەر لەلێیان بپرسی ئەرا وەئەی زووانەیلە بەرنامە دێرن جوواویان یەسە:(یانە سالاْن درێژی وەل ئیمە یا دژمەنایەتی داشتنەو فاکتەر سەرەکیش وە بویە ك زووانمان نەزانسنەو لە لیمان نەرەسینەسەو ك چە ئویشیم یا دەسپیچگیان یەسەفەرە کورد هەن ك لە زووانمان نیەرەسنەو ئەرا وە لەروی ناچاریەو بایە وەزووان رەسمی داگیرکەرەیل کوردسانەو یا ئەو پارچە بەشکریاگە ك ها دەس ئەو دەولْەتەگ کورد لەناوی هەن وەلیانا قسیەیا باس بکەیم)!؟. برا ئمجا وەختی یانەشنەوی، سەرت گیژ بوودو لەلای خوەت ئویشی (جل الخالق) ئینگە ئەی دەمەو نوا خسنەو دەم پاچگانیە چوی لەلای خوەد قویتیا بەید دی کەیف خوەدە!. ئەرا سەرت سر بوودو گیژ بویدن؟ لە خوەت پرسی ئیمە ك وە کورد فەیلی ناو لە لیمان بەن یا وەگیشتێ بویشیمن کورد خوەمان ك بەش فەرەیگ لە کوردسان گرتیەمەسەو وەر، ئەرا لە نوو وەتن باسەگەمان هە لە عێراق ئویشملە زورباتیە، جەسان، بەدرەو مەنەلی تا خانەقی و بەغدا یەگیشتێ (چەو بەدمان کوور بووت) کورد فەیلیین ئمجا ئەرا وانە ك نیەزانن ئەویش بخەمەو هویریان یا وەر دەسیان برێ لە لیمانیش لە کووت و عەمارە ژیان کەن. لە ئێرانیش هەلەهەمەدان تا کرماشان و ئیلام وەنیمێ لە خووزستان یا کەلْهرن یا فەیلیین یا لەکن و (زووانیان چوی یەکە)، وەختی ئەی بەش گەورا لە کورد لە کانالْەیل تەلەفزیۆنی کوردی جی نەیرن و باس لەسەریان نیە، خوەزەو هە چەنە ئەفریقا و فلستین ئەرزش رای بنان و چوی فەقیرەیل باس لەلی بکردان ك هانە ولاتەیل ترە ك!. ئەوانە ك لەلێیان لەخاك عێراق مەننەکەفتنەسەوەر لافاو بەعس وەلەی هاواری دەیشت گەرمەسیرە هە لە بەغدا تا خانەقین و جیەیل ترەك جی نیاشتن پەنا وەپی بووەن وەجییە خاسەگەیان یا زندان نوقرەسەلمان یا ئەبووغرێب یا هەوالْگری یا موخابەرات و ئاسایش گشتی یا ئەمن عام حزب بەعس لەعێراق بوی. ئەگەر برایل سۆرانی و کرمانجیمان کۆیەسانیبوی خوەیان بەنەو پی تا کەمتر زەرەدمەنتر بوون فەیلیەیل جی نەیاشتن خوەیان بەنەو پەنای، تا چەو کار کەید بیاوان بەرهووت لەنوایان بوی. فەرەباس هەس ك وەسەر کورد فەیلی هاتیە ئەگەر هەلْەبجە یەجار کیمیاواران کریا، کورد فەیلییش کارەساتی کەمتر لەکیمیاواران وەجوور ترەك وەسەری هاتیە. هەزاران جار مالْیان رماننەو باریان کردنەوەهەتا برێ لەمالْەلیانیش بەعسیەل وەزوور خوەیان داورینەو هیمانیش وەخاوەن خوەیان ئەو دویا نیانەسان ، وانەك وەزوور داروەدەسەی حزب بەعس رانینان و کووچوەر کریانیش بێجگەلەوەئاوارەبوینەو کور شیرینیان سەدام و داردەسەی لەداریان دان، ئینگەك رژیم بەعس نەمەنیەو هاتنەسەو سەر ماوەیان ومیلکانیان مالْەیلیان ك بەعس وەزوور وەپیان چوولی کردگە و دانەسەیبرا عەرەبەگانیان. هەرچەنی ك تاپوو (سەنەد) دێرن قەوالەی ها ناوێیان، ئمجا ئەوانەگ هانەمالْەیلیان وەپیان ئویشن بایەدچەن میلیون دینار بەینەپیمان تا چوولی بکەیم. ئمجا ئەی ئاوارەیل بی شانسەك لەژێر خەیمەو چادر بوینەلەکورە ئەی میلیون دینارەلەیلەجوور بکەن!؟. ئایا ئەی هەمگە کارەساتەك وەسەر کورد فەیلی هاتیەهیمان چارەی ئەرای نەوینیاسەو نەبایەباس لەلی بکریەد؟ نەبایەوەزاراوەی خوەیان لەئەی کانالْەیل کوردی دەرچن و بەرنامەو پرۆگرام داشتوون؟ ئایا ئەی هەمگەکولووژانەئەرزش وەنەیرێد لەجی ئافریقا و جیەل ترەك باس لەلی بکریەد و هاوار کورد فەیلی برەسیگەجای؟ کورد فەیلی لەگولْبانگ شوورشەو لەکوردسان عێراق چ بتواسا چ نەتواسا لەدەم تێخ سەدام گوورووەگوور بوین.

ئەگەر ئەی شەلاتیە دەسی وەبرایل وخوەیشکەیل سورانی و کرمانجیمان نەرەسیا کورد فەیلی ك لەوەر دەمێ بوی، ئەرا دیکتاتۆرەو دەورو وەرەگەی نەمەسەو موهم بوی نەچیێشت ترەك وەناو ئنسانییەت، تەنیا کورد بوین ئەرای موهم بوی دی دەرفەت وەنیان و سەری لەکورد فەیلی و کرمانجی و سورانی نەوی!. کورد فەیلی لەئیسەئەوەگ لی دیارەوەسە، چمانی خوەی وەزوور هەلوەسیەوسەکوردو بایەرجا و تکرا لەبرایل ترەك کورد بکەید ك قەبوولی بکەن!. ئمجا لەلای تریشەو باس لەیەکگرتن کریەدا!. ئەی یەکگرتنەنەبایەلەپراکتیك دیارو تا وەقەولْ کوردی خوەمان ك ئویشن: (ت یەگام ئەلْگر تا م دو گام بامەو وەر). ئەی هەمگە خەرج کریەد تا قەومەیل ترەك یا نەتەویل(مللەت) ترەك بناسیەی، ئایا جی نەیرێد ئیمەی کوردسانییەکم جار بەشێ لە نەتەوەی (مللەت) خوەمان بناسیم؟! ئمجا ئەی جارە باس نەتەوەیل و قەومەیل ترەك بکەیم!. ئایا فەرهەنگ و ئاداب کورد فەیلی ك بەشێ گەورای لەکوردسانەوەتەمامی زانسیاگە؟ ئایا ئیمەهیمان وەجی هویر نەتوەیی، هویر مەسەویمان ها لەنوا تر؟ چ چشتی بایس بووت لەفەرهەنگ و کلتوور مللەتیل ترەك باس بکریەد وەلی لەبەشی لەکورد باسێ هەلەسەرێ نەووت؟ کورد فەیلی هەر ئەو جوورەك خارجەلەهەرێم کوردسان وەلی نەیشتیە کوردبوین خوەی لەناو بچووت. یەیشە فەرەچێشتێ موهمێگە ئەگەر خاس بەروارد بگریمن هاوسایی و ژیان وەل یەکا کردن وەل عەربا فەرەتر کورد فەیلی دێرێد وەئاداب کوردی و کوردناسی، هەتا لەبەغدایش عەرەبەگان لەئەلْسان و نیشتن وەل فەیلیەیلا بایس بویەرەنگ و دەنگ کورد بناسن. بایەسئەی فاکتەر کوردۆلۆژیەك ناسینیگەئەرا کورد وەتەمامی لەهویر نەچووت. بایەدلەهویرەیل ترەك دەس بکیشیەدو هەر ئەو جوورەك رووشەنهویرەیل فەیلی و هەتا شاعرەکانێیان وەسووز و نالْەوەباس لەکارەساتەیل وەسەر هاتی برایل و خوشکەیلیان هەلەسۆران تا کرمانج کەن وەهەر وەختیش وەپیانا تەقیەن چوی براو خوشك گەورا خویان ئەرایان حەساو کەن و رێز و هورمەت نیشان دەن، دی بایەسئەی برایل و خوەیشکەیلمانیشەفەرە نیەویشیم کەمی قیمەت بەنەبرا و خوەیشکەفەیلیەکانیان و نەیلن خودای نەخواسەلە جی یەکگرتن و برابەشی لەمیرات کوردەواری دویرەو بکەفن، یا خودای نەخواسەلەلێیان برەنجن. ئەرا یەوەختی وەشوورو زەوقیگەو بەروارد کانالْەکوردیەگان گرن شاقزی و ملبەرزی وەبرایل و خوەیشکەیل خوەیانەو کەن. بایەس ئەوانیش یەی کەم ئەی برایل و خوەیشکەیل هەمیشەلەسەنگەریانیشەلەهوی ر نەوەن هەکەم کەمەگەی لەیەدلْیان خوەش کەن لەفلانەکانالْ بەرنامەی لەسەریان هەس یا لەفلانەمەجەلەو رووژنامەباسێ لەسەریان کردنەیا هالْ و خەورێ وەزاراوەی خوەیان ئەرایان بنەن تا دلْیان شادەو بوودن وەلەدید تریشەو نەیلیەیدن و ری وەدوژمنان کورد نەیرێد ك یەبکەنەباس گەورای وەلەلی وەنەف خوەیان ئیستفادەبکەن. لەئیمەوەتن.

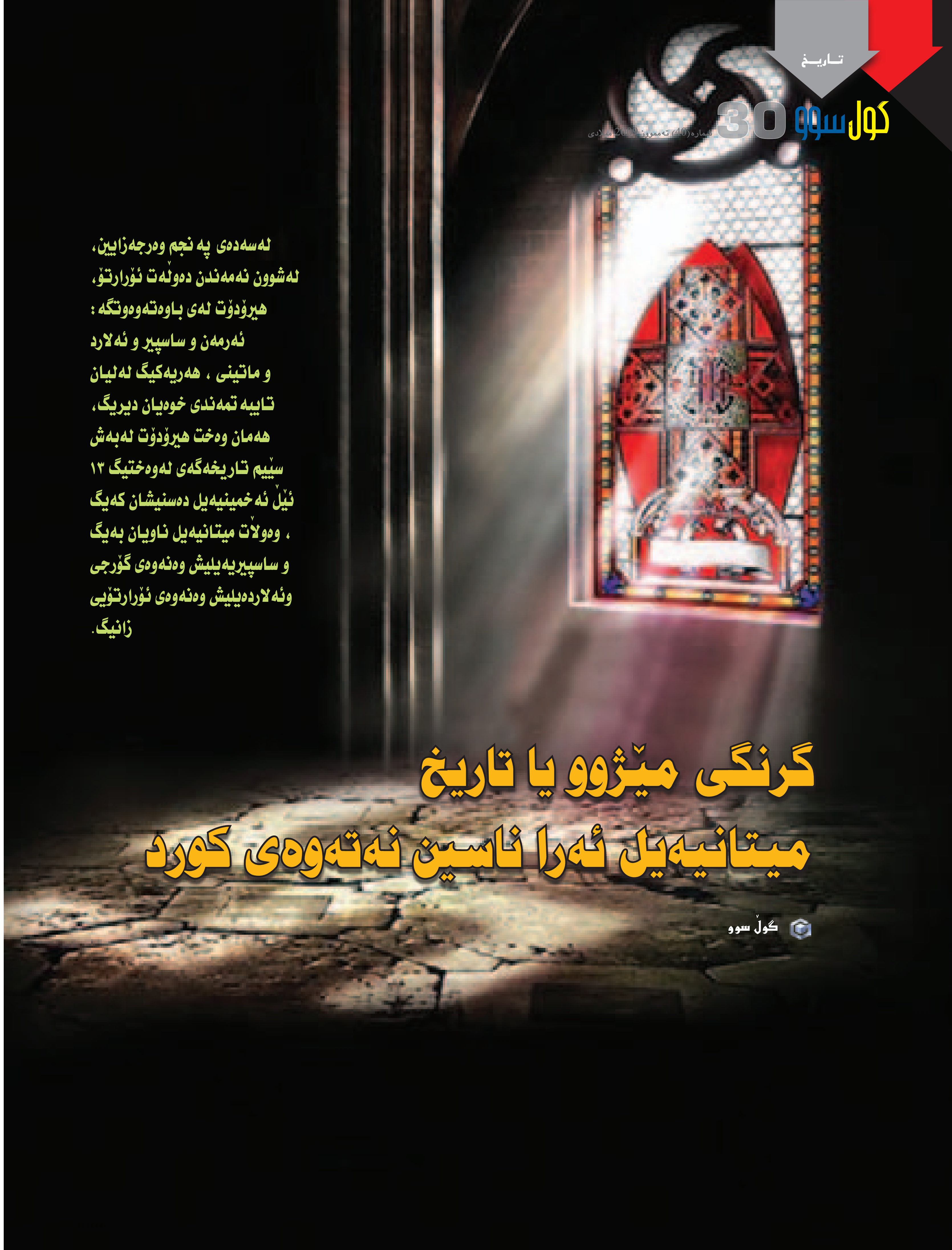

لەسەدەی پەنجم وەرجەزایین،
لەشوون نەمەندن دەوڵەت ئۆرارتۆ،
هیرۆدۆت لەی باوەتەوەوتگە :
ئەرمەن و ساسپیر و ئەلارد
و ماتینی ، هەریەکیگ لەلیان
تاییە تمەندی خوەیان دیریگ،
هەمان وەخت هیرۆدۆت لەبەش
سێیم تاریخەگەی لەوەختیگ ١٣
ئێڵ ئەخمینیەیل دەسنیشان کەیگ
، وەوڵات میتانیەیل ناویان بەیگ
و ساسپیریەیلیش وەنەوەی گۆرجی
وئەلاردەیلیش وەنەوەی ئۆرارتۆیی
زانیگ.

گرنگی مێژوو یا تاریخ میتانیەیل ئەرا ناسین نەتەوەی کورد

گوڵ سوو

ئی نەتەوەیلە لەروی سیاسی و ئەتنۆگرافی و دینیەوە بەحس ولەیەکەوداین لەبانیان کریاگە، ئەرا نموونە: هوری، ناویگ دینیە ك لە هەزارەی یەکم وەرجەزایین وەکار هاتگەو نیشاندەر ئەوەسە قەیریگ نەتەوە لە وڵات زۆزان (سوبارتو) ژیانەوخوداوەندیگ داشتنە. ئی نەتەوەیلە بیجگەباوەر ودین هاوبەش هەر یەکیگ لەلیان زوان تایبەت خوەیان داشتنە، ئەرا نموونە: قەیریگ لەناوەیل ئەرا ەەزارەی سێیم وەرجەزایین چنەوە وەناو (سوبارتۆ) ك زوانیان وەتەواوی وەل هوریەیلا جیاوازە، وەل ئەوەیشا دەوڵەت سیاسی میتانی لەهەزارەی دویم وەرجەزایین لەسەرانسەر ناوچەگە دەسڵات داشتگە، ك هەرچەنی گرفتە ئەرا تاریخنویسەیل، وەلی دەوڵەت میتانی وەجیا و دین هوری وەجیا بەحس ولەیەکەودایین لەبانی کردیان. لەشوون نەمەندن دەوڵەت ئۆرارتۆ، ئی ناویشە کەمەکەمە کەمتر وەکارهات، وەل ئەوەیشا کویەی ئارارات لەناو دەوڵەت ئۆرارتۆ وەرگیریاگە، ئمجا لەشوون ئۆرارتۆ ناو وڵات (بیانیا) کەفیگە وەرچەو لەخەت بزماری لەپاڵ ناو هاڵدیەیل. ناو (هاڵ) وەك خوداوەند وەرجە دەوڵەت ئۆرارتۆ لە فرە شوون پەرستگا لەناوچەیل کوردنشین کەفتیاگە وەرچەو وەك باکوور میزۆپۆتامیا و باکوور ئاسیای بویچگ، بیگومان ئەو ناوەتا هاتن دین پیرووز موسڵمان لە کوردستان باو بویەو هویچ پەیوەندییگ (هاڵد) خوداوەند مەردمان میتانی وەل ناو (خالد کوروەلید) نیە.

سێیەمین خوخوداوەند دەوڵەت ئۆرارتۆ، وەناو (تیشوب) بویە، ك هوریەیل باشوور کوردستان وسووریاو جەزیرە پەرەسیانەی، وەلی هوریەیل هویچ دەوریگ سیاسی نەیاشتنەو تەنیا لەچوارچیوەی نەتەوەی (میتانی) دەورسیاسی ودینی داشتنە.

(ئانتوان مورێگات) وتگە: هویچ جیاوازییگ ناونی پاشایەیل هوری ومیتانی ئەرامان ئاشکرا نەویە، وەختیگ تەماشای دین کریا گشتی هوری بوین و لەوەختیگیش تەماشای سیاسەت کریا گشتی میتانی بوی، ئمجا ئەرا ئەوەك لەبنەرەت نەتەوەی کورد بفامید بایەسە لە گشت لایگەوەژیان میتانیەیل و هوریەیل لەیەکەو بەید، ك فرە چشت لەبان میتانی و هوری وخالدیەیل لە رووژهەڵات کوردستان کریاسەدی.

لە چەرخەیل کویەن وئیسەیش تاکمەجاریگ باس میتانیەیل کریەیگ، چوینکە تاریخ میتانیەیل ئەرا ناسین نەتەوەی کورد ئەهەمیەت خوەی دیریگ، هەر لەوەر ئەوەیش شمارەیگ لە تاریخنویسەیل وشارەزایەیل ئۆروپی لەیکەودایین لەبانی کردنە. ئمجا (کامپل) ئشارەت وەئەوە کردگە ك حکوومەت میتانیەیل هیزیگ گەورای رووژهەڵات ناوراس بوینە، ك رکابەری یا مونافسەی هیزەیل گەورای ناوچەگە کردیان، دەوڵەت میتانی پیکهاتویگ لە خاك کوردستان تا دەیشتەیل ناونی دوچەمان و باکوور سووریا. میتانی وکاشیەیل نزیك بوینە لەیەك. جۆرج رۆ ئویشیگ: یەکمین پاشای میتانیەیل وەناو (پاراتارنا) لە(١٤٨٠)ی وەرجەزایین بویە.

جۆرج رۆ، لەلایگ ترەوە ئویشیگ: لەو وەختەك دەوڵەت میتانی وەرەو مەدەنیەت چیاگ، لەو سەردەمەدەور پیشکەفتن ومەدەنیەت دەوڵەت میتانی بوی، وەل ئەوەیشا نویسانن وبەڵگەیل فرەیگ ك هاتگەسە دەس لە باشوور کوردستان ئسپات ئی راسیەکەن و تاوەخت فرەیگیش قەیریگ لەپاشایەیل ئاشووری لەژیر دەسڵات میتانیەیل بوینە.

ئمارەت کوردا

گوڵ سوو

لە ساڵ ١٩٩٧ جان ماری دوران تویژەر شوینەوار یا باحس ئاسار فەرەنسی؛ تەرجەمەی تابلۆ یا لەوحەیل سۆمەری تایبەت وەئاڵوگۆرکردن نامەیل یا موراسەلات مەملەگەت ماری چاپ وپەخشەوکردگەوئی تابلۆ یا لەوحەیلەك وەی زویەئەرا زوان عەرەبییش تەرجەمەکریەی بەڵگەنامەیل فەرەیگ ها لەتی ك تایبەتەوەو مەملەکەتەیلەك لەهەزارەی دویم وەرجلەزایین یا میلاد لەکوردستان بوینە؛ وەلی چشت تازەیگ ك لەی بەڵگەمانەمەیلەدوینیم ئەوەسەیەکم جارەلەمێژوو نویسریاگ زیاتر لەبیس تابلۆ تایبەت وەپەیوەندیەیل سیاسی لەناونی هەردو ئمارەت ماری وکوردا دوینیم و وەبی گومان ئمارەت کوردا ئمارەتیگ کوردی بویە؛ لەوەر ئەوەگ ئمارەت کوردا یەکیگ لەوەهیزترین ئمارەیل ناوچەی جەزیرەبویەك کەفتگەسەباکوور ئمارەت ماری وئویشن ئەمیر ئمارەت لەمەملەکەت کوردا رخی چیەوهەرچەن پەیوەندییان سروشتی یا تەبیعی بویەوەلی دایم نیگەرانی لەئمارەت کوردا داشتگە. وەختی لەجان ماری دوران داوا کریاس ك هویردەکاری زیاتریگ لەباوەت ئمارەت کوردا بیەیگ؛ تەنیا یەوتگەك ئی ئمارەتەکۆنترۆڵ کویەی سنجار وە دەسیەو بویەو سەرکردەی ئمارەتەیل هاوسا پەیوەندی نزیکیگ وەل دەسەلاتدارەیل ئمارەت کوردا نەیاشتنە؛ وەلی لەبەڵگەنامەیل تەرجومە کریاگ چشتیگ ناتگەسەدەس ك نیشان بیەیگ دەسڵاتدارەیل ئمارەتەیل هاوسا خوسەیان لەسەرکردەیل ئمارەی کوردا هاتویگ؛ تەنیا ئەو نەوگ جووریگ رکابەری یا مونافەسەلە ناونی ئمارەتەیل هاوسابویە. شایەتیش ماموستا دۆران نەتواستگە بچووگە ناو باسیگ ك گرفت وەل حکوومەت سووریا ئەرای وەدی بایگ یا توایگ ئەو زانیاری یا مەعلووماتەك لەباوەت ئمارەتەگە دیری لە ئایندە لەبەشیگ تایبەت باسی بکەیگ. تابلۆەیل تایبەت وەئمارەت کوردا وەکویەنەترین دەق تاریخی حەساو کریەی ك وەشیوەی ئاشکرا ناو کورد بردگە وئمارەت کوردا دەسڵاتبەش گەورایگ لەخاك کوردستان ئەوەگ وەزوور لکیاسە خاك سووریاوە وەدەس داشتگە.

ئەگەر دەسنیشان کردن سەرەتای پیك هاتن یەکەی تایبەتمەند نەتەوەیی لەلای کورد سەخت بووگ؛ یەنیشانەی کویەنەیی نەتەوەیی ئی ملەتەسە ك زوان خوەی وسەرزەمین یەکگرتگ ورووشنهویری تایبەت دیری و تا ئیسە لەوەراوەر ئەو پیلان یاموئامەرەیلە وسیاس ك ئەرا تاواننی ئەنجام دریاگەو نزیکەی سەدەیگە تەقالا کەیگ خاك ونەتەوەبەش بەشەو کریاگەگەی لەچوارچیوەی کیانیگ سیاسی تایبەت یەکبخەیگ وماف یاهەق سەرووەخوەیی داشتووگ.

فەرمانڕەوایی میننەتشای (مەنتەشا)ی کورد لەبەش کوردستان ژێردەس رووم

گوڵ سوو

مەلاجەمیل رووژبەیانی ئویشیگ: چەن وەختیگە (شەرەفنامە) لەفارسیەوە کردمەسە عەرەبی ئەرا ئەوەك خوەنەوارەیل عەرەب و خوەنەوارەیل کورد عەرەبی خوەن بزانن ك کورد دەوڵەت و پاشایەتی و فەرمانڕەوایی خوەیان داشتنەو ماوەی فرەیگیش وە کەڵەشێری ژیانە. ئمجا وەی جوورە باس لە فەرمانڕەوایەیل "کیلس و ئەعزاز" کەیگ و ئویشیگ: فەرمانڕەوایەیل کیلیس جەخت لەبان ئەوە کەن ك گوایا وە بن وبنەچەك چنەوە ئەرا بان عەباس، وەلی کام عەباس، عەباسیەیل ك لەبان تەخت خەلافەت بوین و لە کوردستان نەژیانە، مەگەر چەن ساڵیگ وەمیری، دوەیای ئەوەك هۆلاکۆ قرانیان کرد و کەس لەلیان رزگاری نەوی، بیجگ لە منالیگ ك هۆلاکۆ بردەی و کەس نیەزانیگ لە کوورا سەرنگوون بوی، وەلی کورد لە شوونەیل فرەیگ خوەیان بەساوینە عەباسەوە. میر شەرەفخان بەدلیسی وەی درووە رازی نیەو دڵنیا نیەوگ و ئویشیگ: "ئەوەك راسی بووگ فەرمانڕەوایی کیلس وەل بنەماڵەی فەرمانڕەوایی حەکاریا ئاموززان.! شەمسەدین، بەهائەدین، میننەتشا یا (مەنتەشا) سێ برا بوین. شەمسەدین وە (شەمۆ) و بەهائەدین وە (بەهدینی) و میننەتشا وە(مەند) ناسریانەو ئی (مەند)یشە دامەزرنەر فەرمانڕەوایی کیلس و ئەعزازە". فەرمانڕەوایی میننەتشای وە گوورەی گەشتەگەی "ئبن بەتووتە و ئەخبار سەلاجقەی رووم" و قسەیل حوسین حوزنی ئی فەرمانڕەوایی بنەماڵەیلە وەخوەیەوە دیە:

١- میننەتشا بەگ (یا مەنتەشا).
٢- حاجی بەهائەدین بەگ کوردی ناسریاگ وە (ئبلستان).
٣- مەسعوود بەگ میننەتشا کوڕ حاجی بەهائەدین.
٤- شجاعەدین ئۆرخان بەگ کوڕ مەسعوود بەگ.
٥- ئبراهیم بەگ کوڕ ئۆرخان بەگ.
٦- تاجەدین ئەحمەد غازی بەگ کوڕ ئبراهیم بەگ.
٧- محەمەد بەگ کوڕ ئبراهیم بەگ.
٨- مزەفەردین ئلیاس بەگ.
٩- لەیس کوڕ محەمەد بەگ.
١٠- ئایدین بەگ.
١١- ساروخان بەگ.
١٢- یەعقووب بەگ ....هتد

تاریخ دەوڵەت میننەتشای

گشت سەرچەوەیل قسەیان یەکیگ نیە لە باوەت ئی دەوڵەتەوە ك کەی دامەزریاگە، ئبن ئەلموستەوفی نویساگە لە:

١- ساڵ (٦٨٢ ك – ١٢٨٣ ز) کورەیل میننەتشا کناردەریا (ساحل) ئەنتاکیاو عەلائیەو لازقیە داگیر کردنە، وەلی لە (معجم الانساب) نویسیاگە: مەبەس میننەتشا بەگ مەسعوودە، ك ساڵ (٧٠٠ ك – ١٣٠٠ ز) دەوڵەتیگ ناوخووی (محلی) لە ئاسیای بویچگ دامەزران، باپیرە گەورای ئی خانەدانە حاجی بەهائەدین کوردی والی سیواس و مەلك ئەلسەواحلە ك لەسەردەم سەلاجقەیل لە عەلائیە بوی. غەڵەتەگە لەیرا ئەوەسە ك حاجی بەهائەدین وە باپیرە گەورای مەسعوود دانریاگە. وەلی دیارە مەبەس لە میننەتشای سەردەم غەیاسەدین مەسعوود سەلجووقی بووگ ك ساڵ (٦٩٧ ك – ١٢٩٧ ز) مردگە.

٢- حاجی بەهائەدین بەگ کوردی ناسریاگ وە (ئبلستان) لەلایەن سەلجووقیەیلەوە پەسەن فەرمانڕەوایەگەی کریاگە، ئەو لەو سەردەمە لە عەلائیە بوی، کردنەسەی والی سیواس و مەلك ئەلسەواحل و دەسڵات لەبان ئەو شار وهەریمەیلە داشتگە جوور: (مەغلا- پالات- بوزایوك- میلاسی- بەرچین (بچین)- مەرەن- چینە- تەواسی- بەرناز- موکری- خویی- چنیز- فچە- مەرمەریس).

٣- مەسعوود میننەتشا کوڕ حاجی بەهائەدین بەگ کورد: تویەنستگە لەشوون دەوڵەت رمیاگ سەلجووقی لەلایەن مەغوولەوە، فەرمانڕەوایەگەیان جوور سەروەخوەیی بووەیگە رییەوەو، وەهیزیگ ١٠ هەزار کەسیەوە نەعرەتە بکەیگە بان (قونیە)و داگیری بکەیگ، وەلی مەغوول چەن جاریگ وڵاتەگەی ژێردەسی تالان کردنەو کوشتار فرەیگ لەتی رویداگەو (قونیە) لەلی داگیر کردنەو نەتەوەگەی ژێردەس میننەتشایش دانەسە وەر و فرەیگ لەلیان وە ئەسیری بردنە ئەرا قونیە.

٤- شجاعەدین ئۆرخان بەگ کوڕ مەسعوود میننەتشا: پادشای (میلاس) بویە، کوشك یا ماڵ پادشایەگەی لە (بەرچین) بویە لە نزیك میلاس، پیاویگ مقەیەت و زاناو خوەنەوار دووس بویە، هەمیشە وەخت خوەی وەل دەسەی مەلاو خوەنەوارەیلا بردیەسە سەر، مەلای خوارەزمی یەکیگ بویە لە مەلایەیل گەوراو پیاویگ زاناو هونەرمەند بویە، ئمجا سوڵتان شجاعەدین جاریگ لەلی عاجز بویە، چوینکە وە سەفەر چیەسە (ئایا سلوق)و لەورا پادشا دیاری فرەیگ داسەپی و ئەویش لەلی وەریگرتگە، لەبان ئەوە سوڵتان لەلی عاجز بویەو ئبن بەتووتە ك چیەسە ئەورا داوا لەلی کردگە دڵیەو بەیگ و ئاشتیەو بکەیگ.

٥- ئبراهیم بەگ کوڕ ئۆرخان بەگ: لەسەردەم باوگی فەرمانڕەوای میلاس بویە، ك شاریگ جوان و قەرەباڵغ و پڕ لەباغ و باخچەو جوانترین شار رووم بویە ، ئبن بەتووتە ساڵ (٧٢٥ ك – ١٣٢٤ ز) لە تەنجەوە دەسکردەسە گەشت، وەلی دوەیای ئەوە تاریخ رووژانەی گەشتەگەی نەنویساگە، وەلی چیەسە وڵات میننەتشا و چەوی کەفتیەسە ئی شارەیلەو ئی پاشایەیلەو لەیراوە دەسکردەسەپی:

أ – تەواس: میر ئی شارە ئەلیاس بەگە، شارەگە قەڵای سەختیگە، ئبن بەتووتە ئویشیگ: شەو رەسیمنە ئی شارە، پاسەوان قاپی لەلیمان واز نەکرد، شەو لەوەردەم قاپی قەڵاگە خەفتیم تا شەوەکی، لەوەر ئەوە دز و جەردەی ئەو ناوە فرە بوی و میر قەڵا دەستوور داویگ نیەوگ پەسوپووڵەو گایل و حەیوانەیلیان زوی دەرچووگ لە قەڵا، ئمجا شەوەکیان خود ئەلیاس بەگ وەلەشکرەوە دەرچیاگ ئەرا تەماشای دەوروەر قەڵاگەو هاتیاگەوە، وەختیگ قاپی قەڵاگە وازکریا ئیمە چیمنە ناو شار و لەخانەقای کابرای دەوریشیگ داوەزیمن. میر قەڵاگە ئازووقە ئەرامان کلکرد، لەی شارە (صوهەیب) لەدایگ بویە ك یەکیگە لە یارەیل پەیغەمبەر (سلام خودا لەلیان) وە صوهەیب روومی وەناوبانگە، وەلی وەداخەوە ئبن بەتووتە ناو باوگی نەنویساگە، ك نیەزانیم کوڕ شجاعەدینە یا برایە؟

ئمجا بەتووتە نویساگە: لەوراوە چیمنە شار (مەغلە) و لە خزمەت شێخیگ پیاوانە بویمنە میوان و چەومان کەفتە ئبراهیم بەگ پادشای (میلاس)و ریز و حورمەت فرەیگ لەلیمان گرت و شەوی یا کراسیگ وەدیاری ئەرام کلکرد.

ب – "میلاس" جوانترین و قەرەباڵغترین شار وڵات روومە و باخ و باخچەیل فرەیگ دیریگ و میوەجاتی فرەس، ئیمە لە خانەقای دەسەی جوانەیل (فتوە) داوەزیمن، پیشوازی جوانیگ لەلیمان کریا، لە شارەگە چەوم کەفتە کابرایگ پیرەمەرد ك عومری (١٥٠) ساڵ بوی و فرەیش ئازاو هووشدارو لەسەرخوەی بوی.

پادشای میلاس سوڵتان شجاعەدین ئۆرخان بەگ کوڕ میننەتشا بوی، پیاویگ ئازاو خاوەن رەفتار بەرز بوی، هەمیشە وەل خوەنەوارەیل و مەلایەیلا وەخت خوەی بردیاگە سەر، پیاویگ زاناو لەگشت جوورە زانیارییگ شارەزایی داشت و گشت وەختیگ دەسەیگ لە مەلایەیل وەلیا بوی و لەوانەیش خوارەزمی و سوڵتان کەمیگ دڵگران بوی لەلی، چوینکە جاریگ چویگە (ئایا سلوق)و پادشای ئەورا دیاری داویگەپی ئەویش قەبووڵی کردویگ، ئمجا ئبن بەتووتە ئویشیگ: من رجا کردم لەسوڵتان دڵی وەلیا نەرمەو بووگ و پیشوازی خاسیگ لەلی بکەیگ و ریز لەزانایی و هونەری بگریگ و ئاشتیانەو کردم.

ئمجا باس کەیگ و ئویشیگ: پاشای میلاسی خاسی فرەیگ وەلما کرد، ئازووقەو خواردن فرەیگ ئەرامان کلکرد و ئەسپیگ وەدیاری داپیم. کوشك یا ماڵ تایبەت ئی سوڵتانە لە (بەرچین) بوی لە نزیك میلاس وەدویری ٢ میل. بەرچین شاریگ تازە دروسکریاگ بوی لەبان تەپەیگ و باڵەخانەو مزگفت جوان گرتویگە خوەی، بیجگ لە مزگفت نماز جومعە، ئیمە ئەرا دیدەن سوڵتان چیمنە ئی شارەو لەورا لەخانەقای (ئەخی عەلی) میوان بویمن. ئمجا بەتووتە لەگەشتەگەی ئی شارەیل ژێردەس دەوڵەت میننەتشا (مەنتەشا) دیەو، گەشتەگەی وەرج لەدەرکەفتن دەوڵەت عوسمانی بویە، وەلی وەداخەوە تاریخ رووژ وساڵ گەشتەگەی وە تەواوی و ریك وپیك نەنویساگە.مەغوول لەوەختیگ دەوڵەت سەلجووقی ئاسیای بویچگ رمانن، ساڵ (٦٩١ ك – ١٢٩١ ز) لە ٢٩ مانگ زیالحجە وەدویاوە نەعرەتە کردنە بان وڵاتەگەی میننەتشا و کوشتار فرەیگ لەتی کردن و تالانی فرەیگ رویداو مەردم وڵاتەگە گشتی ئەسیر کردن و بردنەیان ئەرا (قونیە)و لەمانگ محەرەم گەوراترین ستەمکاری و زوورداری و کاولکاری لەوڵاتەیل موسڵمان کردن.

٦– تاجەدین ئەحمەد غازی کوڕ ئبراهیم: لە نویسریاگەیل میلاس لەیوا دەرکەفیگ تا ساڵ (٧٨٦ ك – ١٣٨٤ ز) پادشا بویەو، وەسوڵتان ئەلساحل ناوبانگ دەرکردگەو لەساڵەیل (٧٨٠ و ٧٨١ ك) لەشار پەچین (بەرچین) بویەو ساڵ (٧٩٣ ك) مردگەو ئی تاریخە لەبان کوچگ قەورەگەی نویسیاگە.

٧- محەمەد بەگ کوڕ ئبراهیم بەگ: ساڵ (٧٨٦ ك – ١٣٨٦ز) وەناو خوەیەوە سکەی پویڵ دەرکردگە.

٨- مزەفەردین ئەلیاس بەگ کوڕ محەمەد بەگ: لە شوون باوگی بویەسە پاشا. لە قەزای (سوکە)و ساڵ (٨٠٦ ك – ١٤٠٣ ز) لە بەلاتینی مزگفتیگ دروس کردگەو سکەی پویلیش وەناو خوەی دەرکردگە، (یلیدرم بایەزید) تواسگە وڵاتەگەی داگیر بکەیگ، چوینکە وەخوەیا نەیە وەرگری بکەگ پەنا بردیەسە وەر کورەیل "چاندار" لەشار "سنوب" و ئەوان فرە وەگەرمی پیشوازی لەلی کردنەو ساڵ ٧٩٢ وڵات میننەتشا کەفتەسە ژێردەس عوسمانی و زاڵ بویە بانی و خستەی قەفەس، ساڵ (٨٠٥ ك – ١٤٠٢ ز) بنەماڵەی میننەتشا هاتنەوە ئەرا بان وڵاتەگەیان، مزەفەر ئەلیاس بەگ ئی جارە تا ساڵ (٨٢٤ ك – ١٤٢٦ ز) پادشای وڵاتەگەی بوی. ئمجا سوڵتان موراد دویم وەل ئەلیاسا دووسی کردگەو یەیش هەردوگ کورەگەی خوەی کلکردیەسە لای ئەرا هاوکاری، وەلی ئەو لە (تۆقات) هەردوگیان خستە زندان (ئەحمەد و ئوەیس)، دوەیای ئەوەیش وە فەن وفیڵ هەردوگیان لەناوبرد.

٩- لەیس کوڕ محەمەد بەگ: ساڵ (٨٢٤ ك – ١٤٢١ ز) پادشای بەشیگ لە وڵات میننەتشا بوی، وەناو خوەیەوە پویل دراورد، وەلی ئاشکرا نیە ئی دو براگەی زویتر فەرمانڕەوا بوینە بیجگ لەیانە، ئسحاق کوڕ ئۆرخان و خدر بەگ برای ئۆرخان: ك ساڵ ٨١٥ خنکیاگە، وەڵ ئەوەیشا ئایدین بەگ و سارووخان بەگ ئەیانەیش وەناو خوەیانەوە پویل سکەی پویل دەرکردنە.

خەو لەبان چەم ئەڵوەن

گوڵ سوو

چەم ئەڵوەن خوەی ئەو چەمەسەك لەناو شار خانەقین جوور ری كردن یا جەرەیان خوین لەرەگەیل لەش ری ئەكاد . وهەلەئەوساو ئەساسیات وستوینەیل یا مقەومات ژیان وەپی دا. ولەوەختیگ بڕیگ لە ناوچەیل وڵاتەگەمان تویش كەم ئاوی و هشكی یا جەفاف هاتوین لەدریژەی تاوسان ئاو لەی چەمەبڕیا وەیجوورەئی چەمەئەرای زەوی هشك وبیگار وخالییگ لەشوونەوارەیل ژیان ئاڵشتەو كریا .

وئەو باڵندەیل وماسیەیل وحەیواناتی ترەكیش ك لەتی ئەژیان گشتیان سەر ئەڵگرتن وچوین ئەریەو ونەمایان وەیجوورەئی چەمەبویەشوون خوسەداری وزیٚمدارییگ ئەرای گشت مەردم ئی شارە. ولەو ماوەلەوەرز تاوسان خەڵك خانەقین تویش كەم ئاوی هاتن وئەرای ماوەی دریژیگ ئی ئاوەلەلیان بڕیا .

ومەردم شارەگەیش لەگوزەیشتەوەشیوەی سەرەكی یا رەئیسیگ ئیعتماد وەمل ئی چەمەكردوین. چوین هەساوی وە سەرچاوەیگ ئەرای گوزران كردن داخوازەیلیان لەشوورتن وپاكەوكردن یەیش وەل كشتوكاڵین. وەلی هەر وەختی ئی ئاوەلەلیان بڕیا دڵنیگرانەو بوین وترس ورخ پر گیانیان بوی لەی كەم ئاویەو وسیان وهشكەوبوین ئی سەرچاوەیا مەسدەرەكئاو ئەڕەسان وەپیان هیشتان فیر وەمل سەرچاوەیل تازەی ترەك بكەن جوور چاڵاوكەندن یا بیرەیل ئیعتیادییگ یا ئیرتوازییگ .

چەم ئەڵوەن ئەرای خەڵك خانەقین نیشانەی گرنگ یا موهمیگەویەكی لەشوونەوارەیل شارەگەسە. تا فیشتر خانەقینیەیل وەختەیل شاد وخوەشیگ لەبان پەڕ وكنارەیلی وە تایبەت لەو شەوەیل رەیینەگوزەرانی ئەكردن؛ ولەشوون رمیان رژیٚم لەناوچگ ریزوشوكر و تەقدیرمان ئەرای حكوومەت هەریٚم كوردستان چوین كۆرنیشیگ وەمل ئی چەمەلەناوچەیگ وەرجلەیەكردوینەیشوونیگ ئەرای فرەداییین زر و زواڵەلەتی دروست كرد . ئیمجا ئی شوونەئەرای پارك جوانیگ ئاڵشتەو كریا. ولەیەیش زیاتر باخەیل ومەتعەمەیل وگازینوەیلیگ لەتی دورست كریا ومەردم ئی شارەلەبوونەیل وجەژنەیلیگ وتا لەرووژەیل عادییش وەتایبەت لەوەرز تاوسان وەرەو پی ئەچن ولەزەتیگ لەلی ئەوەن .

وتویەنستن وە ئەو هەوڵ داینیانەوەل لایەن ئیرانی سەربكەفن ئەرای هاوردن ئەودویای ژیان ئەرای چەم ئەڵوەن وهاتن ئەودویای ئەو باڵەندەیل وماسیەیلەوەری كردن ئاو وەرەو ئی چەمەتا لەنوو ئاو بووسانەیل دارەیل خورما ومیوەبدا ك ئی شار رەسەن وقەدیٚمی غیرەتدارەناودارن وەپی. ولەنوو خوەشی وشادی هات ئەودویا لەدڵ خەڵك ومەردم ئی شارەكهەساو چەم ئەڵوەن وە نیشانەو رەمز دیارییگ ئەرای بەردەوامی ژیان ئی شارە كردنە.

وەل هاتن ئەودویای ئاو وەرەو چەم ئەڵوەن وماوەی كوڵییگ لەسەرەتای وەرز زمستان لەماوەیل نزیكیگ بارانەیل فرەیگ واری ویەزەرەد وزیانیگ وەتویش ئەو كۆرنیشەهاورد وئەتویەنیم بویژیم شار خانەقین ك وەتویش زوڵم فرەیگ هات لەبان دەس رژیٚم لەناوچگ وبی ئەوەی ك خزمەتەیلیگ بیشكەشی بكریەی حەق دیری داوا بكاد وپیشكەش كردن بەش ئاسانیگ لەخزمەتگوزاریەیل جوور ئەوەبیشكەش بری لەشارەیل عیراقیمان ئەكریەی.

وموهمترین چیشتیگ دروست كردن بەنداو یا سەدییگ لەبان ئی چەمەبكریەی تا لەوەراوەر هەرەشەوخەتەر هشكی یا جەفاف ولافاو بووسی. یەیش وەل شارتن وخەزن ئاو وئیستەفادەكردن لەلی ئەرای كشتوكاڵین وئاویاری هەمیش مومكنەجوور ناوچەیلیگ ئەرای گەشتوگوزاری یا سیاحەوئیستیاف وسەیران ئیستفادەلەلیان بكەن. بەڵی ئەزیزەیل ئەیە خەو هاووڵاتیەیل كوردە لە شار خانەقین وەلی لە راسی ئمروو چەم ئەڵوەن هشك وبیگارەو بویە و مەردمەگەی دوارە دڵتەنگ ودڵزیٚمدارن وەی حاڵەتە ك وە تویش ئی چەمە هاتگە و چەوەری لە كاروەدەسەیل ئەكەن چ لە حكوومەت مەركەزی وچ لە حكوومەت هەریٚم كوردستان ك لایگ لەی شارە بكەن وداوا لە لایەن ئیرانی بكەن ئاو ئەرا ئی چەم دیٚرینە وەر بدا وەنە مەردم ئی شارە تویش بیماری و بەدبەختی فرەیگ تیەن وزەوی وزار وباخەیل وبووسانەیل ئی ناوچە مردن وئەیەیشە هەمیشە خواست دوشمنەیل ئی شارە بویە ك هەمیشە هەوڵ دانە ئی شارە ویران بكەن وتا مەردمەگەی مەویس بوون وشارەگەیان بیلنەوجی.

کوڵە باسیگ لە بارەی شەهید ماموٚستا حاجی باقی

گول سوو

ماموٚستای خەباتکار و زانای هەڵکەفتگ بوار یا مەجال (بیرکاری) یا ریازیات حاجی باقی کور حاجی ساڵح مەنگوٚریەك لە ساڵ ١٩٢٤ لەشار کوٚیە؛ شار ئەدەب وهونەر وخەبات وکوردایەتی چەو لە جەهان وازکردگەوله پایز ساڵ ١٩٣١ لەمەدرەسەی سەرەتایی یا ئبتدایی کوٚیەدەس کردیەسە خوەنستن وگشت پوٚلەیل یاسەفەیل ئەوقوناغەوە زیرەکی بریەو لەپوٚل یا سەف شەشم وە پلەی بەرز و یەکم دەرچیە و ئمجا چیەسەرا بەغدا و لە کوٚلیج یاکولیەی مەلك فەیسەل قوناغەیل ناوەندی ودویاناوەندی تەواو کردگەك خوەنستن لەو کولیجەتەنیا وەزوان ئنگلیزی بویە. لە ساڵ ١٩٤٥ چیەسە (دارالمعلمین) ك ئیسەوە پی ئویشن کوٚلیج پەروەردە ولەو قوتابخانە دووسایەتی وەل ماموٚستا حەسەن شەعبان شاعر نووخواز عیراقی وبەدر شاکر سەیاب کردیەو چەندین جار وەل بەدر شاکر سەیاب لەسەر هەلویست یامەوقف چەپرەوی یا یەساری گریانە. ماموٚستا حاجی باقی لە دویا ساڵ خوەنستنەگەی دوارەگریەی و وەختی ئازادی کەن تەنیا بیس رووژ ئەرا تاقیکردنەوەیل یا ئمتحانەیل ئاخر ساڵ مینی وهەر چوینیگ بووگ ری وە پیدەن بەشداری لە تاقیکردنەوەگان بکەیگ؛ چوین لەبیرکاری یا ریازیات فەرەزیرەك بویەو وەی خاترە وە کوششیگ کەم و وەپلەیگ بەرز ئەو بەشە لە خوەنستن لە حوزەیران ساڵ ١٩٤٨ تەواو کردگە وبروانامەی بەکالوٚریوٚس لەزانست بیرکاری لەو سەردەمەوە دەس هاوردیە. ماموٚستا حاجی باقی لە پایز ساڵ ١٩٤٨ لەدویا ناوەندی هەولێر بویەسە ماموٚستای بیرکاری یا ریازیات وله ناو خوەندکارەیل ریز و حورمەت فەرەیگ داشتگە؛ ماموٚستا لە ساڵ ١٩٤٩ لەبان هەڵویست نیشتمانپەروەری گیریاگە ودویاخریش ئازاد بویەوئیکەش ئەرا شار فەلووجەسەروە پارێزگای ئەنبار دویرەو خریاس؛ لە شوین ئەوە جوور مەعاش خوەر وەختی تا ماوەیگ لەشەریکەی نەفت عیراق کار کردیە تا وەختیگ وەزارەت پەروەردەیا تەربیەی ئەو سەردەمە ئعلان کردگە ك نیاز وە ماموٚستای بیرکاری یا ریازیات دیری وئمجا ها وردنەسەوەی ئەرا سەرکارەگەی جوور ماموٚستا وەلی نە لە هەولیر بەڵکم ئیجارە لە دویا ناوەندی سلیمانی بویەسە ماموٚستا و لەوەر دڵسووزیی ئەرا پیشەگەی وهەڵویست نیشتمانپەروەریی لەشوبات ساڵ ١٩٦٢جوور نوێنەر ماموٚستایەیل سلێمانی هەڵوژریاگە تا وەل دەسەیگتر لە کونگرەی چوارم سەندیکای ماموٚستایەیل عیراق بەشداری بکەیگ ونەخش یا دەور گەورایگ لەچەسپانن داواکاریەگان ماموٚستایەیل کورد لەبوار خوەنستن وەزوان کوردی داشتگە. ماموٚستا حاجی باقی لە ١٩٦٣/٧/٤ بەشداری لە دەورەیگ تاوسانی لەبەغدا کردگە وله ١٩٦٣/١٠/١ لەسەر چالاکی سیاسی لە سلێمانی گیریاگە و خریاسە زندان ودویاخر ئازاد کریاگەو ئەرا سلێمانی گلەوخواردگە. ماموٚستا حاجی باقی لەدەرس داین بیرکاری وفیزیا سەرکەفتگ بویەو بیجگە ئەوەیش پیاویگ تا بویشی قسە خوەش وروح سووك بویە. لەوەخت دەس وەپی کردن جەنگ لە کوردستان لەرووژ ١٩٦٣/٦/٩ وە فەرمان زەعیم سدیق یەکیگ لە سەرکردەیل هیزەیل رژیم بەعس لە ئوردوگای سلێمانی وەبی ئەوەگ گرنگی بدریەیگە پایەی کوومەلایەتی وزانیاریی شەهید کریا و هەر لەناو ئەو ئوردوگا لە گووریگ دەسەجەمی وەل ٨٢ نیشتمانپەروەرتر کورد وە خاك سپاریا.

هوٚشی من سەرکردەی ڤێتنامی

گول سوو

ئی سەرکردە، سەرکردایەتی شوورش ڤێتنام کرد دژ فرەنسیەیل تا دەریانکرد لەوڵات، وەل ئەوەیشا دژ ئەمریکیەیل جەنگ کرد و لەڤێتنام وەرسوایی دەریانکرد و ئی سەرکەفتنەدەنگەودا لەجەهان. (هوٚشی من) سەرەتا سەروٚك وەزیرەیل بوی تا دویاخر بویەسەروٚك ڤێتنام، لەئاوایی (نجوین فان تانە) لەناوراس ڤێتنام هاتگەسە دونیا لە١٩ی ئایار ١٨٩٠ وناو راسەڤینەی (نیوجنن شن شونج)ەو نازناوی (هوٚشی من)ە، وەزوان ڤێتنامی مەعنای ئادەمیزادیگ ك هویریگ شەوقدار داشتووگ.

لە سەرەتای ژیانی گەشت ئەرا ئەمریکا کردگەو لەناوچەی چینی لە نیویوٚرك کار قاو شووردن کردگەو دویاخر لەساڵ ١٩١١ چیەسە فەرەنسا و لەورا لەبان کەشتی یا سەفینەکار کردگەك گەشتەگەی لەناونی مەرسیلیا و ڤێتنام بویەو سەرەتا وەك کارکەر پاکەوکەر ودویاخر یارمەتیدەر ئاشکەر یا ئوٚسای خواردن دروسکەر بویە. لەوەخت وجوودی لە فەرەنسا فرە گرنگی یا ئەهەمیەت داسە رووژنامە و کتاوخانەیل و خوەی رووشنهویر کرد. لە ساڵ ١٩١٣ ئەرا ١٩١٧ گەشتیگ کرد ئەرا بریتانیا وکارخواردن دروسکردن کردگە لەژیر چەودیری ئوسایگ فەرەنسی لە میوانخانەی کارتوون لە لەندەن ك مەردمانیگ رووشنهویر و سیاسەمەدارەیلیگ فرەی ئەو وڵاتەو میوان وڵاتەیل تر روی لەو میوانخانە کردیان.

(مارتن جیلبرت) ئویشیگ: سەروٚك وەزیرەیل بریتانیا (ونستوٚن چرچل) فرەسەردان ئەو میوانخانە کردیاگ و نان لەو شوونەخواردیاگ وەبی ئەوەك بزانیگ دروسکەر ئەو نانەرووژیگ لە رووژان بووگەوەربەس گەورایگ ئەرا گەوراهیزەیل جەهان.

لەساڵ ١٩١٧ هاتەوە ئەرا فەرەنساو لەشوون جەنگ یەکم جەهانی لەورا ئاشنایی وەل کوٚموٚنیستەیل یا شیوعیەیل فەرەنسایا پەیاکرد و یارمەتیدەریان بوی ئەرا دامەزرانن پارت کوٚموٚنیستی یا شیوعی فەرەنسی لەساڵ ١٩٢٠ ، لە ساڵ ١٩٢٣ گەشتیگ کرد ئەرا چین و لەورا ژیا تا ساڵ ١٩٣٨ ك لە کووتایەیل جەنگ دویم جەهانی بوی ، هەر ئەو ساڵە هەڵوژریا وە سەروٚك وەزیرەیل ڤێتنام ك دژ داگیرکەر فەرەنسی جەنگ کرد، لە ساڵ ١٩٤٦ جەنگیگ خویناوی رویدا لەناونی هیزەیل فەرەنسی و هیزەیل هوٚشی و تویەنستن فەرەنسیەیل ناچار بکەن خوەیان بکیشنەوە لە زوورم فرەی وڵات و لەساڵ ١٩٤٥ سەرکەفتن لە جەنگ، ئمجا کوومەڵگای ناودەوڵەتی ئەوە بوی ڤێتنام کردنەدو پارچەو (هوٚشی من) بویە سەروٚك بەش باکوور لە ساڵ ١٩٤٥، لە ئەنجامیش لەساڵ ١٩٦٩ (ریتشارد نیکسوٚن) سەروٚك ئەمریکی ناچار کرد هیزەیلی بکیشیگەوەو تەسلیم ئەو راسیە بووگ ك هویچ هیزیگ نیەبتویەنیگ هیز گەورای مەردمی لە ناو بووەیگ. ئەوە بوی دی مەرگ (هوٚشی من) نزیکەو کرد و لەدەمەوسوو ١٩٦٩/١٢/٢ کووچ ئاخرین کرد و، وەیەکجاری لەدونیا دەرچی، وەلی وەرجە مردنی ئازادی وڵاتەگەی وەچەو خوەی دی.

چەمەیل لە تیەنگیا مرن

د. عەبدولجەبار مەندیل

بریگ لەملەتەیل تەنیا ئەو رووژەدوینن ك لەتی ژیەن ونیەنوورنەدویر و یەکیگ لەی مللەتەیلەمللەت عیراقە. لەساڵەیل هەفتای سەدەی گوزەیشتە وە خاسی ئاشکرا بوی ك ئاوەیل شرین ناو خاك عیراق وەرەو کەمی چن وساڵ وە ساڵ ئەو ئاوەیلەوەرەو نەمان چن؛

هەر لەو وەختەحکوومەت تورکیاجارکیشا ك ها تەما چەن دەربەند یا سەدیگ لەناوخاك خوەی دروس بکەیگ ئەرا ئەوەگ تا ئەورەگ بتویەنی ئاوەیل دجلەوفورات لەناوخاکەگەی گلەو بیەیگ و بیاوانەیل هشك باشور رووژهەلات تورکیاوەپی سیراو بکەیگ و ئەرا ئەنجامداین ئی پرووژەوەل چەندین شەریکەی بیگانەریککەفتن ئمزا کرد.هەرلەو وەختەوەفەرەلەپسپۆرەیل زانستیان ك ئەو پرووژەی تورکیا کاریگەری یا تەئسیر نەیگەبان کشتوکاڵ وژینگەو دیمۆگرافی لە عیراق تا ئەورەگەتەنانەت بەعزی لە کۆمپانیا یا شەریکەیل جەهانی ئامادەنەوی ن ئەو وەربەسەیل یا سەدەیلەدروس بکەن لە وەر ئەوەگ وەتاوانیگ گەورا دژ یازد مللەت عیراق لە قەڵەمیان دیان. بەعزی لەسیاسەتمەدارەیل تونرەو تورکیش وەخت خوەی وئیسەیش ئویشن لە ئایندەی نزیك تورکیالەوەراوەر هەر بەرمیلیگ ئاو بەرمیلیگ نەفت لە عیراق سینی. وەل گشت ئەو هات وهاوارە ك ئەو سەردمەلەدەزگا پەیوەندیدارەگان بەرزەوبوی؛ وەلی کاروەدەسەیل عیراقی ئەو سەردەمیشەجوور ئیسەپاپەی نەوین وهەر سەرقاڵ ململانی لەبان پۆست وبەرژەوەندی خوەیان بوین وکیشەسەرەکیەگەی مللەت ونیشتمان ك خوەی تەئمین ئاو بوی لەناو ئەو ململانی وکیشمەکیشەگوم بوی و ئمجا جەنگ وەل ئیران وئیکەش داگیرکردن کوەیت هاتەبانی وخوین فەرەیگ رژیاو دجلە و فوراتیش جوور خوین رووڵەیل عیراق ئاو فەرەیگ لە لیان چی و تا رەسیمنەئمروو ك نیشتگەهەردو رووبارەگەهشکەو بوون . لەشوین رمیان رژیم دکتاتۆری بەعسیش گشت هیزەیل وباڵەیل سیاسی تازەکەفتنەناوململانی وکیشمەکیش لەبان دەسلات؛ یەیش لەوەختیگ ك وڵات وەرەو ویرانی زیاتر چووگ وچوورەئاویگ لەناو رەگەیل دجلە و فورات مەنگەك ئەویش لەئایندەی نە فەرەدویر هشکەو بووگ. ئیران هاوسای خاسمانیش لەی ئاهەنگ وئەڵپەرگەدویر نەویەو بەشداری چالاکیگ لە ئاهەنگەکردگەئەویش وە دروس کردن وەربەس یا سەد لەری چەم ئەڵوەن ك پاریزگا یاموحافەزەی دیالەسیراوکەیگ ولە خواریشەو نوای چەم کاروون گردگەتا بازنەگەلەبان تا خواریەکەو بگری وسەر زەمین دوچەمان بووگەبیاوانیگ هشك ولماوی. گرفت عیراق تەنیا گرفت دەسلاتدارەیل نیەك تەنیا سەرقاڵ وەدەس هاوردن بەش خوەیان لەدەسکەفتەگانن بەڵکم گرفت هالەنەمەنین کشتوکاڵ و ویران بوین ژینگەوکەمی ئاو خواردن وزیای بوین بیاوانەیل وهشکەو بوین زەلکاوەگان یا ئەهوارەگان و ئەگەر وە خاسی بنووریمەباروەزع وڵات دوینیم نیشانەیل کارەساتیگ گەورا دەرکەفتنەوتەنانەت بەعزی لەکاروەدەسەیل مزگانی دەنەپیمان ك ئاو هەردو چەمەگەتا دەساڵتر هشکەو نیەوگ وبریگتریان دڵیان وە پیمان سزیگ وئویشن نەتا بیس ساڵتریش ئاولەدجلە و فورات مینی؛ وەلی راسیەگەی ئەوەسەك هشکەوبوین دوچەمەگەهەرئیسەئەنجام گردگە؛ لەوەرئەوەگ بیاوانەیل نیشتنەوەزگەخشی زەویەیل کشتوکاڵ وبووسانەیل گرنە وەر و داپووشن ك وەخت خوەی ئی سەرزەمینەلانگ ژیارەیل بوی وە خاتر زەوی نەختینە وپرپیتی و فراوانی ئاوی. بەڵی عیراق خەڵات دجلە و فوراتەهەر وەو جوورەگ (هیرۆدۆتس) میژووناس یا تاریخنویس یۆنانی ئویشیگ مسر خەڵات رووبار نیلە؛ وەلی ئمروو ئەو دو چەمەك رەگەیلیان هشکەو بویەچشتیگ نەیرن بووەخشنەی عیراق وئەوەسەدارەخورمایەیل و ەپاوەگیان کەنن وچەمەیل گەورا و بویچگ وڵات و زەلکاوەگانیش نیشتنەهشکەو بوون ولەیرەو دویا باڵدارەیل کووچەر دی روی لەزەلکاوەیل باشوور وڵات نیەکەن لە وەر ئەوەگ ئەو زەلکاوەیلەگیان کەنن وهەرئانیگ شایەد لەتیەنگی گیان بووەخشن؛ ئمجا بایەد کاروەدەسەیل وڵات وگشت هاوڵاتیەیل دەس لەململانی وکیشمەکیش ئەڵگرن و وەل یەکا هاوکاری بکەن تا چارەسەریگ ئەرا نەمان ژیان لەسەر زەمین دوچەمان بویننەو.

ئاسمان دیوڵ کوتێ

مەسعوود قەنبەری

وا ساز ژەنی
دارەیل قژەوکەنن
تاشەیل گوپەو رنن و
بایەقوش کووریگ
لە بن کەلاوەی دڵم
وە مل خوەزیەو کوشییگا
تا شەوەکی؛
< پاوەمووری > چری ...

عشق پاک

کاوە خوسرەوی

عشق پاکد
لە بیاوان وشك خەیاڵم
چەمە نزارێگە
سەوزتر لە سەوزەزاران،
رەنگینتر لە زەرینەوسیمینەیگ
کە زادەی رنەواران وەهارانە.
لە هویرت بوین
قەشەنگە جوور:
چویزەی گوڵ،
مانگ لە تاریکە شەوا،
مەوج دەریا لە خوەرەزەردەی ئیوارەیا.

سفیده نزیکه

محمدحسنی نیا

سفیده نزیکه قوقلی قو قو
شەو ئەر تیەریکە قوقلی قوقو
هەڵسن لە خەو قوقلی قو قو
روی مەیەن وە شەو قوقلی قو قو
رەخت خەو جەم کەن قوقلی قو قو

عومر شەو کەم کەن قوقلی قو قو
سفیده ها ری قوقلی قو قو
رووشنی ها پی قوقلی قو قو
رووژی ئازادی قوقلی قو قو
شوورش وشادی قوقلی قو قو

ئەی پەپوو

هوومەت

تا بزانی شوون کی بگری لە ئەو بووسان من
ها لە ویرت ئو دەمە دامەت وە دەستی بای شەماڵ ؟
چەن گلە باڵت شکانی ئی دەسی لەرزان من
تا بچی مەنزڵ وە مەنزڵ ، گوڵ وە گوڵ بگری سوراغ
من سپاریمەد وە باد و بەدرەقەد چاوان من
زوی بچوو ، زوی بەورەوە ، بارە خەوەر لە ئەو گوڵە
من دڵم پر زامەن و هەر یارەگەم دەرمان من
یار نازار و جووانشیرم کووە ؟ بویشە وە پیم
مەرهەمی بویدن لە بان سینەگەی بریان من
هەم دووارە دیمەدەو رووژی ترەك وە دەروەچی
هەر وە دەس دەس هاتیای تا وە دیواخان من
تا رەسیدە جی قەسەم خواردی وەگیرەی دایە پیر
هەم قەسەم وەو وەخت دیرەو مالەگەی ویران من
من گوناهم نەویە < هوومەت > ئەو گوڵەد لالە بیە
گووش گەردوون و فەلەك کەر بیە هامان من

ئەی پەپوو ، لە ویرتە ئو رووژ خەرمانان من ؟
هەم زرانی زەنگ دڵ ، هاتەو گەلاریژان من
هەم دڵم هەم هەر دو چاوم پڕ لە زویخ و پڕ لە خوین
هەم دووارە یاد ئیوارەی وە خوین خەڵپان من
من وەتم راز دڵم ، تو مەحرەمی ئەسرارەگەم

شەوار

جەلیل ئاهەنگەرنژاد

شەوار گیسە شوورەگەی تا خەیەبان شانیا
فریشتەگان ئاسمان کەفن وە کەشکەشانیا
مەلویچگەیل ماڵ سوو کوروو کوروو گرن وزوی
ئرا یەك د باڵ نوو بخەن وەشان وەشانیا
دەروەچەگان کویچەمان لە سەف وسن دوان دوان
تا بکەفن لەرووژنای چەوەیلە سەوزەگانیا
چەوی چەوەیل ئاهووە ! باخ ئنار و لیمووە !
خودا نەکەی ك ئەور خەم بیەیدە ئاسمانیا !
هەرکە ك نوور چەو ت کەی خودا بکەیدنەی وە چوو
کوڵە نجبییەیل شەوی سیە بپەشتنە زوانیا !

رووشنهویری چەس؟

د. رەزا عەتار

رووشنهویری ئەو چشتەسەك هویر لەلی كەیم، ژیار یا حەزارەیش ئەوەسەكار وەپی كەیم. لەكوومەڵگای شارستانیەتیش رووشنهویری وحەزارەیش لەفرەلایەنەوەجویر یەكن، چوینگەمەردم لەی كاروبارەزانن و چشتەییلیگ نیەك لەكتاوەیل خوەننەی و لەژیان وجوود نەیاشتووگ،

ئەرا نموونەتەماشای مووزەخانەیا مەتحەف بكە، ك دیوارەیلی سەدەها رەسم و پەیكەر گرتەسەخوەی، مەردم لە قاپیەیلیگە وەچنە ناو پاسەوان دیریگ، دی مەردم خوەشحاڵن وەو چشتەیل جوان هونەریەك دویننەی، لە شوون ئەو گەشت رووشنهویریە روی كەنەماڵەیلیان و شایەت رەسمیگ یا پەیكەریگ بكەفیگە وەرچەویان لەناو ماڵەگەی خوەیان. ئمجا لەیرا رووشنهویری جیاوازە لە ژیار یاحەزارە، چوینكە رووشنهویری لە مووزەخانەئەمبار كریاگە، وەلی ژیارلەماڵ خریاسەوەرچەو.بیگومان لەیرا كوومەڵگای نموونەیی ئەوەسە، ك گشت ماڵیگ لەماڵەیل كەیگەمووزەخانەیا كەیگەی شاریگ پڕ جادەو باڵەخانەی جوان و كەیگەی شوونیگ پڕ لەرەسم وپەیكەر، ئمجا ئەو وەختەخود رووشنهویری بووگەژیار ، وەلی ئیمەلەسەردەمیگ ژیەیم پڕەلە هونەر جووراوجوور و ئیمەیش چشت كەمیگ لەلیان زانیم و باسیان كەیم و تاوتوی باوەتەیلیان كەیم جویر ئەوەك چوین فەقیر باس لەسفرەی پڕ لەخواردن جووراوجوور كەیگ لەماڵ دەوڵەمەنەیل. وەلی كلتوور ئنسانی ك زیاتر لە(٥٠) هەزار ساڵ وجوود داشتگەهەر لەسەرەتای وەدیكردن ئاگر، بایەسەهویر بخەیمنەلای و باریمنەی دەس، وەو مەعنا ك بایەسەتاریخ خوەمان و تاریخ ئەو زەویەبزانیم ك لەبانی ژیەیم و لەهەمان وەخت تاریخ گشت مللەتەیل جەهان یا بایەسەزانستەیل و ئەدەب و ئەو دینەیلەك ئادەمیزاد پەرەسنەی بزانیم. سوقرات فەیلەسووف یۆنانی ئویشیگ : نەك ئەسینا وەتەنیا، بەڵكوو گشت جەهان ولاتمە، وەلی ئەو زانیاریەیلەك ئیمەجەمی كەیم جیاوازەلەوەك ئەندیازیاریگ كارەبایی جەمیەو كەیگ ئەرا دریژەوكردن خەت تەلەفۆن یا ئەرا رووشناكردنەوەی شوونیگ، جیاوازی لەیرا لەپلەیا دەرەجەس نەك لەشیوە. بیگومان كوومەڵگای نموونەیی كوومەڵگایگ جەهانیەك ئەهەمیەت دەیگەكاروبار دونیا وەگشتی نەك كاروبار وڵاتیگ دیاریكریاگ، دی ئەو وەختەرووشنهویری ئنسانی گشتی بووگەكلتووریگ گشتی وهەر كەس لەبان ئی ئەسارە نیشتگەبایەسەخوەشحاڵ بوون وەپی، ئمجا ئەو وەختەرووشنهویری بووگەژیار یا حەزارە، فرەكەس نیەزانن ك بەرژەوەندی خودی لەدویر و نزیك كاریگەری دیریگ لەبان دەوڵەتەیل جەهان و هەر ئادەمیزادیگ لەدید مەینەت ئابووریەوەنەنووریگەئەو گەردەلویلەك وەئاسیاو ئەفریقیاو ئەمریكای لاتینیەوەگوزەر كەیگ ك شوونەوار ناریك ئابووری هیلیگەجی، ئەوەبیگەمان هەوەجەوەوژدان ساق و دین پاك و هویریگ پڕ لەباوەر دیریگ و بایەسەخوەی لەو هویر و باوەرەیل كویەنەرزگار بكەیگ، ئمجا هەر وەختیگیش رەسیمنەئی قوناغەئەوەدی لەدونیا ژیەیم و گورانی وەدونیایا چریم و گشت دونیا موڵك خوەمانە و لە چەفتی راسیەو كەیم و باخچەی فرەجوان لەتی كاڵیم ، وەل ئەوەیشا ئەهەمیەتداین وەكاروبار گشتی هەوەجەوەرووشنهویری گشتی دیریگ، ئمجا لەوەر ئەوەك وەخاسی و سەلامەتی و وژدان پاكیگەوەبژیەیم بیگومان بایەسەرووشنهویر بویمن داوا لەرووشنهویری جەهانی بكەیم ژیار یا حەزارەتیگ گشتی بكەیگەدی. هەر مللەتیگ لەرووشنهویریەوەدویر بووگ خوەشگوزرانی لەكوومەڵگای مەحاڵە.

وەرەو فەلسەفەیگ جەهانی

گوڵ سوو

ئەیەجواو فەیلەسووفیگ كۆریای باشووره، لەو پرسیارەیلەك ریكخریاگ یۆنسكۆ ئاراستەی كردگەلەباوەت دەور فەلسەفەتلەرووژگار ئمروو . لەهەمان وەخت قسەی مامۆستایگەلەزانكۆ یاجامعەی (هۆنگ ئیك) لەسیئۆل . ئەرك فەیلەسووفەیل ئەوەسەك ئنسانیەت ریفۆرم بكەن، ئی فەیلەسووفەوەرگری یا دیفاع لەپەیاكردن فەلسەفەیگ جەهانی كەیگ ئەرا كوومەڵگایگ جەهانی. ئمجا جەخت لەبان ئەوەكەیگ ك بایەسەفەلسەفەتنەخش ودەور گرنگ یا موهمیگ بیاشتووگ لەجەهان لەچوارچیوەی كلتوورەیل جیاواز. (تائكی) فەیلەسووف وەی جوورەفكرەیلەفەلسەفەیلی خەیگەروی وئویشیگ : چ سەردەمیگ ئەوەنەی سەردەم ئمروو پرسیار لەلای فەیلەسووفەیل دروسكردگەلەباوەت سروشت ئادەمیزاد؟ ئمروو لەسەرانسەر جەهان باروووەزعیگ مەرگدووس و ژیانكوش سەرهەڵداگە، لەرویداگ ١١ی سپتەمبەرەوەئەرا قەساوخانەی ئی دویاخر فیرجینیاتیك و هەرەشەكردن لەوەكارهاوردن چەك نەوەوی و لەورایشەوەئەرا ئەو قەساوخانەیل ترسناكەك رووژانەلەعیراق كەفنەوەرچەو جویر كاریگ وەحشیانەك مەردمانیگ لەدژ مەردمانیگ تر ئەنجامی دەن، ئی كارەیلەك لەسەدەی (٢١) و لەكوومەڵگای شارستانی رویدەن ئەقل هەڵی نیەگریگ ، ئمجا لەوەرانوەر ئەو هەمگەكارەیلەداوا لەفەیلەسووفەیل كریەیگ ك شیەوكردن ولەیەكەوداین خوەیان داشتوون ئەرا ئی رویداگەیلە، چوینكەلەراسی ئادەمیزاد وەنرخە، ئمجا ئی ئادەمیزادەیلەسەر وەهەر گرووپ ولایەنیگ بوون.كار كوشتن دویا رادەی گیان ویرانكردنەك لەسروشت ئادەمیزاد وجوود دیریگ و لەهەمان وەخت رەتەوكردن تەواو ئاشتیە. چشتیگ حاشا هەڵنەگرەك گەردین لەشوون ریفۆرمكردن سروشت ئنسانیەت كار سەختیگە، لەوەر ئەوەك كیشمەكیش ناوین ئادەمیزاد دولایەنن ، ئمجا ئەو فەلسەفەی تازەك ئیمەبانگەواز ئەرای كەیم ئەرا ریفۆرمكردن ئنسانی بایەسەبرەسنیگەمانەئاستیگ ك ئاشتی جەهانی لەتی بەرقەرار بووگ، یەیش وەمەعنای جی وەجیكردن نەزەریەی كوومەڵگای جەهانیەك دو سەدەوەرجەئیسە(كانت) وەرگری لەلی كردیاگ و لەپرووژەگەی خوەی وەناو ئاشتی هەمیشەییەوەبانگەواز ئەرای كردیاگ ، ئمجا لەیرا دین و سیاسەت تویەنن دەور بیاشتوون ئەرا چارەسەركردن ئەو ناكووكیەیلەك لەناونی رووشنهویریەیل جیاواز وجوود دیرن وەگشت جوورەیلیانەوە. وەل ئەوەیشا وەهەمان شیوەتویەنن ئەو نەزەریەلەناو بووەن ك هەڕەشەلەئاشتی دەیگ.

بیگومان لەیرا فەیلەسووفەیل تویەنن پیشنیار داشتوون ئەرا وەدیكردن ریگەی تازەو چارەسەركردن و لەهەمان وەخت تویەنن كارەیل خاس بخەنەروی و خاستریش ئەوەسەفەلسەفەیگ دابنەن ك بەڵگەیگ جەهانی داشتووگ تا مەردم جەهەان وەكاری بارن ، چوینگەلەیرا نواگرتن لەجەنگ فەلسەفەیگەئەرا بتەوكردن هەقەیل تاكەكەس ، ئمجا لەوەر خاتر دەسەوەركردن ئەو ئامانجیشەبایەسەئەو دیوار تەقلیدیەبرمیەیگ ك لەناونی فەلسەفەی رووژهەڵات و رووژئاوا وجوود دیریگ، ئەویش لەوەر خاتر ئەوەك پەیوەندی بتەوتر و گفتوگوو خاستر لەناونی ئی دو كلتوور جیاوازەبایگەوجوود، وەل ئەوەیشا تیكەڵبوین كردار یا فعلی لەناونی ئەو دو كلتوور رووژهەڵات ورووژئاوا كار خواستیگە.

وەهەرحاڵ باوەتەگەمان لەبان پەیاكردن فەلسەفەیگ جەهانی بوی وەئامانج وەیەكەوەناین كوومەڵگایگ جەهانی، ئمجا دەور ئی فەلسەفەی تازەئەوەسەك بگەردیگەشوون چارەسەرو نەهیشتن ئەو ناكووكیەیلەك وەسەبەب ئەو كلتوورەوەكەفتەسەناونی مەردم.

کەرکووك پایتەخت رووشنهویری له دریژەی سەردەمەیل

توفیق ئاڵتوونچی

شار کەرکووك پایتەخت رووشنهویری عیراق نیەبەڵکەم پایتەخت رووشنهویری ئنسانیەت لەدریژەی سەردەمەیلە. لەوەختیگ یەکمن ماڵ لەتی بنا کریا گشت جاریگ قەڵاگەی لەبەرزایی بویەو ئاگر بابا گور گور دەم گرتگە، کەرکووك شاریگەك رووڵەیلی گشت جاریگ ئاڵای برایەتی و دووسی و یەك ترەك وەخشین بەرزەو کردن ئەوەیش لەوەختیگ بیگانەیل جەنگ کردیان ئەرا بەشەو کردن سەروەت وسامانەیلی و نەفت ئەی شارەماڵەیل جەهان رووشن کەیگ و چەرخەیل شارستانی وەکار خەیگ ئەوەیش لەوەختیگ رووڵەیلی فەقیرن و تەقالا کەن ئەرا گردەو کردن نان شەو خێزانەیلیان. ئەی شارە له دریژەی مێژوو یا تاریخ تەئکیدکردگەك وەگیان برایەتی نیشتەجابویەیلی ئەمنەو خوشەویستی لەناونیان هەمیشەگیەتەنانەت ئەگەر لایەنەیل ترەك تەقالا بکەن ئەرا ناکووکی لەتی وەدی بارن و شوونەوارەیل ژیاری یا حەزاری و مللەت کویەنی عیراق لەگشت لایی شارەگەوەچەو تیەی. هاووڵاتیەیل کەرکووکی وەل گشت لای جەهان جیاوازی دیرن لەی شارەگورانیچرەیل وەگشت زووانەیل جەهان گورانی چرن و نویسەرەیل وەگشت زووانەیل نویسن و رووشنهویری تایبەتیگ لەرووژهەڵات ناوراس دیریگ. لەدریژەی ساڵەیل چشتەیل فرەیگ لەباوەت ئەی شارەنویسیا لەباوەت رووڵەیلی و شەقامەیل و هونەرەیل و وازی مناڵەیل و زندانەیل ستەمکارەیل ئەی چشتەیلەنویسیانەتا گشت لەگەورا و بویچگ ئەی شارەئاگاداری پیا بکەن. ئمروو لەشەقامەیل و ناوچەیل ئەی شارەهاووڵاتیەیل یەك ناسنامەو یەك رەنگ و دیرن و گشتیان یەك ئاڵا بەرزەو کەن و کەل و پەلیان یەك رەنگ دیریگ و گشتیان یەك گورانچرن. کەرکووك جوور لەش ئادەمیزاد هەر ئەندامی شوون تایبەت و کار و قیمەت خوەی دیریگ و کار کەیگ ئەرا ژیان و دەسمییەتداین ئەندامەیل ترەك. کەرکووك پایتەخت دڵەیل رووڵەیلیەو هەر لەیوا مینیگەی و هەر لەباوەت برایەتی و یەك تەرك وەخشین و دووسی لەوناو هاووڵاتیەیل نیشتەجای ئەی شارەنویسن.

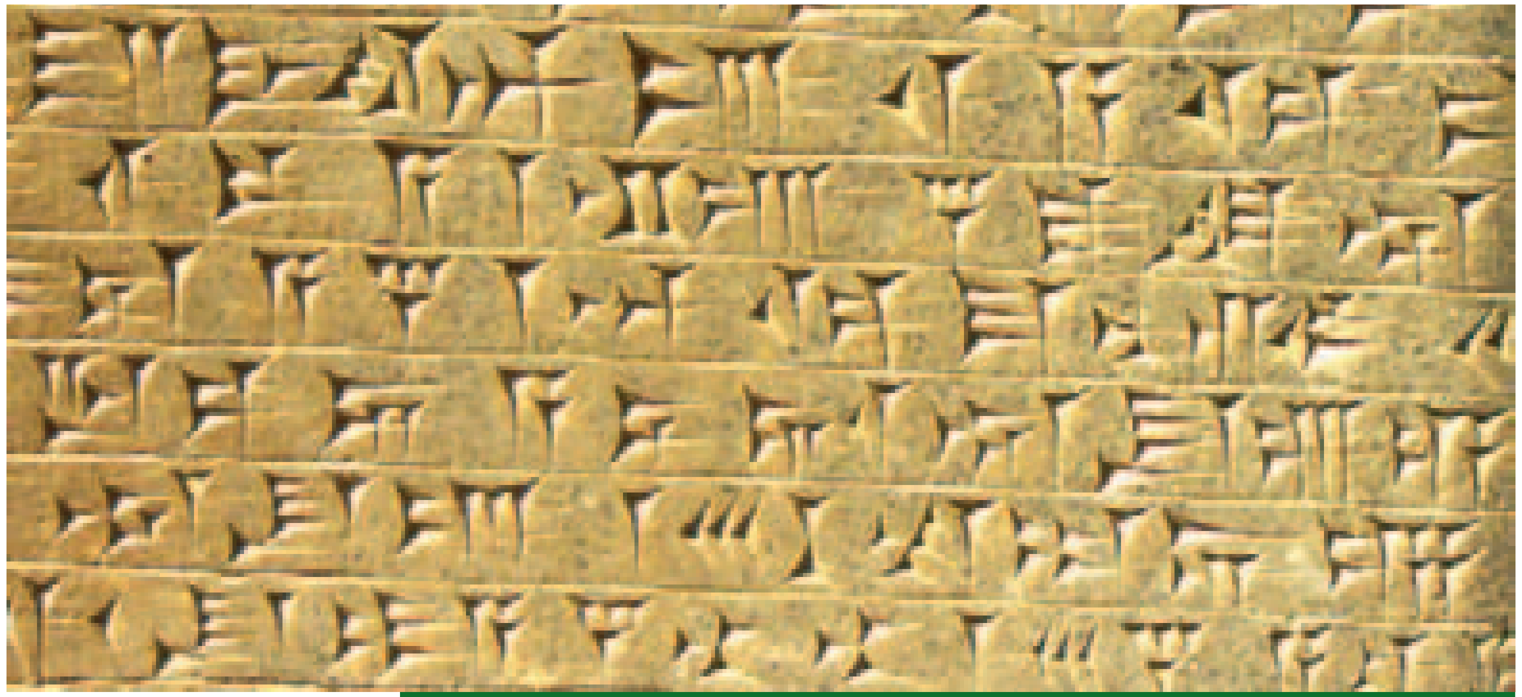

ئەرا ئویشیەی زووان داڵگی؟

شۆرش.ش

وەل دروس بوین ئنسانا ك وە دو جنس ژن و پیاا بەش بوینە، رۆڵێ له ژیان دریاسە هەر کامیان، ئەی رۆڵەیلە بایس بویە ك ئنسان وەل تەمامی گیاندارەیل ترا فەرق داشتووگ. تەمام ئەونجز گیاندارە ك هانە سەر زەوی ئەرا وەردەام کردن نەسڵیان زاوزێ کەن رەوشێ ژیانیان کەم تا فرە یەکسان وەل یەکا. وەڵێ ئنسان وەل تەمامی گیاندارەیلا فەرق کەیدو چێشتێ ك ئنسان له وان جیبایەو کەید ئەقڵە. ئینگە تیەیمەو سەر یەکێ له ئەو رۆڵەیلە ك وە تەور سروشتی (تەبیعی) ها وەل بەش گەورای له ئنسان وە ناو ژن. ژن له وەختێ قەبوول کەید رۆڵ داڵگی وە دەس بگرێ و هاوسەرداری بکەید له هاوسەرداری کارەیلێ ئەرا وەردەوام کردن نەسڵ ئایەم و له روی سروشتی و کارێ ئنسانیەو ئەنجام دەید. وەختێ ناو داڵگ توای بچووتە سەری، ژیان هاوسەرداری وەل پیایگا کەید. جییا له حەز جنسیك ناو بەین هەردگیان، ئەرا ئەنجام کاری ئنسانی و بوین ئەو فەرقەگ له بان وە پێ ئیشارە کردیم، ئەرا وەردام کردن نەسڵ ئایەم ژیانی چوی گیاندارەیل ترەك نیە، بەڵکوو داشتنێ ئەقڵ و ئحساسات ئنسانییش له ئەی کاریانە دەخیلەو مناڵ دار بوین زەوق و شەوقێ دێرێد!. له لای تریشەو خوەش هاتن له مناڵ ك خوەشی ئەرا هەر دو جنسە ك وە ناو باوگ و داڵگ توان بناسنان. ژن له سەر خاستەی سروشتیەو تەن دەیدە لقای وەل پیاا ك شوییە. ئمجا وەل یەیا له ئەنجام لقای تویەم مناڵ درس کردن بەسیەی، ئەی تویەمە له زگ داڵگ له ناو مناڵدان بەسیەی. ئەی تویەمە پشت شکڵ گرتن وە رەنگێگە(دەمارێ) چوی بەنێ باریك له ناوکەو بەسیەی وە گیان داڵگەو، مناڵ کەم کەم درس بووت، ئەی مناڵە ك ها له زگ داڵگ وە ئەو دەمارە هەر چ داڵگی بخوەیدن ئویش له لێ خوەید. له ئەو زەمان ك داڵگێ وە پێ دگیانە (حاملەس)، له تەمام خوەشیەیل و نارەحەتیەیل و پەکەری داڵگێ بەش بەیدن. زانایل زانسی(علمی) یە چەسپاننە ك ئەو هەلومەرجە(شەرت وشرووت) داڵگ وە سەرێ تیەید مناڵەگەیش ك ها له زگێ له لێ بێبەش نیە. یە خوەی نیشان دەێ چەنێ داڵگ له سەر مناڵ کاریگەری یا تەئسیر دێرێ تا ئەو جا ك کەسایەتی(کاراکتر) ها له ژێر کاریگەری داڵگ. لەیرە وە ك دیارە یەسە چەنێ داڵگ رۆڵ دێرێد و باوگ له ئەی چێتشەیلە ئەرا مناڵ بێبەشە و رۆڵ ژنتیکی باوگ له بووت لەش و رەنگە فێشتر دیارە. ژن وەل زاوزێ کردن و مناڵ هاوردنا تازە کاری دەس وە پێکەیدن، وەختێ مناڵ کوورپەس یەکم چێشتێ ك توایدی شیرە و له مەمگ داڵگ ئەی شیرە ئەرا مەننێ و ژیانی وە دەسێ تیەید. باوش داڵگ ئەرا مناڵ هەم گاپارەس (هەلوورك) وە هەم جیگە ك جای راحەتیە و ئەمنییەتە ئەرای، هەریم ئەمنیگە و مناڵ هە له پیاا بوین له داڵگ پەنا وە پێ بەید و ئاساشێ له ناوی گرێدن. ئەی کوورپە بایە کەم کەم و دەم دەم وەل گیاندارەیل ترەکا فەرق بکەید تا بویشنە پێ ئنسان، ئەرا خەفتنی و شیر دانێ تا ئارام کردنێ ك نەگیری، و حەزو دووس داشتنێ داڵگ دەس کەیدە لاوەلاوە ئەرای ئەی کوورپە ك هیمان نیەزانێ دونیا چەس!؟. تویەنیم بویشیم ئەی لاوەلاوەی داڵگە یەك دەرسە ئەرا مناڵ ك دەم دەم فێر بوودن و داڵگ وەل گاپارەی خوەیا ك هاوشیە ئاشنای کەیدە دونیا ئایەمەیل. یە کارێگە بێجگە له وە ك مناڵ شیر دەیدو وە تاقەتەو نیشیدە پای تا گەورا بووت، داڵگ یەواش یەواش وەل گەورا بوین رووژ وە رووژ ئەی کوورپەیە وەلیا قسیە کەید و قسیە یای دەیدو نەیدە زووانێ و دەمێ هەر ئەو جوورە ك مەمگ نەیدە دەمێ تا له ورسی نەمرێ. چمانێ هەر داڵگێ چ شاری بوودو چ له ئاوایی ژیان بکەید یا دەرس خوەنسی و یا نەخونسوی زانێ جییا له تێر کردن مناڵەگەی بایە له چێشتەیل تریش نەیلێ ورسی بووت. له وژدانی و هویر یە ژنتیکێ فکری نریاس و هەس ك وە ئەو مناڵ وەرەو سوسیالیتەی(جەمگا یا کوومەڵگای) ئنسانییەت رانمای کەیدن. خاس زانێ ئەی مناڵە ئەرا هاتنە ناو ئەی سوسیالیتە(جەمگا) بایە زووان بزانێ تا فەرهەنگ یای بگرێ، بی مز و بی منەت ئیانە یای دەید و ماتەڵ نیەمینی کەسێ مزێ بەێدە پێ. مناڵ وەختێ تیەیدە دونیا وەل چەو واز کردنیا وە ئەساس حوکم سروشتی داڵگ ناسێ، نیەزانی باوگ چەس ئەوە کەسە باوگ وە پێ ناسنێ داڵگە ك دەم دەم وەل ئەی نەورەسا قسیە کەیدو فێرێ کەێدە دادا و بابا. راسەی راس وە رەسنێ چوین مناڵ فەرەتر ها لای داڵگی، سروشتی فەرمانبەر داڵگە و هەر چێ یای گرێ له ئەوی یای گرێ. له نان خواردن بگرە تا رێ و زانین خاس و گەن تەمامێ ئەوی وە پێ ئویشێد. وەی جوورە داڵگ رۆڵ دویم خوەی وە جی تیەرد، یای دەید فەرهەنگ و سوسیالیتە چ زووانێ دێرێد. یای دەید ك خوەی(مناڵەگە) بەرهەم (ئنتاج) هاوبەشی(کومینالیتە) دو کەسە ك یەکێ گیان داڵگە و یەکتریش ناوێ باوگە!. وە پێ یای دەید ئەرا ژیان کردن له ناو ئەی جەمگا بایە زووانیان بزانێ وەل ئەی فێر بوینە داڵگ ئەلف و بای ئایەم بوین ئەرای ئویشێد وەل زانسن ئەی ئەلف و بایا مناڵ گام یەکمە ك وەرەو شارستانی(تەمەدون) ئنسانی نەیدن. ئینگە وە ئەی هەمگە زامەت و مەرارەتە ك داڵگ ئەرا مناڵەگەی کیشاس و تەمام داڵگەیل ئەی کار فەر موهمە گرتنەسەو مل و یە چێشتێ له روی زوور و ئجبارەو نیە و هەقێ سروشتیە وە شایەت ئەرا پیایل یە زامەت و وەڵێ ئەرا ژن یە فەرە راحەتەو له کارەیل بنچینەیە ك وەل تایبەتمەندی ژنانەی خوەیا ها وەلیا. ئینگە وەی هەمگە زامەتە ك ژن وە ناو داڵگ کیشاس و کیشدن، کەس نیەتوەنێد ئنکارێ بکەید وە ها له وەر چەو.

لەی باوەتەو ئویشن زووان داڵگی بەڵکوو سپاس و ئحترامێ ئەرا ئەی ئەرك سەرشانیانە بوودن وە ئەی ئاموژگار بێ مز و منەتە ك شەکەتی نیەزانێ و کاریش تا مناڵ دێرێ و ها له بان زەویەو هە پەروەردە کردنێیان وەردەوام کەید. یە حەق و ماف رەوایە ك زووان وە ناو زووان داڵگی وە پێ بویشن، تا هەم لایان حقووقی خوەی له دەس نەید هەم لایان مەعنەویش بەرزترەو بوود.

لەبارەی ماوەی مێردمناڵی دویەتەیل

گوڵ سوو

دویەت دا یمەن نیاز وەموحەبەت ودڵسووزی وعەتف وحنییەت وهویرەوکردن دیری. نە وقیرقار وهاوار وموراقەبەت وزەغت وزوور وئەمر وفەرمانەیل دروست کریاگ یا موستەنەعیگ نەیری. چوین ئی مێردمناڵە نیاز وە یە دیری سووز وعاتفەتی بیگار یا خالی بکاد.

و لەیرەو هاوەمل خێزانەگە وەشیوۆەی ناراستە وخوویگ دەسمیەتی بدەن. ونەبایەد شیوە و ئیسلوب ئیشتباە وغەڵەتیگ وەلی وەکار بووەن. یا وەسەختی رەفتار وەلی بکەن چمانی تاوان یا جەریمەیگ کردگە وەختی ئەچید ئەناو ئی قوناغە لە عومری. ئی قوناغە خوەی چوینیگە لە مناڵی ئەرای نیمچە رەسینیگ ویەیش قوناغ بردن زانیاری یا مەعلوماتیگە ودروست کردن کەسایەتی راسکانی یا حەقیقیگ ئەرای مێردمناڵەسە. وبایەدیش لەیرەو داڵگە جوور هاوری ورەفیقیگ ئەرای دویەتەگە بید. تا فیشتر نزیك بید لەلی وبتویەنی دەسمیەتی بدا وهووکارەی وئاموژگاریی بکاد و وەشیوۆەی رەهەت وئارام وخاسیگ وە ریز وئیحترام وتەفاهم وموحەبەتیگ وەلی قسیە بکاد. ولەیرەو ئەگەر ئی دویەت مێردمناڵەهەست یائیحساس کرد چاو خێزانەگەی هاوەملی وەشیوۆەی خراویگ موراقەبەتی ئەکەن یە ئەیلیدەی دڵتەنگەوبید وەتویش قەوینی وشەو نەخەفی بیاد.

وبریگ لە دویەتەیل میردمناڵ هەس ئەگەر هەست یا ئیحساس وە دڵنیگرانی کردن مەشغوول خوەیان وەخوراك خوۆاردن ناتەندروست ئەکەن. وبری ترەکیش ئەوینن خاو وخەفتن تەنیا رییگە تا لەی قەڵەبالغە وموعامەلەت ئیشتباە لە وەراوەریان نەجات بسینن ودویرەو بکەفن.

وەلی ئەگەر دویەتە ئیحساس ودڵنیاییگ لە خێزانەگەی کرد هویچ وەختیگ فکر ناکاد خیانەت ئی دڵنیاییانە بکاد. وەبەردەوام ئەوینیمن دویەت لەی عومرە خوەشی ئەیاد جوور ژن رەفتار بکاد هویر وئیهتمام وە ئنجگ وەری ومەوادەیل ئارازانن یا تەجمیل ئەدا ولەیرەو نەخش یادەور خێزانە ئەیاد نە بایەد باوگە قسیە وە دویەتەگەی بکاد ئەگەر کەمیگ لەی مەوادە وەکار بردوی ونەبایەد قسیە وقەشمەری وەپی بکاد ك بیلیدەی دی دڵنیا نەید وەگیان خوەی.

ودالگەیش نەخش یادەوریگ لەیرەو دیری بایەد هووکارەی دویەتەگەی بکاد کە حەق دیری ئی مەوادە ولە چە ماوە و وەختیگ لە ژیانی وەکار بواتەی هەمیش دویەت لەیرەو ئەخوازی ئیحساس بکاد ك گەورا بویە وەختی ئەچید ئەسەردان یەکی لە هاوریەیل وەرەفیقەیلی دووس دیری وە تەنیا بچی یەعنی داڵگی وڵی نەیەد. وئەخوازی ئیحساس بکاد وە یە ك گەورا بویە وبویگەس دویەتی وئیعتماد وەملی ئەکریەید.

لەیرەو بایەد لە خێزانەگەی دڵنیابوون وخاس خێزان وئەهل رەفیقەگەی بناسن تا بیلنەی وە تەنیا وەرەو پیان بچید. وباوەتی ترەك هەس خوەی ئەنتەرنێتە لەیرەو ئەوینیمن فیشتر برایەیل قەیەخە یا مەنع خوۆشکەیلیان لەی ئەنتەرنێتە ئەکەن چوین ئەوینن یە کار فرە خەترناکیگە وە تایبەت ئەرای خوۆشکەیل مێردمناڵیان. وەلی لەیرەو ئەویژیمن چە ها پیەو ئەگەر براوخوۆشگ وەل یەکەو بنیشن وبری مەواقع تەرفیهی یا تەعلیمی ویا دینی ویا هەر مەوقعی ترەك ك هویچ شیوایشیوو یا خەلەل ئەخلاقیگ لەتی نەید بنوورن. چوین وەی جوورە دویەتە مێردمناڵە ئیحساس ودڵنیایگ ئەکاد. وهە وەو جوورە وتیمن وهەر جووریگ بید فکر ناکاد خیانەت بکاد. وبایەد بزانن دویەت مێردمناڵ ئەگەر بنریەید لەناو قەفەس یا سەندووق وەزەنجیر ئاسنیگ بوەسیەید هەرچی بەخوۆازی ئەکاد وهویچ کەسیگ ناتویەنی قەیەخە یا مەنعی بکاد وئەگەر خوۆدا نەکاد چیشت خراویگ بوی ولەبان ری ئیشتباهیگ ری کرد ئەو وەختە گلیە لە ئەهلەگەی ئەکریە وەخاتر یە ك وەخاسی رەفتار و تەعامول وەلی نەکردن.

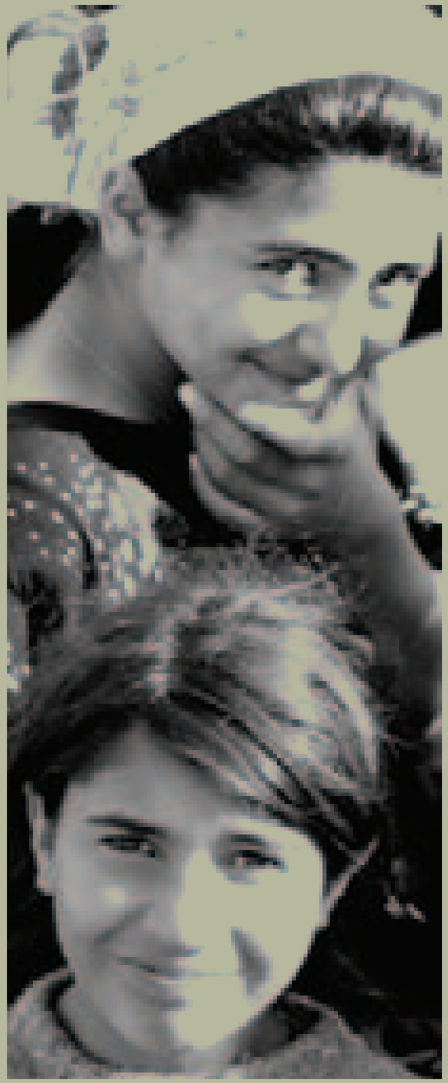

وەی خاترە ئەگەر خوۆشکەیل مێردمناڵ یا موراهقیگ دیرن هویرەو بکەن وە پیان وجوور رەفیق وهاوریگ دایمەن وەلیان رەفتار بکەن وەزەغت وزوور وەلیان وەکار نەوەن. چوین ئی زەغت وزوورە تەقانن یا ئنفجار وەدی ئەیەری. ولە ئاخریش ئەویژیمن قوناغ یا مەرحەلەی مێردمناڵی جوانترین قوناغیگە ئەرای دویەت وهامل خێزانە چاویان وەملی بید وهویرەو وەپی وەشیوۆەی خاس ومووناسبیگ رەفتار ولەی لەی قوناغە بکەن تا بتویەنی کەسایەتی یا شەخسیەت راسکانیی دروست بکاد؟.

PLUTO PLANT

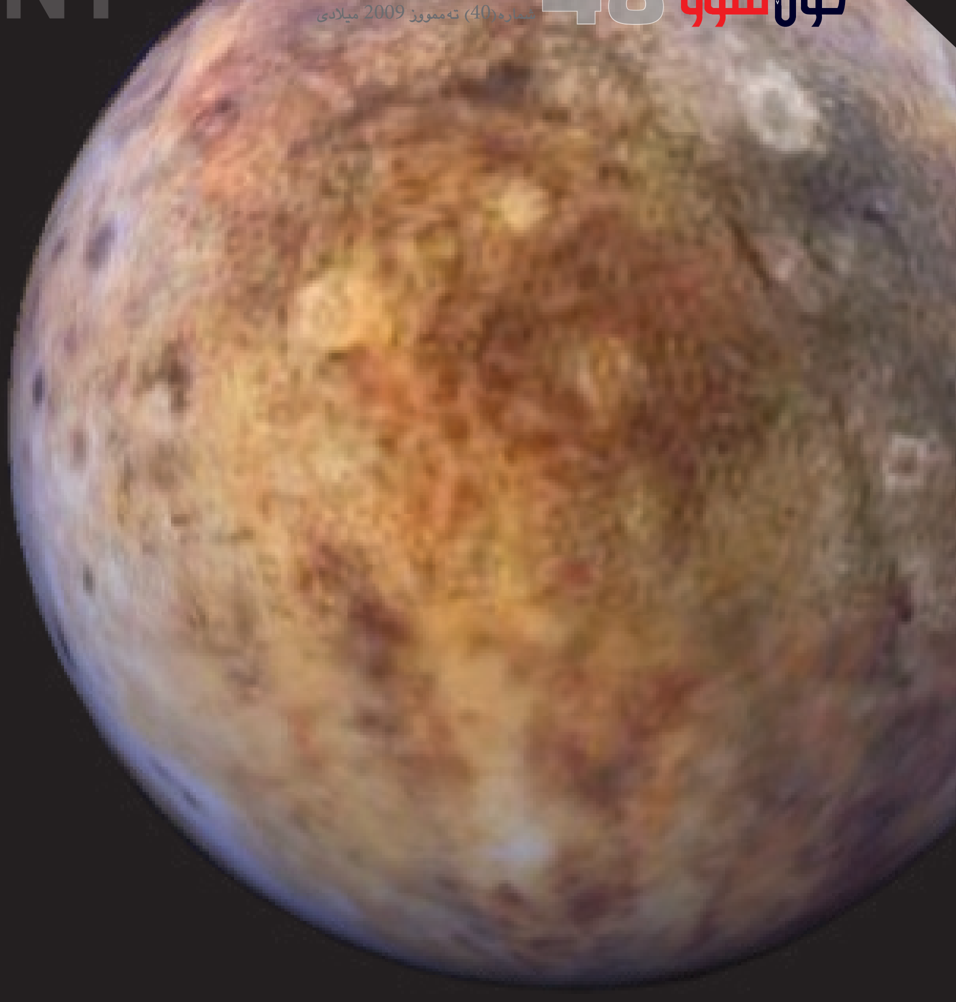

پلــۆتــۆ ئاســارەیە تـــا نـە؟

گوڵ سوو

پلۆتۆ ئاسارەی بویچگیگەودویرەلە خوەر و تەنیا جوور ئاسارەیگ رووشن ودرەخشان دوینیەی؛ هەرچەن پلۆتۆ بویچگترین ئاسارەی نوو ئاسارەگەی خوەرەوەلِ یەکیەتی گەردووناسی یا فەلەکیەیل ناودەوڵەتی لە٢٤ ئاب ساڵ ٢٠٠٦ دوارەدەس کردگەسەناسانن ئی ئاسارەئەویش وەی شیوە: پلۆتۆ وەئاسارەیگ بویچگ دانریا و ژمارەی ئاسارەیل کوومەڵەی خوەریش بوینەهەیشت ئاسارەو مانگیگ گەورایش دیری وە ناو (شارون) ؛ قەوارەیاحەجمەگەی رەسیگەدو لەبان سی قەوورارەی پلۆتۆ؛ ئەگەر لەبان زەوی کیش یا وەزند ٧٠ کێلوگرام بووگ ؛ وەختی بچیدەبان ئاسارەی پلۆتۆ بویدەچوار کێلوگرام ؛ زورم زانایەیل گەردوناسی وە ئاسارەحەساوی نیەکەن بەڵکم وەبەشیگ لە هەسارەی نیپتۆن زاننەی؛ تەنیا هەسارەیگەك تائیسەگەشت ئاسمانی ئەرای نەکریاگە؛ دویریەگەی لەخوەر رەسیگەنزیکەی پەنج ملیۆن و٩١٤ هەزار و ١٨ کێلومەتر؛ نزیکترین خال یا نوقتەی لەزەوی ٨، ٢٨ یەکەیاوەحدەی فەلەکیە؛ سورعەت مامناوەندی یاموتەوست سورعەتی لەگرخواردن وەدەورخوەی ٤،٥ کیلومەتر لەسانیەس؛ ماوەیاوەخت گڕخواردن هەسارەگەلە دەورخوەی ١٨ سەعات و٢٦ خولەك یادەقیقەس وجەمسەر یا قوتبەگەی لەلای هێڵ یا خەت کەمەرەیی ٢٣٠٠ کێلومەترەوپلەی گەرمی بان ئاسارەگەیش ٢٣٠ پلەس.

میژوو یا تاریخ ئاسارەی پلۆتۆ

هەرچەن پلۆتۆ قەوارەیگ بویچگ دیری وەلی مێژوویگ فەرەناوازەدیری؛ ناوەگەی دویەتیگ یانزەساڵان هەڵوژاردگە؛ هەرچەن ناوەیلتریگ ئەرای ئەڵوژیاگەجوور (زیۆس ؛ ولویل ؛ کروناس ومینریڤا) وەلی دویاخر دویەتیگ وەناو ڤینیتا پایرك لەزانکۆ یا جامعەی ئوکسفۆرد لەبەریتانیا بوی ئی ناوەئەرای هەڵوژارد و لە شوین کیشمەکیش فەرەیگ لە ساڵ ١٩٣٠ ئەو ناوەنریا قەیەو . پلۆتۆ ئەو ئاسارەنەناسریاگەسەك سروشتەگەی وەل گشت ئاسارەیل جیاس لەکوومەڵەی خوەر، لەشوین پەیا کردنی زانایەیل لە خوەیانا لەشوین دەساڵ لە ناوچوگ ونیەمینی وەلی دویاخر سەریان سورمەن لەمەننی. هەرچەن پلۆتۆ لەسەرەتا هەیشتمین ئاسارە بوی وە نسبەت دویری لە خوەر؛ وەلی لە ئاکام یا نەتیجەی یەکتر برین لەمەدارەگەی وەل هەسارەی نبتۆن لەو مەدارەلاداو بویەئاسارەی نوهەم . زانایەیل یاعولەما لەیوا دوینن ك وەلای کەمەوەئی ئاسارەتا ماوەی ٢٢٨ ساڵ هەر لەیوا مینیگەی.

تەنیایی فشار خوین بەرزەو کەیگ

وە سەربردن ژیان وە تەنیا و بی هاوسەر هووکار بەرزەو کردن فشار خوینە، پەیجووری یابەحسیگ زانستی ئەنجدامدریاگ لە لایەن زانکۆ یا جامعەی "بریکهام یونگ" لە "پرۆڤو" ئاشکرای ئەوە کردگە، ئەوانە ك لە ژیان هاوسەری ژیەن، وە بەراورد یا مقارنە کردن وەل ئەوانەیا ك وە تەنیا ژیەن فشار کەمیگ دیرن لە خوین، بیگومان ژیان تەنیایی ئەوانەیش گریگەوە ك لە ناو قەیری برادەر و رەفیق خاسا ژیەن، وەلی نابەختەوەری خیزان بووگە سەبەب بەرزەو کردن فشار خوین زیاتر لەوانە ك وە تەنیا ژیان بەنەسەر.

بەرزی فشار خوین وە یەکیگ لە فاکتەرەیل سەرەکی مەترسیدار دڵ و بیماریەیل دڵ دانریەیگ، بیگومان نزمەو بوین فشار خوین لە وەخت خەفتن کاریگەرییگ سەرەکی ئەرا بان مەترسی بەرزەو بوین فشار خوین دیریگ.

پەیجووریکەرەیل وەپیان لەیواسە، ك ئەوانە ك لە وەخت خەفتن فشار خوینیان روی لە نزمەو بوین نیەکەیگ ئەگەرەیل مەترسی تویشبوینیان وە کیشەیل دڵ و بیماریەیل رەگەیل خوین رەسیگە بەرزترین ئاست، ئمجا لە ژیر رووشنایی ئی زانیاریەیلیەوە بایەسە نەك تەنیا لە خەسەخانەیل قیاس ئاست فشار خوین بکریەیگ، بەڵکوو بایەسە وە شیوەیگ وەردەوام هەوڵ فشار گرتن بدریەیگ تا لە ریگەیەوە ئاست فشار خوین لەشەو دیاری بکریەیگ، تا فشار خوین بەشدار بوون وە رووژ و شەو ك وە شیوەیگ ریك و پیك قیاس بکریەیگ، پەیجووریکەرەیل ئی لە یەکەودواینە ئەرا ماوەی ٢٤ سەعات دەزگایگ قیاس فشار خوین بەسانە بەشدار بویەیل و لە هەمان وەختیش هەر کەسیگ لە لیان کار خوەی کرد وە شیوەیگ ئاسایی، ئمجا ٢٠٤ لە بەشدارەیل لە ژیان هاوسەری ژیان و ٩٩ لە لیان وە تەنیا ژیان و لە ماوەی ئەو ٢٤ سەعاتیشە ئەو جهازە وە شیوەیگ ئوتۆماتیکی ٧٠ جار پەیمانەی فشار خوین بەشدار بویەیل کرد.

ئمجا لە وەخت تەمامبوین ئەو وەختە ئەنجامەیل چەوەری نەکریاگیگ کەفتە وەر دەس پەیجووریکەرەیل فشار خوین ئەوانە ك وە تەنیا ژیان وەل ئەوانە ك بەختەوەر نەوین لە ژیان جیاوازییگ لەیوا نەیاشتن و، وەلی ئەوانە ك لە ژیر چەتر بەختەوەری ژیان ئەنجامیگ چەوەریکریاگ نیشاندان و ئەوانە ك ژیانیگ خیزانی بەختەوەر چەوەریکریاگ نیشاندان و ئەوانە ك ژیانیگ خیزانی بەختەوەر داشتنە فشار خوینیان نزمتر بویە لەوانە ك وە تەنیا ژیان بردنەسە سەر وەگوورەی ئەزموون و لەیەکەو داین پەیجووریکەرەیل.

هویچ لە هاوبەشەیلد مەشارەوە

ماجد سوێرەمەیری

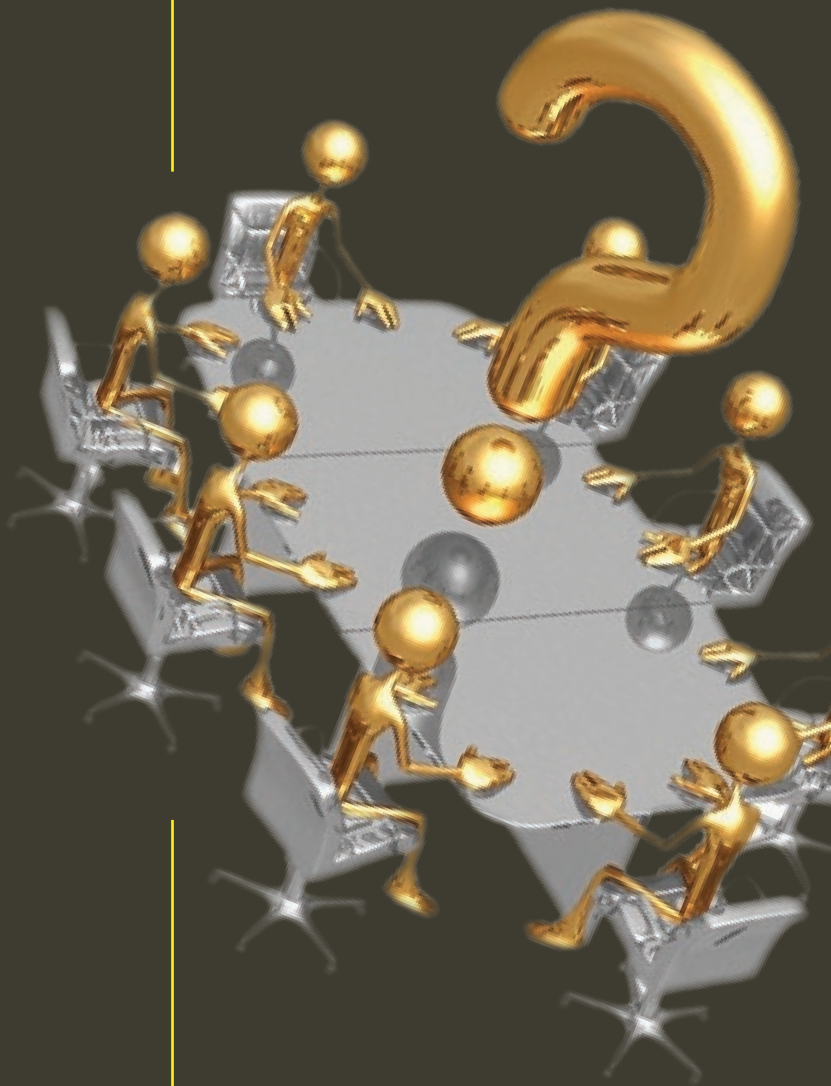

خوەنەوارەیل نازارم لەی گووشەمانە هەمیشە باوەتیگ کوومەڵایەتی لە چوارچیوەی وەسەرهاتیگ کەلەپووری خوەمانی یا جەهانی ئەرادان شیەو کەیمن وەو ئومیدە ك شایەت پەند وعیبرەت وەربگرین تا تویش گیر وگرفتەیلیگ ناین خوانەخواسە لەلی پەشیمانەو بوین.

ئی جاریشە باسەگەمان لەسەر متمانە کردن وە هابەشەیل یا شەریکەیلمانە؛ چ شەریك ژیان هاوسەری بووگ یا هاوبەشەیلمان لە کار فەرمانەیل رووژانەمان؛ بایەسە وە ئەو پەڕ متمانەوە وەل یەکتڕیا مامڵەت و رەفتار بکەیمن تا رووژێ لە رووژان خەجاڵەتەو نەویمن لە یەکتڕی، ئەرا ئەوەگ ئی مەعنا زیاتر رووشنەو بکەیمن ئی وەسەرهات پڕ مەعنا لە وڵاتەیل رووژئاواوە ئەرادان باس کەیمن: ئی وەسەرهاتە ئویشیگ؛ پیاویگ چویە ناو حەوز مەلەکردن لەو وەختە ك ژنەگەی لەتی دەرچوی. لەی ئانە دریا لە زەنگ یا جەرەس قاپیەگە، ژنەگەیش هات خاولیەگە لف کردە دەور لەش خوەی ولە پلەکانەگە هاتە خوارەوە.

قاپیەگە کردەوە، تەماشاکرد هاوساگەیانە ك وەختی چەوی کەفتە ژنەگە یەکسەر وت: ئەگەر ئی خاولیە لە بان لەشد لاوەید ٨٠٠ دۆلار دەمەپید!

ژنە کەمی چویە فکرەوەو ئنجا خاولیەگە لاورد.

هاوساگەیش قەیری ئسپای لەشی گرد و ٨٠٠ دۆلارەگە نا مشتی.

دویای ئەوە ك کابرای هاوسا چویە ریەوە، ژنەگە هاتە بان ولەیرا یەکسەر پیاوەگەی لەلی پرسی: یە کی بوی زەنگ دەرەگەمان کوتا؟

ژنەگەیش هاتە جوواو وت : یە جۆرج هاوسامان بوی.

پیاوەگەیش یەکسەر لەلی پرسی : ئایا ناو ئەو ٨٠٠ دۆلارە هاورد ك وەرج لە چەن رووژیگ لەلیم قەرتی کرد؟!!

مەمەر ئی وەسەرهاتە ئەوەسە: جەخت کردن لە بان ئەوە ك هاوبەشەیل یا شەریکەیلد باخەوەر بوون لە نمرەیل داهات و خەرجەگاند شایەت لە دویدمان (ئاشکرابوین) لە وەردەم رکابرەیلد بخەیگەدە لا!!

خــــاو

زاهر سارایی

دویەشەو هاتی وە خاوم
پا نای دە نام چاوم
ئاگر دای دە دەروینم
دویدی هێز گرت دە خوینم
دە نوو عشقم دای دە گژ
گیانم بویە خوڵە مژ
دە نوو بویمە کوڕ تویلەێ
لەڕ پەڕ قژ هویلەێ
دویمای چەن ساڵ پەژارە
دیمەتەوە دوارە
بێ خووف دە دووس و دژمن
دە قوتەکەر دە پژمن
وە ناز و لار و لە نجە
قەدەم دکردی رە نجە
"باڵات بلێنوی چوی نەێ
لێوت گوڵوی گوونات بەێ "
چەمت مەس وخوماروی
دەمت دانەێ ئەناروی
هەوا نە گەرم نە سەردوی
زەمین نە سەوز نە زەردوی
دنیا وە کام گشتوی

نە زیبا بوی نە زشتوی
ئەورێ نەما دە بسات
مانگ و ئاسارە ئلاڵت
ئاسارەێ ئەسرم دە چەم
شەوم پڕ دە گرەێ شەم
لیسك گونات نیشتەو رویم
چوی گوڵ رویت تازەو بویم
دەنگ دڵت ئێژنەویم
رەنگ سەوز سەفات دیم
فرێشتەێل ئاسمان
مات عشق راسمان
تەخت رەوانێ دە نویر
ئەڵگرتەمان تا وە دویر
دویر، ئەورەگ خوداسە
ئاسمانێ نفاسە
هەێ داخ، دە ناکاماو خوەر
چوی خوینی کیشا خە نجەر
شەم شەوقم تێویا
لێز عشقم شێویا
خوەزەو بمردام دە خەو
رووژم بیاتا وە شەو